

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Katedra učitelství

**EXISTENCIÁLNÍ TÉMATA U VĚŘÍCÍCH SENIORŮ:
INTERPRETATIVNÍ FENOMENOLOGICKÁ ANALÝZA**

**EXISTENTIAL THEMES OF RELIGIOUS SENIORS:
INTERPRETATIVE PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

doc. Mgr. Pavlína Janošová, Ph.D.

Autor práce:

Bc. Jiří Tupý

Praha 2014

Poděkování

Poděkovat bych chtěl v první řadě doc. Pavlíně Janošové, která mě vedla ochotně a trpělivě a jejíž četné podněty a připomínky mi dopomohly dovést práci do její finální podoby.

Mé díky patří všem respondentům, kteří byli ochotní poskytnout mi rozhovor týkající se mnohdy osobních a citlivých témat. Dále bych chtěl poděkovat paní Lee Jarošové, sociální pracovníci v Domově pro Seniory Slunečnice v Praze 8 – Bohnicích, která mi s ochotou pomohla oslovit respondenty.

Děkuji také své přítelkyni, která mi byla oporou během psaní.

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedených odborných zdrojů. Dále prohlašuji, že moje práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Začlenění rozhovorů do diplomové práce bylo provedeno se souhlasem respondentů, s nimiž jsem spolupracoval. Přesto jsou osobní údaje důsledně změněny či modifikovány tak, aby byla zachována jejich anonymita.

V Praze, 1. 6. 2014

Jiří Tupý

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá existenciálními tématy u věřících seniorů. Teoretická část pojednává o těchto vybraných tématech: definování pojmu spiritualita a religiozita (s důrazem na pluralitu panující v této oblasti), smysl života (zejména z pohledu existenciální analýzy), stáří jako období růstu osobní zralosti (opět s důrazem na existenciální analýzu) a stáří ve vztahu ke spiritualitě a existenciálním otázkám (výběr některých teorií a výzkumů).

Ve výzkumné části byla pomocí interpretativní fenomenologické analýzy provedena analýza rozhovorů s věřícími seniory (n = 8). Semistrukturované rozhovory byly zaměřeny na víru v období stáří a zejména na tato existenciální témata: smysl života, naděje, význam bolesti a utrpení, vyrovnávání se s vlastní smrtelností a smrtí blízkých a se samotou.

Klíčová slova

Spiritualita, existenciální otázky, senioři, interpretativní fenomenologická analýza

Anotation

This diploma thesis deals with the existential themes of religious seniors. In the theoretical part the author discusses the following selected topics: defining of the notion 'spirituality' and 'religiosity' with the emphasis on plurality ruling this field; the meaning of life viewed especially through existential analysis; the old age as a period of personality development and lastly the old age connected with spirituality and existential questions. The theoretical part is base on a selection of several theories and pieces of research.

In the research part the author carried out analysis of the interviews with the seniors (n = 8) by the means of interpretative phenomenological analysis. The semi structured interviews were focused on religiosity in the respective age and mainly on the following existential themes: the meaning of life, the meaning of pain and suffering, coming to terms with the mortality of themselves as well as with the one of their relatives and friends, and dealing with solitude.

Key words

Spirituality, existential issues, seniors, interpretative phenomenological analysis

Obsah

Úvod	7
<i>TEORETICKÁ ČÁST</i>	9
1. NESNADNÉ DEFINOVÁNÍ POJMU SPIRITUALITA A RELIGIOZITA.....	10
1.1 Pojem religiozita	10
1.2 Pojem spiritualita	11
1.2.1 Spiritualita jako hledání posvátného	13
1.2.2 Spiritualita jako vztah k transcendenci.....	14
1.2.3 Spiritualita a existenciální otázky / smysl života	14
1.3 Možná rizika odlišování mezi spiritualitou a náboženstvím.....	14
1.4 Vztah mezi spiritualitou a náboženstvím – dva protichůdné příklady	16
1.4.1 Prolínání spirituality a religiozity	17
1.5 Hledání smyslu jako jádro spirituality	18
2. SMYSL ŽIVOTA	19
2.1 Pojem smysl.....	19
2.2 Smysl v pojetí logoterapie (existenciální analýzy)	20
2.3 Smysl života ve stáří	21
3. STÁRNUTÍ A EXISTENCIÁLNÍ OTÁZKY	22
3.1 „Šednutí populace“ aneb zvyšování délky života	22
3.1.1 Stárnutí tělesné a duševní	23
3.1.2 Časové vymezení stáří	23
3.2 Pozitivní pohled na stáří	24
3.3 Stáří z pohledu existenciální analýzy (logoterapie)	24
4. STÁŘÍ A SPIRITUALITA.....	28
4.1 Přináší stárnutí vývoj spirituality?	28
4.2 Teorie gerotranscendence	29
4.3 Humor jako cesta k transcendenci ve stáří.....	30
5. DOPOROUČENÍ PRO EMPIRICKÉ STUDIE SPIRITUALITY	31
<i>VÝZKUMNÁ ČÁST</i>	33
6. CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	34
7. VÝZKUMNÝ SOUBOR	35
8. METODA SBĚRU DAT	36
9. METODA ANALÝZY DAT	38

10. VÝSLEDKY ANALÝZY A INTERPRETACE	40
10. 1 Respondenti a víra	40
10.1.1 Vztah k Bohu a víře	40
10.1.2 Změny ve víře	47
10.1.3 V čem seniorům náboženská víra pomáhá.....	51
10.2 Respondenti a existenciální otázky	55
10.2.1 Co dalo a dává věřícím seniorům smysl života.....	55
10.2.2 Věřící senioři a pochybnosti o smyslu života.....	61
10.2.3 Jaký význam či smysl přikládají věřící senioři bolesti a utrpení.....	64
10.2.4 Jak se věřící senioři vyrovnávají se skutečností, že jejich život jednoho dne skončí.....	67
10.2.5 Věřící senioři a víra v posmrtný život	71
10.2.6 Jak se věřící senioři vyrovnávají se ztrátou blízkých lidí	75
10.2.7 Jak se věřící senioři vyrovnávají se samotou	82
10.2.8 Co dává věřícím seniorům naději do budoucna	87
11. DISKUZE	91
12. ZÁVĚRY	93
RESUMÉ	94
SUMMARY	94
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	95
PŘÍLOHY	98
Příloha č. 1: Otázky pro seniory.....	98
Příloha č. 2: Transkript rozhovoru	99

Úvod

Předkládaná práce se zabývá existenciálními tématy u věřících seniorů. V její teoretické části je nejprve pojednáno o pojmech spiritualita a religiozita v obecnější rovině. Zmíněna jsou některá pojetí chápání vztahu spirituality a religiozity (Hill a Pargament, Belzen, Pop-Baier). Je poukázáno na možná rizika vyplývající z ostrého odlišování spirituality a náboženství. Uvedeny jsou některé pohledy na vymezení vztahu mezi spiritualitou a náboženstvím. Zmíněno je také pojetí, které považuje smysl života za jádro spirituality.

Druhá kapitola pojednává o pojmu smysl života používaném v psychologii. Uvádí rozdělení na elementární a ontologický přístup. Ontologický přístup je dále rozveden s odkazy zejména na logoterapii (existenciální analýzu).

Následují kapitoly, které pojednávají o vybraných tématech vztahujících se již na období stáří. Třetí kapitola, pojmenovaná zeširoka jako *Stáří a existenciální otázky*, obsahuje několik podtémat. Nejprve je pojednáno o zvyšování střední délky života, o stárnutí tělesném a duševním. Největší část kapitoly je následně věnována pohledu logoterapie, která se na stáří dívá jako na období přinášející specifické existenciální úkoly.

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na vybrané studie, výzkumy a teorie z nedávné doby, které se nějakým způsobem vztahují ke spiritualitě (či transcendenci) ve stáří. Je zde načrtnuta předběžná odpověď na otázku, zda stáří přináší vývoj spirituality (Dalby). Dále je zde stručně rozvedena Tornstamova teorie gerotranscendence a výsledky studie MacKinlayové, zabývající se humorem ve vztahu k transcendenci ve stáří.

Poslední kapitola teoretické části uvádí doporučení pro výzkumníky, kteří se chtějí věnovat empirickému studiu spirituality, které navrhuje Belzen.

Výzkumná část se snaží odpovědět na širěji vymezené výzkumné otázky: jak se věřící senioři vyrovnávají s existenciálními tématy, co je charakteristické pro jejich víru a jaké změny ve víře během života zažili.

Výzkumný vzorek byl složen z osmi respondentů (6 žen a 2 muži), jejichž průměrný věk byl 82,25 roků. Všichni respondenti byli v době výzkumu obyvateli domova pro seniory (v Praze 8) a sami sebe definovali jako věřící a hlásící se ke křesťanské víře. S respondenty byly provedeny polostrukturované rozhovory (transkript jednoho z rozhovorů je umístěn do přílohy č. 2), jejichž tématem byla víra a existenciální témata

(smysl života, naděje, význam bolesti a utrpení, vyrovnávání se s vlastní smrtelností a smrtí blízkých a se samotou).

Ve výzkumné části práce je představena podrobná analýza a interpretace získaných dat. Každá podkapitola se věnuje jednomu tématu zvlášť, přičemž text mnohdy odkazuje na jiná místa analýzy, aby bylo dosaženo jeho větší koherence. V úvodu každé kapitoly se nachází tabulka, obsahující vnořená a jim nadřazená témata, identifikovaná v rozhovorech. Následuje analýza a interpretace těchto témat.

Vzhledem k tomu, že ke sběru dat byla použita metoda polostrukturovaných rozhovorů a k analýze a interpretaci dat byla vybrána interpretativní fenomenologická analýza, považuji za žádoucí uvést několik relevantních informací o sobě.

Za věřícího člověka se nepovažuji. Pro studium na teologické fakultě jsem se rozhodl pro svůj zájem o filosofii; k mým oblíbeným autorům patří existencialisté (Sartre, Camus, Kierkegaard), myslitelé někdy nazývaní jako „filosofové života“ (Nietzsche, Schopenhauer) a další. Od takto orientované filosofie už to byl jen krůček k podobně orientované (existencialistické, humanistické) psychologii, která mě následně oslovila (Frankl, Rogers, Yalom ad.).

I když v Boha nevěřím, náboženství ve svých nejrůznějších projevech můj zájem vzbudilo. Nejprve to bylo díky doc. Zdenku Vojtíškovy a jeho přednáškám o nových náboženských hnutích, religiozitě a psychoterapii apod. K prohloubení mého zájmu o studium náboženství a spirituality přispěly přednášky o (hlubinné) psychologii náboženství prof. Pavla Říčana a Mgr. Jiřího Motla.

TEORETICKÁ ČÁST

1. NESNADNÉ DEFINOVÁNÍ POJMU SPIRITUALITA A RELIGIOZITA

Motto:

„Přístupovat k lidskému jedinci neredukovaným holistickým způsobem... znamená neopomíjet podstatnou lidskou dimenzi, kterou je hledisko spirituální. Holistické pojetí tedy považuje lidskou bytost za integrální bio-psycho-sociálně-spirituální celek...“ (Galvas, 2002, s. 91)

Výzkumná část této práce se zaměřuje na existenciální otázky u *věřících* seniorů. Proto bude vhodné, když se nejprve pokusíme zorientovat v některých pojetích pojmu spiritualita a religiozita, které spoluvytváří teoretický základ současné psychologie náboženství.

1.1 Pojem religiozita

U některých současných autorů stále nalezneme používání dvojsloví „religiozita/spiritualita“ (např. Stříženeček, 2006a). Častější se však zdá snaha o rozlišení těchto dvou pojmů co do významu (i když toto rozlišení nebývá nijak ostré; jde spíše o jakýsi plynulý přechod). Diskuze o odlišení religiozity a spirituality stále pokračují. (Stříženeček, 2006b, s. 146)

Podle Vojtíška a kol. (2012) je religiozita typem zbožnosti, který je spojen s náboženskými institucemi. Religiozita (jako institucionalizovaná zbožnost) je od poloviny minulého století na Západě vytlačována a nahrazována spiritualitou (osobní, nedogmatická zbožnost). (tamtéž) Podle psychologa náboženství Heinrichse nemá dnes slovo religiozita dobrý zvuk. (1993 podle Smékal, 2002, s. 20)

Podobně jako Vojtíšek také Tloczynski a kol. (1997 podle Stříženeček, 2007) vymezují religiozitu jako *„držení se přesvědčení a rituálů organizované církve nebo náboženské instituce“* (s. 43).

Pro Belzena (2009) je religiozita lidská aktivita na osobní úrovni spojená s náboženstvím (s. 398). Belzen dělí lidi na ty, kteří religiózní jsou a na ty, kteří religiózní nejsou. Ty religiózní pak dále dělí podle toho, zda zároveň jsou či nejsou spirituální. Někteří lidé, kteří jsou religiózní, jsou zároveň spirituální. Někteří lidé, kteří jsou religiózní,

nejsou spirituální – jako příklad uvádí Belzen člověka, který „se hlásí k určitému náboženství, věří určitým dogmatům, ale neangažuje se v žádnou aktivitu, která by vyplývala z tohoto postoje pod tíhou oddanosti k transcenci“ (2009, s. 398).

Oproti ostatním zde zmíněným autorům zdůrazňuje Říčan jako součást religiozity vedle chování také prožívání. Religiozita je u něj pochopena jako „souhrnný pojem pro niterné náboženské prožívání a s ním spojené jednání, resp. chování jedince“ (2007, 43).

Podle zmíněných definic religiozity je zřejmé, že se – podobně jako u pojmu spiritualita – nejedná o pojem jednoznačný, chápaný všemi stejně. Naopak každá z definic religiozity je více či méně ovlivněna osobností svého autora (např. náboženskou orientací, profesí – zda jde o psychologa náboženství, religionistu, teologa atd.) či primárním směřováním jeho zájmu (zda se zaměřuje výlučně na křesťanství, náboženství obecně atd.).

1.2 Pojem spiritualita

Smékal (2002) píše, že „slovo spiritualita podle současných psychologů náboženství... vystihuje lépe přesun touhy člověka po absolutnu od manifestované religiozity k vnitřnímu prožívání víry v Boha“ (s. 20). A pokračuje: „Spiritualitou se nejčastěji míní osobní náboženská zkušenost a její uskutečňování v životě“ (tamtéž, s. 22).

Pojem „spiritualita“ vzešel z křesťanského prostředí. Latinské „spiritualis“ neboli „duchovní“ je odvozeno od „spiritus“, což znamená „dech“ nebo „duch“.¹ V druhé polovině 20. století se na Západě pojem spiritualita rozšířil za hranice křesťanského prostředí – a posunul se i význam pojmu: spiritualitu je nyní možno chápat jako osobní, niternou polohu (jakéhokoliv) náboženství. (Vojtíšek a kol., 2012, s. 10)

Pojem spiritualita vděčí z velké části za své rozšíření hnutí New Age, pro něž je spiritualita „osobní nedogmatická zbožnost, založená na přímém náboženském zážitku a vyhýbající se institucím a jejich autoritativním nárokům“ (tamtéž).

Také Říčan definuje spiritualitu jako prožitkové jádro náboženství (2007, s. 11).

Stříženeček (2007) uvádí, že „spiritualita se dnes považuje za individuální jev související s osobní transcencí, smysluplností a zdůrazňuje se v ní duchovní (spirituální)

¹ Jak uvádí Smékal, pojem „spiritualita“ sahá svými kořeny ještě hlouběji – do hebrejského „Ruach“, významově bohatého termínu, který je však nejčastěji překládán jako „duch“, „dech“ či „vitr“ (2002, s. 20), tedy v podstatě totožně jako latinské „spiritus“.

zkušenost (mystické zážitky, víra jako hledání). Je projevem úsilí najít, udržet a transformovat vztah s posvátným“ (s. 43).

Belzen vstupuje do diskuze s kritickou ostražitostí, když říká: *„Celá řada psychologů podlela pokušení... definovat spiritualitu... Přečetl jsem značnou část literatury k tomuto tématu a došel jsem k závěru, že je to bezvýchodná snaha. Existuje totiž soubor jevů v lidském světě, který můžeme zahrnout pod pojem ‚spiritualita‘. Patří sem velice pestrá a často rozporuplná jednání, takže je marná snaha zachytit je všechny do jednoho jediného pojetí.“* (Belzen, 2009, s. 397) Belzen uvádí příklad: jednou se za projev spirituality považují snahy vedoucí k míru ve světě, podruhé se za spirituální považují projevy násilí a terorismu. Tyto a jiné protichůdné skutečnosti zkrátka nelze zastřešit jednou definicí – to by vedlo spíše k zamlžení než k osvětlení toho, co je to spiritualita. (2009, s. 397)²

Je tedy zřejmé, že pojem spiritualita má mnoho (nejméně desítky) více či méně podobných či protichůdných definic (více o tom Stříženeč, 2007, s. 39 – 44). Podat přesnou a jedinou definici (obecné) spirituality je dnes velmi těžké, pokud ne nemožné. (tamtéž) Např. některé definice se vztahují výlučně ke křesťanství, další k náboženství obecně a vedle toho zde existuje pojem nenáboženské spirituality³ (Řičan, 2007). Např. Cagaš (2003 podle Stříženeč, 2007, s. 101) definuje *„spiritualitu jako vnitřní duchovní zážitek, který se nemusí nutně týkat náboženského výkladu“*.

Zdá se, že podat obecnou a všeobecně platnou definici spirituality je dnes nejen obtížné, ale dokonce nemožné. A to jednoduše proto, že něco jako obecná spiritualita např. podle Belzena (2009) prostě neexistuje: *„Obecná spiritualita neexistuje, psychologové by tedy měli pečlivě naslouchat tomu, co osoby, s nimiž jednají, o ní říkají.“* (s. 399)

² Poněkud provokativně konstatuje Empereur (1998 podle Smékal, 2002, s. 18), že *„slovo ‚spiritualita‘ se dnes stalo tak mnohoznačným, že už neznamená nic“*. Tuto skutečnost zdůvodňuje tím, že přídavné jméno „spirituální“ je až nezdravě nadužíváno a *„používá se ve všech možných souvislostech – od interpretace snů určitého člověka až po pokojné procházení se po zahradě. Vztahuje se dnes na všechno, co nemůže být redukováno na svalové stahy“* (tamtéž). Potvrzením tohoto konstatování nachází v ohromném množství tzv. svépomocné literatury ve většině knihkupectví. – Domnívám se, že pokud přijmeme Belzenovu tezi, že „obecná spiritualita neexistuje“ (viz níže), ubráníme se rozhořčení, které může pramenit z používání adjektiva „spirituální“ pro kdekou příručku typu „pomož si sám“. Halík mluví v této souvislosti o „módní koketérii“ se spiritualitou (*Spiritualita pro naši dobu – přednáška proslovená 5.12.2011, FSS MU, Brno*).

³ Podobně pojem používá britská socioložka Grace Davieová: *„víra bez příslušnosti“* (2009 podle Vojtíšek a kol., 2012, s. 39)

Úplnou shodu nelze nalézat ani v odpovědích na otázku, zda je spiritualita vlastní každému člověku. Říčan se domnívá, že spiritualita je přítomná „*ne-li u všech, tedy aspoň u naprosté většiny jedinců*“ (2010 podle Vojtíšek a kol., 2012, s. 13). Poněkud příměji se vyjadřuje Belzen (2009), který „natvrdo“ předkládá rozdělení na jedince, kteří spirituální jsou a na ty, kteří spirituální nejsou. (s. 398; více o tom výše) Belzenova myšlenka je poněkud méně striktní a autorovi této práce sympatická: „*Nepředpokládal bych, že člověk je od přirozenosti nebo od narození spirituální, ale že se spirituálním může, nebo nemusí stát.*“ (2009, s. 403)

Na obtížnost definování toho, co se dnes v psychologii náboženství myslí pojmem spiritualita, reagují i některé diplomové práce z nedávné doby (Bauer, 2011; Tokarová, 2009).

V této spleti různých definic je však možné vyzdvihnout alespoň některá poměrně rozšířená pojetí spirituality, mezi něž patří 1) koncepce Hilla a Pargamenta, 2) pojetí Belzenovo a 3) pojetí, která spojují spiritualitu s existenciálními otázkami či se smyslem života.

1.2.1 Spiritualita jako hledání posvátného

Podle Hilla a Pargamenta (2003, p. 65 podle Dlabý, 2006) může být spiritualita pochopena jako „*hledání posvátného (search for the sacred), jako proces, skrze nějž se lidé snaží objevit, udržet – a pokud je to nezbytné – transformovat cokoliv, co považují ve svých životech za posvátné.*“ (viz. též Říčan, 2007, s. 43)

„*Posvátná (the Sacred) je osoba, předmět, princip nebo pojem, který člověka přesahuje, transcenduje.*“ (Hill et al., 2000, s. 64)

U nás se k vymezení spirituality pomocí Posvátna kloní např. Vojtíšek a kol. (2012), kteří chápou spiritualitu jako „*složku osobnosti, která se vytváří vnímáním posvátnosti, rozvíjí se ve vztahu k posvátnému a různými projevy tento vztah projevuje*“ (s. 15). V definici Posvátna se autoři obsahově v podstatě shodují s definicí Hillovou (viz výše).

1.2.2 Spiritualita jako vztah k transcenci

Belzen přesouvá důraz na vztah k transcenci, když říká, že „*psychologie může považovat za spirituální jakýkoliv operacionalizovaný oddaný vztah k transcenci*“ (2009, s. 398).

Spirituálního člověka pak Belzen (2009) vymezuje takto: „*Jakmile svým jednáním prokazuje, že jeho aktivita vyplývá z oddanosti něčemu, co je možno označit za transcenci, jde o spirituálního člověka.*“ (s. 398) A spirituální člověk se nemusí nutně hlásit k nějakému náboženství.

1.2.3 Spiritualita a existenciální otázky / smysl života

Pop-Baier (2009) ve své úvaze uvádí čtyři směry vymezení spirituality v rámci psychologie náboženství. Jsou to *rozdíl mezi spiritualitou a náboženstvím, náboženství a spiritualita ve vztahu k posvátnému, spiritualita a „vnitřní“ život* a konečně *spiritualita a existenciální otázky*. Z nich právě poslední uvedená nejlépe vystihuje směřování, které bude tato diplomová práce (a zejména její výzkumná část) následovat.⁴ Mezi směry patřící do této skupiny patří ty přístupy, píše Pop-Baier (2009, s. 198), které „*dávají spiritualitu do souvislosti se smyslem života*“. Pop-Baier (2009, s. 199) cituje několik autorů (Doyle, 1992; Stiffos-Hansen, 1999; Tanyi, 2002), kteří definují spiritualitu jako osobní hledání vyššího smyslu či významu života v souvislosti s existenciálními otázkami. Spiritualita v tomto pojetí tak nutně nemusí souviset s náboženstvím, i když tomu tak často bývá.

1.3 Možná rizika odlišování mezi spiritualitou a náboženstvím

Z důsledného odlišování spirituality a náboženství (tedy i religiozity, která je nedílnou součástí náboženství) můžou plynout některá rizika. Zinnbauer et al. (1999 podle Hill et al., 2000) uvádí tato dvě:

1) Nebezpečí polarizace

Zinnbauer et al. (1999 podle Hill et al., 2000) varují před nebezpečím, které hrozí z přísné polarizace pojmů spirituality a náboženství pomocí adjektiv jako „*individuální*“ vs.

⁴ Popp-Baier (2009) se také kloní k tomuto směřování, závěr jeho úvahy dokonce nese název „*Obhajoba existenciálního hlediska*“.

„institucionální“ či „dobrý“ vs. „špatný“. Pargament (1999, podle Hill et al., 2000) k tomu poznamenává dva důležité body:

- Prakticky všechna náboženství se nějak zajímají o to, co je spirituální.
- Každá forma náboženství a spirituálního vyjádření se děje v nějakém sociálním kontextu.

2) Nebezpečí ztráty Posvátného

Další nebezpečí tkví podle Zinnbauera et al. (1999 podle Hill et al., 2000) v nadužívání pojmu spiritualita – resp. jeho používání i na těch místech, kde to není patřičné a správné, tj. tam, kde se současně nevztahujeme k Posvátnému. Následkem může být právě ztráta Posvátného.

„Pojem ‚spirituální‘ je v moderním diskurzu často používán jako náhrada pro slova jako ‚naplňující‘, ‚pohyblivý‘, ‚důležitý‘ nebo ‚hodnotný‘.“ (Hill et al., 2000, s. 64)

Někteří lidé se odvolávají na pojem „spiritualita“ s odkazem na ideologii či životní styl – snaží se tím nějak artikulovat Posvátno, nějak reagovat na Posvátno. Nicméně někdy se lidé odvolávají na „spiritualitu“ ve snaze popsat určité ideologie či životní styly, aniž by tím zároveň nějak ukazovali k Posvátnu. V tomto druhém případě ve skutečnosti podle Pargamenta nejde o žádnou spiritualitu, ale pouze o důrazně „vykonávané“ ideologie či vysoce propracované životní styly, které nijak nepoukazují k Posvátnému. (Hill et al., 2000, s. 64)

Autoři uvádějí příklad: Zdá se být rozumné a logické, pokud slyšíme někoho pronášet slova *„Mojí spiritualitou je vegetariánství“*. Za touto výpovědí může být široce propracovaná ideologie vegetariánství, které vyslovuje teze jako: moderní zemědělství je nespravedlivé a kruté ke zvířatům, konzumace masa poškozuje lidské tělo atd. Pokud však tato ideologie nezahrnuje smysl Posvátna (např. víra, že všechen život je drahocenný; víra, že fyzické tělo je chrámem Ducha svatého, a že konzumace živočišných produktů poškozuje tento chrám), není spirituální. A v takovém případě je pojem „spiritualita“ ve vztahu k vegetariánství použit nepatřičně a nesprávně. (Hill et al., 2000, s. 64-65)

„Podobně,“ píše Hill et al. (2000, s. 65), „způsoby chování nebo životní styly nejsou spirituálními pouze proto, že slouží jako integrativní funkce života.“ Např. tvrzení „Našel

jsem svou spiritualitu v zahrádkaření“ či „Hudba je mou spiritualitou“ mohou dobře vypovídat o tom, že člověk nachází velké uspokojení a subjektivní pocit pohody („*well-being*“). Avšak dokud takové životní styly nějak neodpovídají na vnímání Posvátna (např. člověk, který se věnuje zahrádkaření, protože pečování o přírodu pro něj znamená způsob zakoušení tvůrčích sil univerza; člověk provozuje a poslouchá hudbu pro její krásu, která jej přivádí k úvahám o kráse a řádu Boha či celého univerza), je nepatřičné a nesprávné mluvit v souvislosti se zahrádkařením či hudbou o spiritualitě. (Hill et al., 2000, s. 64-65)

K vymezení spirituality jako hledání posvátna se kriticky staví Říčan s argumentem, že pojem posvátna (Rudolf Otto, Mircea Eliade) byl vytvořen v křesťanském prostředí a nemusí tak nutně být nejvhodnějším i pro spiritualitu některých východních náboženství. (2007, s. 44)

1.4 Vztah mezi spiritualitou a náboženstvím – dva protichůdné příklady

Podobně, jako neexistuje jediná všeobecně akceptovaná definice spirituality, neexistuje ani jednotný pohled na vztah mezi náboženstvím a spiritualitou. Pojetí Pargamenta a Zinnbauera jsou přímo protichůdná.

Pargament říká, že náboženství je širší pojem než spiritualita, resp. pojem náboženství zahrnuje pojem spirituality. (Stifoss-Hanssen, 1999) Spiritualita je zde pochopena jako jádro náboženství. Pod náboženství pak spadá i mnoho dalších pojmů, kterým ve skutečnosti o hledání

posvátna nejde vůbec nebo pro ně není tím nejhlavnějším. Je to např. účast na bohoslužbách motivovaná setkáváním s ostatními věřícími, sakrální umění či budování kněžské kariéry. (Říčan, 2007, s. 45) Obrázek č. 1 schematicky znázorňuje toto pojetí.

Obrázek č. 2: Vztah náboženství a spirituality (Zinnbauer)

Zinnbauer je opačného názoru: spiritualita je širší pojem než náboženství, resp. pojem spiritualita zahrnuje pojem náboženství (obrázek č. 2). Náboženství je Zinnbauerem pochopeno jako jeden z mnoha možných projevů spirituality. Z tohoto pojetí vyplývá i možnost existence tzv. nenáboženské spirituality, která může být spojena s přírodou, milostným vztahem, stavy po užití halucinogenu apod. (Říčan, 2007, s. 45)

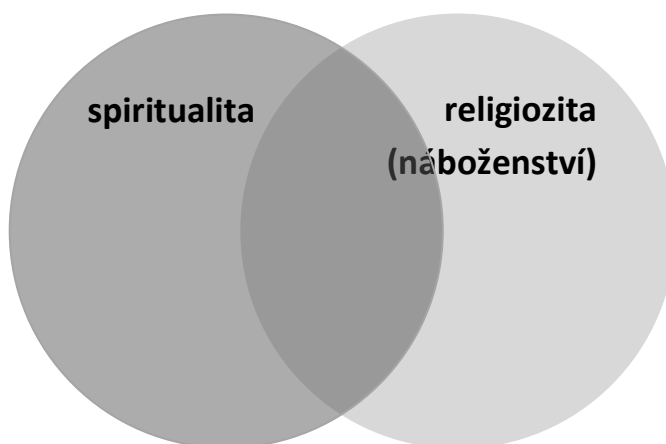
Obrázek č. 1: Vztah náboženství a spirituality (Pargament)

Stifoss-Hanssen (1999. s. 28) se zapojuje do diskuze reakcí na Pargamentovo pojetí vztahu mezi spiritualitou a náboženstvím. Říká, že pokud chceme za „srdce spirituality“ považovat existenciální otázky (namísto posvátna), je jasné, že spiritualita musí být pojímána jako širší a nikoliv jako užší (Pargament) pojem než náboženství.

Vztah mezi pojmy spiritualita a náboženství není v současné době dořešen. I proto, píše Říčan, se v současné literatuře velice často vyskytují dvojsloví jako „náboženství a spiritualita“, „spirituálně-náboženský“ (Říčan, 2007, s. 46) či také „religiozita/spiritualita“ (např. Halama et al., 2006).

1.4.1 Prolínání spirituality a religiozity

Belzen se v řešení problému vztahu mezi religiozitou (náboženstvím) a spiritualitou posouvá o kus dále. Ve svém pojetí se snaží překonat jednostrannosti obou výše uvedených přístupů. *„Když hledáme formulace pro vztah mezi religiozitou a spiritualitou, neměli bychom se... ptát, zda religiozita obsahuje spiritualitu, nebo naopak. Spíše bychom si měli uvědomit, že zde jde o dvě částečně se překrývající oblasti,“* jak je naznačeno na obrázku č. 3 (Belzen, 2009, s. 398)

Obrázek č. 3: Vztah religiozity a spirituality (Belzen)

Nezbývá než souhlasit s Říčanem, že definice pojmu spiritualita „není dosud jasná, vedou se o ni spory“ (2007, 43). Podobně jsou na tom logicky i pojmy okolní, jako je religiozita. Je otázkou, zda další vývoj v psychologii náboženství povede spíše k sjednocení či přijetí plurality různých pohledů.

1.5 Hledání smyslu jako jádro spirituality

Mnoho autorů zdůrazňuje hledání smyslu (*a search for meaning*; „*meaning-making*“; „*meaning seeking*“) jako ústřední aspekt spirituality. (Dalby, 2006; Stifoss-Hanssen, 1999)

Chlewinski (1982 podle Halama et al., 2006) uvádí smysl života mezi pozitivními funkcemi náboženství pro osobnost člověka hned na prvním místě. „*Náboženstvo odpovedá na základné existenciálne otázky a uspokojuje základnú ľudskú potrebu transcencie. Umožňuje prijať skrytý zmysel udalostí, ba i ťažkostí a nešťastia, aj keď im v danej konkrétnej situácii človek nevie porozumieť.*“ (Halama et al., 2006, s. 7)

Halama et al. (2006, s. 49) uvádí, že „*dnes sa vo všeobecnosti zmysel života chápe ako významný pozitívny faktor optimálneho ľudského fungovania a kvality života (e.g. Compton, 2000, Snyder, Lopez, 2002; Kováč, 2003).*“

V následující kapitole bude o pojmu „smysl života“ pojednáno více už z toho důvodu, že patří mezi stěžejní existenciální témata obsažená ve výzkumné části práce.

2. SMYSL ŽIVOTA

Motto:

„Každý den, každá hodina nás... očekává s novým smyslem a na každého člověka čeká jiný smysl.“ (Frankl, 1985, s. 30 podle Längle, 2000, s. 46)

2.1 Pojem smysl

Halama (2007) uvádí, že v psychologii se slovo smysl používá v nejrůznějších významech a souvislostech, které je však možné rozdělit do dvou zastřešujících skupin, resp. přístupů:

1. *„V elementárním přístupu se slovo smysl používá k vyjádření strukturního elementu poznání a činnosti, který se váže ke konkrétní kategorizaci a interpretaci komunikace, situací a objektů.“* (Halama, 2007, s. 8) Do tohoto přístupu řadí Halama Kellyho teorii osobních konstruktů, Lewinovu teorii pole, Gendlinovo pojetí a koncepci R. Harrého.

2. *„V ontologickém přístupu se smysl chápe jako nejvyšší integrující základna osobnosti, tj. jako základní životní orientace, životní úloha, světonázor, interpretace světa a života obecně.“* (Halama, 2007, s. 8)⁵ K tomuto přístupu náleží zejména Franklova logoterapie a existenciální analýza.

Smysl v tomto druhém pojetí plní funkci integrativního činitele lidského chování a prožívání.⁶ *„Hlavní integrativní funkce smyslu života spočívá zejména ve sjednocování vnitřní a vnější reality člověka, ve sjednocování jednotlivých částí života člověka do koherentního celku, který poskytuje životu pochopení a vysvětlení, a nakonec v integraci cílů, činností a snažení do životního poslání.“* (Halama, 2007, s. 8)

Z filosofických pozic se k problematice smysluplnosti, resp. nesmyslnosti lidského života, vyjádřil např. Milan Machovec, který píše: *„Během 20. století se stalo takřka něčím běžným, že různí umělci i neumělci dávají velmi okatě najevo..., že život v naší civilizované společnosti nemá žádný smysl.“* (2012, s. 8) Machovec dodává, že na počátku 20. století bylo ještě v tomto myšlení, které reprezentuje např. Franz Kafka či Gustav Mahler, cosi úžasného. Tito a další umělci ještě pocitem bezsmyslnosti (či absurdnosti) trpěli a ještě

⁵ *„Vnímání Posvátného vyvolává pocity respektu, úcty, oddanosti a může, v ideálním případě, sloužit jako integrativní funkce lidské osobnosti.“* (Hill et al., 2000, s. 64)

⁶ Halama se v citované práci zaměřuje právě na toto ontologické pojetí smyslu.

hledali nějaké východisko. V druhé polovině 20. století se však situace změnila: „*kdejší literáti či ‚filosofové existence‘*“, pokračuje Machovec, „*ventilují své pohrdání, svůj hnus. ... stalo se přímo jakousi módou, že moderní... intelektuál je dokonce ‚odbornou kritikou‘ a částí veřejnosti oslavován, že ‚vystihl základní pocit generace‘, když znovu vyzvedá, že celý svět je jeden velký nesmysl a že ten, kdo se vůbec ještě o něco snaží, je prostě naivní*“ (2012, s. 8).

Je tedy zásadní rozdíl mezi člověkem, který pocitem bezsmyslnosti a absurdnosti trpí a jeho tvorba (či život vůbec) je vyjádřením jeho snahy o nalézání smyslu, a člověkem, který o bezsmyslnosti mluví spíše proto, že je to zrovna „v módě“ a zůstává pouze u konstatování, aniž by se bytostně snažil s pocitem bezsmyslnosti vnitřně zápasit a hledat nějaká východiska.

Podle Machovce udělali astrofyzikové 20. století, kteří „*ohlásili lidstvu, že prohledali celý vesmír a nikde tam v ničem žádný smysl nenašli,*“ (2012, s. 22) pouze poloviční práci. Je pravda, že smysl není možné hledat ve věcech. Potud mají tedy astrofyzikové pravdu, že ve vesmíru žádný smysl není. „*Smysl je možný,*“ pokračuje Machovec, „*jen jako smysl něčeho vůči něčemu, není v žádné jednotlivině samé.*“ (2012, s. 22) Smysl tedy není možné hledat ve věcech, ale v relaci, ve vztahu něčeho k něčemu. Smysl není něco, co by existovalo samo o sobě, nezávisle na člověku. Smysl naopak potřebuje člověka – až člověk ho vnáší do světa tím, že nějak volí a nějak jedná; a stejně tak do něj vnáší i nesmyslnost. (2012, s. 22)

2.2 Smysl v pojetí logoterapie (existenciální analýzy)

K základním myšlenkám Viktora Frankla, „otce“ logoterapie, patří bezesporu tvrzení, že „*smysl života nemůže být vynalezen, musí být odkryt*“ (2006, s. 58). Trefně k tomu poznamenává jeho pokračovatel Längle, že „*smysl se nevymýšlí. Přemýšlení se může dokonce stát překážkou na cestě ke smyslu*“ (2000, s. 48). Řečeno ve zkratce: otázka smyslu není otázkou intelektuální (teoretickou), ale otázkou existenciální, bytostnou, žitou.

Franklovo dílo je celé prostoupeno odhodláním vytěžit nějaký smysl doslova z každé životní situace, tedy i té nejtěžší. „*Zdánlivě negativní stránky lidské existence, především ona [tragická] triáda,*“ píše Frankl, „*v níž se spojují utrpení, vina a smrt, mohou*

být přeměněny v něco pozitivního“ (tamtéž, s. 211). Určujícím momentem je zde postoj, jaký k situaci zaujmeme.

Mluvit o nějakém absolutním smyslu života či světa není cílem logoterapie ani této práce. Takové diskuse by patřily spíše na pole teologie či filosofie. Smysl, o který jde zde, je smyslem konkrétním. Smyslem zde míníme uchopitelnou a uskutečnitelnou možnost. *„Smysl je životní směr pro určité časové období“* (Längle, 2000, s. 45). A proto se smysl mění zároveň s tím, jak se mění situace. *„Smysluplně žít,“* píše doslova Längle, *„znamená... plnit ten úkol, který před námi právě stojí“* (tamtéž, s. 41). Řečeno s Franklem je smysl vždy *„požadavkem chvíle“* (1985, s. 30 podle Längle, 2000, s. 46).

Nabízí se nyní otázka, jak tento *„požadavek chvíle“* může člověk uvidět a správně pochopit. Orgánem, který má toto na starosti, je podle Frankla svědomí, které definuje jako *„schopnost vypátrat jediný a jedinečný smysl, který je skrytý v každé situaci.“* (Frankl, 2007, s. 57)

2.3 Smysl života ve stáří

Jak poznamenává Křivohlavý (2002), v období stáří se pozornost člověka zaměřuje spíše do minulosti než do budoucnosti; resp. složka retrospektivní převládá nad tou prospektivní. Důležité však podle Křivohlavého je, aby ani ve stáří složka prospektivní zcela nevymizela, aby člověk *„nežil pouze ve vzpomínkách“*. I v tomto věku je důležité, aby se díval dopředu a aby měl stále pro co žít – *„žít pro něco, co by jeho životu dávalo smysluplnou náplň“* (tamtéž, s. 144).

3. STÁRNUTÍ A EXISTENCIÁLNÍ OTÁZKY

Motto:

„Odpoledne života nemůžeme žít podle téhož programu, jako dopoledne, neboť toho, čeho je ráno dostatek, se začíná ráno nedostávat a to, co bylo ráno pravda, večer pravda nebude.“ (Jung, 1995, s. 110)

3.1 „Šednutí populace“ aneb zvyšování délky života

Nejprve je dobré si uvědomit, že stárí a stárnutí (tedy dosažení určité hranice biologického věku) neboli „šednutí populace“, jak to výstižně pojmenovává Stuart-Hamilton (1999), je jako všeobecně rozšířený jev poměrně novou skutečností. Podle odhadů se až do sedmnáctého století dožívalo věku přes 65 let pouze jedno procento populace, ve století devatenáctém to bylo kolem čtyř procent (Cowgill, 1970 podle Stuart-Hamilton, 1999, s. 13)⁷, přičemž průměrná délka života byla tehdy kolem 40 let. Do roku 1940 se průměrný věk vyšplhal na 50 let a až dosud se stále zvyšuje (Haškovcová, 2010).

Haškovcová (2010) upozorňuje na to, že mnohem správnější než odkazovat na čísla ukazující průměrný věk je pracovat s čísly, která ukazují střední délku života, tedy pravděpodobnou nebo očekávanou dobu života. Důvodem je to, že do relativně nízkých čísel o průměrném věku z minulých dob se „promítá také vysoká kojenecká úmrtnost a předčasná smrt těch, kteří zemřeli v důsledku úrazu, hladomoru, nejrůznějších epidemií a válek“ (s. 22). Čísla ukazující průměrný věk uplynulých století jsou tak v podstatě zkreslena a mohou zastírat skutečnost, že staří lidé žili v každé době, i když jejich počet nebyl zdaleka tak vysoký jako dnes (tamtéž).

Dnes, na počátku 21. století, je střední neboli očekávaná délka života v České republice 74,2 let pro muže a 80,3 let pro ženy. A odhady naznačují, že v roce 2065 to bude 86,5 let pro muže a 91 let pro ženy (tamtéž).

Uvedené zvyšování délky života má za následek další jev – posouvá se i věk, kdy se uvažuje o počátku stárí. Věk, který byl před několika desetiletími řazen do období

⁷ Zásadní příčinou této změny je postupné snížení kojenecké úmrtnosti a zkvalitnění zdravotnické péče (zejména v západních zemích) (Stuart-Hamilton, 1999).

počátku stáří, je dnes v období nazývaném pozdní dospělost. Kromě toho, že se prodlužuje období stáří, prodlužuje se i produktivní věk.

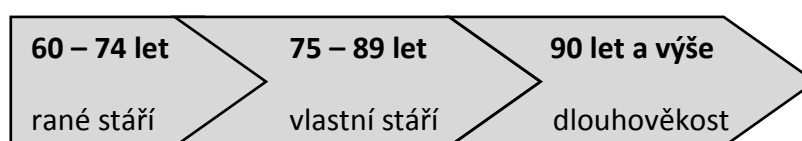
3.1.1 Stárnutí tělesné a duševní

Stárnutí probíhá paralelně (u každého však ne nutně stejně rychle) na úrovni tělesné (biologické, fyzické) a duševní (psychologické). Odtud termíny biologický a psychologický věk. Stárnutí biologické znamená stárnutí organismu a projevuje se zejména v oblasti stárnutí těla, zhoršování výkonnosti smyslů a stárnutí centrální nervové soustavy, zejména mozku⁸. (Stuart-Hamilton, 1999)

V oblasti psychologického stárnutí dochází ve stadiu stáří k několika změnám. V oblasti inteligence je možné říci, že krystalická inteligence (moudrost) zůstává či dále roste, zatímco fluidní inteligence (bystrost a důvtip) pomalu ubývá. V oblasti paměti také dochází se stárnutím k úbytku, přestože v dílčích aspektech zůstává zachována (např. jednoduché úlohy na úrovni krátkodobé paměti a některé aspekty metapaměti). (tamtéž)

3.1.2 Časové vymezení stáří

Co se vymezení věku stáří týče, existuje mnoho členění, které se více či méně shodují v tom, v kolika letech věk stáří začíná. V této práci uvedeme za účelem stručnosti pouze jedno vymezení, které pochází od biologky a filosofky Heleny Haškovcové, jejíž kniha *Fenomén stáří* (1. vydání 1990; 2. vydání 2010) se již stala klasickým dílem na poli gerontopsychologie. Haškovcová (2010, s. 20) uvádí toto členění:

⁸ Úbytek sil a výkonnosti v těchto oblastech samozřejmě začíná mnohem dříve, od mladé dospělosti, ba dokonce již od narození. K tomu Haškovcová (2010): „Každý člověk stárne již od zrození a každý stárne „jinak““ (s. 20).

3.2 Pozitivní pohled na stáří

S jednoznačně pozitivním pohledem na stáří a stárnutí přichází např. Andrews (2010), americký psycholog a psychoterapeut. Ten poukazuje na skutečnost, že „často, když stárneme, stáváme se trpělivějšími, tolerantnějšími a více přijímajícími sami sebe i druhé“ (s. 14). Po čtyřicítce nastává stabilní pokles úzkosti ze smrti a vzrůstá víra v posmrtný život. Autor konstatuje, že navzdory tomu bývá stáří často nahlíženo skrze clonu synonym jako „nedostatek“ či „klesání“ spíše než „úspěch“ nebo „mír“. Andrews předkládá na podporu svého pohledu některá fakta – např. to, že dnes zůstává více než 40% lidí ve věku 85 let a více plně fungujícími.

3.3 Stáří z pohledu existenciální analýzy (logoterapie)

Existenciální analýza se dívá na stáří jako na období života, které přináší specifické existenciální úkoly, jako je:

- vyrovnávání se s přechodným charakterem života,
- vypořádávání se s blízkostí smrti a loučení se s blízkými,
- snášení chorob a utrpení,
- konfrontování s otázkou smyslu života a s konečnými náboženskými otázkami
- a zvládání osamělosti, úzkosti a deprese. (Längle, 2001; Längle, Probst, 2000)

Pokud se starý člověk těmito úkoly dostatečně nezabývá, mohou vyústit v krizi, psychosociální onemocnění či choroby. Pokud se naopak člověku povede integrovat tato témata do porozumění vlastnímu životu, přispívá proces stárnutí k osobní zralosti. (Längle, 2001, s. 211)

Za hlavní charakteristiku stáří považuje Längle multidimenzionální ztrátu kompetence, která znamená ireverzibilní, progresivní proces, který není způsobený nemocí. Postupná ztráta schopností a síly ve stáří se týká několika oblastí lidské existence. Je to oblast:

- somatická (např. pokles v oblasti výkonnosti smyslových orgánů),
- psychologická (např. pokles vitality či životní síly, poklesu kognitivních schopností)
- a sociální (pokles dovednosti navozování mezilidských kontaktů, vzrůstající intolerance k frustraci ústící v narůstající osamělost).

Dále Längle podotýká, že staří lidé jsou v rodinách či jiných společenstvích často odsunováni na okraj.

Längle a Probst (2000) uvádí výsledky výzkumu, ve kterém byli respondenti (n = 173) různého věku dotazováni, jaké spontánní asociace je napadnou, když se řekne „stáří“. Z výsledků vyplynulo, že „stáří“ vyvolává jak kladné, tak negativní asociace. Z těch kladných to byly nejčastěji tyto: spousta volného času, klid, moudrost, zralost a životní zkušenost, nezávislost a výjimečné vztahy (např. vztah mezi prarodiči a vnoučaty). Mezi těmi zápornými byly nejčastěji zmiňovány: nemoci, smrt, osamělost, potřebnost a starosti ohledně peněz: *„Stáří je vnímáno jako proces, který jde ‚ruku v ruce‘ s odlučováním se od světa. Předpokládá hodnoty jako určitý druh spiritualizace a prohlubování pohledu na život.“* (Längle, Probst, 2000, s. 193)

V jiném výzkumu (n = 34, průměrný věk 70,3) bylo stáří asociováno zejména se zapomnětlivostí, klesajícím zájmem a sníženou fyzickou a duševní (mentální) výkonností. Dále bylo stáří silně spojováno se sociálními faktory, jako je odchod do důchodu, zvýšený odstup od mladých, snížené porozumění, osamělost a nemoci jako hlavní téma hovoru. (Längle, Probst, 2000, s. 193)

Člověk je povinen vypořádat se se svým stárnutím, a to proto, říká Längle, *„protože není pasivně vystaven procesu stárnutí, jako je tomu u zvířat, ale zakouší stárnutí v rámci svého vlastního horizontu rozumění. Ve stáří potřebuje porozumět světu jiným způsobem – skrze věkem transformovaný způsob ‚bytí-ve-světě‘“* (Längle, 2001, s. 212). Starý člověk tak dospívá k novému porozumění sobě samému. A toto porozumění pak slouží jako základ pro nové postoje. (Längle, 2001, s. 2012)

Ve stáří člověk zakouší základní paradigmatata či otázky existence novým a jiným způsobem. Přitom některé z nich jsou nyní zdůrazněny. Všechny byly přítomny i v dřívějších obdobích života. Avšak pokud byly některé z nich potlačovány nebo přehlíženy, hlásí se nyní o slovo s nepolevující snahou.¹⁰ (Längle, 2001, s. 212)

Některé existenciální otázky zakouší podle Längleho starý člověk se zvláštní naléhavostí:

⁹ Zde se Längle, jak čtenář jistě poznal, odvolává na pojem Heideggerův.

¹⁰ Odkážme zde na Junga, který doslova říká: *„V míře, v jaké je vytěsňujeme, stoupá nebezpečnost nevědomí.“* (1995, s. 35)

- 1) *Ztráty, které starý člověk zažívá, mu jasně ukazují omezené možnosti lidské existence. Pokud není schopen tato omezení přijímat a počítat s nimi ve svém životě, bude stáří zakoušet jako neustálý tlak a ocitne se sám a prázdný. Bude se snažit uniknout skrze rozptýlení a vyhýbavé aktivity všeho druhu.*
- 2) *Vědomí a poznání smrtelnosti, zkušenost umírání vrstevníků a vlastní onemocnění mohou vést starého člověka ke zvýšenému uvědomování si blízkosti smrti. Přechodná povaha života se nyní stává velmi zřejmou. Pokud se starý člověk s touto skutečností nedokáže vyrovnat a přizpůsobit se jí, vtáhne ho stárnutí do depresivního světa.*
- 3) *Ke stáří patří ztráta vlastních kompetencí a zkušenost nevyhnutelnosti, která doprovází proces stárnutí. Pokud starý člověk nedokáže tyto nové aspekty života integrovat, může to vyústit k pocitům strachu a bezmocnosti, vycházejících z nemožnosti vlastní vůlí ovlivnit proces stárnutí a s ním spojených změn. (Längle, 2001, s. 213)*

V návaznosti na tyto existenciální otázky stáří vystávají ve starém člověku existenciální otázky po smyslu, jako jsou tyto: „Pro co¹¹ ještě žiji?“, „Pro co tohle všechno snáším?“, „Pro co jsem žil?“, „Žil jsem dobře?“ Starý člověk si často pokládá (ať již vědomě či neuvědomovaně) ontologicko-filosoficko-náboženské otázky: „Jaký smysl má tento život, tato smrt, toto utrpení?“. A je nezbytné, konstatuje Längle, aby na ně našel osobní odpověď. Přitom nezáleží na tom, zda taková odpověď povede k víře v Boha či k ateismu. Podstatné je, že pokud starý člověk, který je konfrontovaný s takovými otázkami, nedospěje k osobní odpovědi či postoji, bude v něm stále klíčit „semeno neklidu“. (Längle, 2001, s. 213)

Stáří si vynucuje individuální členění řadě důležitých existenciálních otázek. Pokud člověk v hledání odpovědí selže nebo se s nimi vypořádá nedostatečně či je rovnou popře, povedou uvedené existenciální otázky k psychickým poruchám a chorobám. Naopak integrace osobní odpovědi či postoje k existenciálním úkolům stáří podporuje další zrání osobnosti. (Längle, 2001, s. 213)

¹¹ Ono „Pro co?“ („What for?“) je u Längle i samotného Frankla často opakovaným souslovím, které v největší stručnosti a úspornosti dobře vyjadřuje jeden z myšlenkových pilířů existenciální analýzy, které jde především o nalézání konkrétního smyslu v životě člověka.

Úspěšný odchod do důchodu znamená, že člověk aktivně „nechá jít“ to, co doposud vykonával, a rozhodně a dobrovolně se s tím rozloučí. Každý, kdo je schopný vykonat toto „aktivně nechat jít“ (*active letting go*), je dost zralý pro stáří. Toto je – podle Längleho – přesně ten moment, který vytváří mnohým starým lidem ze stáří problém. Týká se to těch, kteří přes své stáří nedospěli k nezbytné zralosti. (Längle, 2001, s. 214)

Úspěch je vedoucím paradigmatem naší doby, konstatuje Längle. Tento úspěch však směřuje k povrchnosti a není řízen tím, co člověk vnitřně a opravdově chce nebo do čeho se chce skutečně zapojit a co chce vykonávat. Na cestě za úspěchem a kariérou se člověk často zaprodává odcizení a přizpůsobování. Přiblíží-li se odchod do důchodu, dostavuje se pak mnohdy nenaplnění, doprovázený otázkou: „Toto mělo být všechno?“. Následkem bývá období smutivé reflexe či rovnou deprese. (Längle, 2001, s. 214)

Člověk, který zažil ve své profesi dostatek naplnění (a nejen vnějšího úspěchu), bývá lépe připraven na odchod do důchodu a na ono „aktivně nechat jít“. Slovy Längleho: „*Ten, kdo udělal to, co chtěl a žil pro to, pro co chtěl žít, ten to také může snadněji ,nechat jít' a rozloučit se s tím, než ten, kdo stále tajně doufá.*“ (2001, s. 214)

Nejhlubší osobní hodnotou, kterou může ono „nechat jít“ přinést, je možnost pokračovat v objevování svého vlastního vnitřního světa. To může být podle Längleho největším ziskem stáří – možnost zabývat se sebou samým. Člověk je ve stáří s to nově nalézat sám sebe a sám vnést konečnou zralost do svého života – řečeno básnickým jazykem: „*Jako vnáší podzimní slunce konečnou sladkost do ovoce.*“ (Längle, 2001, s. 215)

Na tuto kontemplativní, „do sebe zaměřenou“ stránku stáří poukazuje také Říčan, i když to činí přímo - oproti Länglemu – v souvislosti s religiozitou: „*Religiozita stáří má být – podle různých duchovních tradic – meditativní. Člověk se odpoutává od starostí i radostí běžného života a hledá v tiché modlitbě a rozjímání vnitřní pokoj... Jde zde – viděno psychologicky – o práci na vlastní integritě...*“ (Říčan, 2007, s. 252)

Stárnutí je procesem, který vede člověka od rozptýlenosti a různosti, kde může ztratit sám sebe, zpět k sobě samému a k reflexi vlastního života. (Längle, 2001, s. 215)

4. STÁŘÍ A SPIRITUALITA

Motto:

„Spirituelní zralost mezi starými lidmi se velmi liší, stejně jako mezi lidmi jakéhokoliv věku. Někteří staří lidé mají hluboce rozvinutou spirituální dimenzi, zatímco jiní se zaměřili více na fyzické a/nebo psychosociální aspekty života a přichází do etapy stáří jen s málem spirituálních strategií.“ (MacKinlay, 2004, s. 47)

4.1 Přináší stárnutí vývoj spirituality?

Dalby (2006) provedl kritický přehled výzkumů v oblasti spirituality stáří s cílem zjistit, zda se napříč kvalitativními i kvantitativními výzkumy ukazuje proces spirituální změny či vývoje spojený se stárnutím. Dochází k závěru, že se v několika výzkumech objevují některé důkazy zvýšení spirituality či stránek gerotranscendence spojené s rostoucím věkem. Zároveň však upozorňuje, že vzhledem k různosti přehlednutých studií a jejich omezenému počtu (celkem 12), mohou být načrtnuty pouze předběžné a provizorní závěry.

Mezi obecná témata identifikovaná napříč kvalitativním výzkumem patří zejména:

- integrita;
- zájem o druhé;
- změna vztahů s druhými a zájem o mladší generace;
- vztah k transcendentnímu bytí či síle;
- sebetranscendence
- a vyrovnávání se se smrtí.

Dalby (2006) dodává, že tato témata nejsou vztahována k věku a stárnutí sama o sobě, ale k některým změnám, které stáří přináší, jako je:

- vyrovnávání se se zdravotními problémy a hendikepy;
- čelení smrtelnosti;
- čelení ztrátám blízkých
- a vyrovnávání se s životem, jaký člověk žil.

Jak lidé na tyto skutečnosti (či výzvy) odpovídají, je ovlivněno kulturou, životní zkušeností, životními přesvědčeními a individuálními osobnostními rozdíly.

4.2 Teorie gerotranscendence

Švédský gerontolog Tornstam (1989, 1996 podle Dalby, 2006) navrhl tzv. *teorii gerotranscendence*. Tato teorie předpokládá, že ve stáří dochází k posunu paradigmatu (*paradigm shift*), v němž se staří lidé odklání od materialistického a racionálního náhledu na život k náhledu spíše kosmickému a transcendentnímu. Dalby (2006) doplňuje, že je možno mluvit o „posunu k posvátnému“ (*shift toward „the sacred“*).

Gerotranscendence se ukazuje na třech úrovních. Je to:

- 1) kosmická úroveň (*the cosmic level*), na které dochází k těmto změnám:
 - změny ve vnímání času a prostoru;
 - objevuje se smysl pro spojení s dřívějšími generacemi;
 - mizí strach ze smrti;
 - dochází k přijetí tajemného (*mysterious*) rozměru života
 - a dostavuje se zkušenost radosti z velkých a jemných aspektů života;
- 2) úroveň self (*the level of the self*), která je doprovázena těmito jevy:
 - objevení skrytých stránek self;
 - snížení sebestřednosti;
 - menší znepokojování se vlastním tělem;
 - zvýšený altruismus
 - a zkušenost integrity já (*ego-integrity*);
- 3) rovina sociálních a individuálních vztahů, kterou doprovází:
 - zvýšená potřeba samoty;
 - touha opouštět sociální role
 - a pochopení obtížnosti odlišování správného od špatného. (Tornstam, 1996 podle Dalby, 2006)

Tornstam předkládá tyto znaky jednotlivých úrovní gerotranscendence na základě rozhovorů s lidmi ve věku 52 až 97 let. Dochází k závěru, že proces gerotranscendence je člověku přirozený a na konkrétní kultuře nezávislý, i když je modifikován určitými kulturními vzorci. (1989 podle Dalby, 2006).

4.3 Humor jako cesta k transcenci ve stáří

Fenoménem humoru ve stáří se zabývá MacKinlayová (2004), která hojně vychází z Franklových myšlenek. Mluví o sebe-transcenci jako o spirituálním úkolu stáří a o humoru jako jednom ze způsobů, jak je možno této transcenci dosahovat. Humor může starým lidem pomoci k vypořádávání se s problémy souvisejícími s věkem, jako jsou zdravotní potíže nebo ztráty blízkých.

MacKinlayová se v uvedené studii ptá, zda lze v humoru nalézat spirituální komponentu a pomocí hloubkových rozhovorů se seniory dochází ke kladnému závěru.

Rozlišuje mezi humorem a „pouhým“ smíchem. Humor je podle autorky možno chápat jako *„fungování poměrně složitých kognitivně-emocionálních procesů vyššího řádu“* (MacKinlay, 2004, s. 44), zatímco smích může být definován jako reflex, jako fyziologická (behaviorální) odpověď.

Co se smíchu týče, je třeba rozlišovat mezi „smát se s“ (laughing with) a „smát se někomu“ (laughing at). V prvním případě může smích podporovat spojení s druhými, v tom druhém naopak smích napomáhá k mezilidskému odcizení. (MacKinlay, 2004, s. 47)

MacKinlayová tedy připomíná skutečnost, že také humor může sloužit dvěma v podstatě protichůdným účelům: může být využit a) k zesměšnění či vysmívání se druhému či b) ke snížení mezilidského napětí či k *„vyjádření pocitu jednoty s druhými lidmi a s celým vesmírem“* (Lefcourt, 1986, s. 4 podle MacKinlay, 2004, s. 44). Dále může humor vést k distanci člověka od situace, které se obává; může zmírnit dopady takové situace.

Jeden z podstatných závěrů MacKinlayové (2004) je, že humor může:

1. fungovat jako prostředek k dosažení spirituální integrity;
2. být výsledkem či projevem spirituální integrity.

5. DOPOROUČENÍ PRO EMPIRICKÉ STUDIE SPIRITUALITY

Motto:

„Psycholog by měl být opravdově zaujat člověkem, pokoušet se zkoumat subjektivní oblast dotazovaných osob. Naučit se naslouchat... Musí se naučit pozorně hledat to, co je u dotazovaného psychologicky zajímavého, hodnotného a co se vztahuje k studovanému jevu a přitom se zdržet vyjádření vlastního úsudku.“ (Belzen, 2009, s. 406)

Na závěr teoretické části práce předkládám stručný výtah z Belzenových doporučení pro empirické studie spirituality. Jedná se o doporučení, která by se dala aplikovat i na jiné oblasti výzkumného zájmu.

Chce-li se tedy výzkumník zaměřit na určitý druh spirituality, je dobré následovat tato doporučení:

1) Zaměřit se na reprezentativní jedince

„Je vhodné studovat případy (kazuistiky), kde je určitý spirituální jev extrémně vyvinut.“ (tamtéž, s. 404) Pokud se tedy někdo rozhodne studovat například mysticismus, měl by se podle Belzena zaměřit na samotné mystiky, tzn. lidi, kteří jsou mysticismu zcela oddáni. Výzkumník by se tedy měl zaměřit na reprezentativní jedince určitého spirituálního jevu.¹²

2) Brát v úvahu prostředí

„Je bezpodmínečně nutné brát v úvahu prostředí, v němž se rodí a rozvíjí jev, který studujeme.“ (tamtéž, s. 405) Psychologické studie musí být podle Belzena interdisciplinární, tzn. musí získávat poznatky i z jiných vědních disciplín, jako je např. sociologie, historie, antropologie atd.

3) Bezprostřední kontakt

Podle Belzena je nezbytné *„přijít s tímto jevem [spiritualitou – J.T.] do bezprostředního kontaktu a být osobním svědkem jeho existence“*. (tamtéž, s. 405)

¹² Podobně se vyjadřuje Řičan: *„Připomeňme známou plodnost studia extrémů nejrůznějšího druhu pro poznání obecných zákonitostí v psychologii i mimo ni.“* (2002, s. 14)

4) Snaha o vlastní zkušenost

„Psychologům, kteří studují určitý jev, se doporučuje, aby se snažili zažít to, co studují, na vlastní kůži...“ (tamtéž, s. 405-406) Belzen nabádá psychology – kterým jsou tato doporučení primárně určena – k radikálnímu empirismu. Chce, aby zkoumaný jev zažili „na vlastní kůži“.

5) Snaha o navázání důvěrného vztahu s dotazovaným

A posledním doporučením je *„...získat důvěru dotazovaného a přiblížit se tak k jeho soukromým názorům, pocitům a aktivitám“*. (tamtéž, s. 406)

VÝZKUMNÁ ČÁST

6. CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Hlavním cílem výzkumu bylo zmapovat, jak se respondenti – věřící senioři během života vyrovnávali a vyrovnávají s existenciálními tématy, z nichž některé jsou zvláště naléhavé právě v období stáří. Dalším výzkumným cílem bylo prozkoumat, co je charakteristické pro víru respondentů, zda během života prožili nějaké zásadní změny ve vztahu k víře a Bohu a v čem jim víra nejvíce pomáhá.

Konkrétní existenciální témata, která byla předmětem výzkumu, byla předem vymezena prostřednictvím výzkumných otázek (Přesné znění, ve kterém byly pokládány seniorům, je v příloze č. 1):

- 1) Co dávalo a dává respondentům smysl života?
 - a. Pochybovali někdy o smyslu svého života?
- 2) V čem vidí význam (smysl) fyzické i psychické bolesti a utrpení?
- 3) Jak se vyrovnávají se skutečností, že jednoho dne jejich život skončí?
 - a. Mají strach ze smrti?
 - b. Věří v posmrtný život?
- 4) Jak se vyrovnali a vyrovnávají se smrtí nejbližších?
- 5) Jak se vyrovnávají se samotou?
- 6) Co jim dává naději do budoucna?

7. VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkumný soubor byl složen z osmi respondentů, z toho šest žen a dva muži. Průměrný věk respondentů byl 82.25 roků (nejmladší respondentce bylo 71 let, nejstarší 92). Všichni respondenti byli v době provedení rozhovorů klienty Domova pro seniory – Slunečnice (dále jen DS) v Praze 8. Nejprve jsem oslovil sociální pracovníci, která má k dispozici databázi všech obyvatel DS. S její pomocí byli senioři vybráni, osloveni a požádáni o spolupráci. Základním kritériem pro zařazení respondenta do výzkumu byla náboženská víra, resp. zda se on sám definoval jako věřící člověk, hlásící se ke křesťanství. Nebylo přitom důležité, k jaké církvi či náboženské společnosti se hlásí.

Je třeba uvést, že tímto postupem výběru pravděpodobně došlo k jakémusi předvýběru, což mělo vliv i na povahu získaných dat. Sociální pracovníce oslovila ke spolupráci ty seniory, o kterých se domnívala, že budou ochotni poskytnout rozhovor. Šlo tedy většinou o seniory, kteří jsou v DS známí svou otevřenou a komunikativní povahou. Tabulka č. 1 uvádí základní údaje o respondentech zařazených do výzkumu – fiktivní jméno, věk a rodinný stav:

Tabulka č. 1: Věk a rodinný stav respondentů

pořadí	jméno	věk	rodinný stav
1.	paní Anna	71	vdova
2.	paní Dagmar	92	vdova
3.	paní Helena	88	vdova
4.	paní Libuše	81	vdova
5.	paní Jiřina	87	vdova
6.	paní Věra	76	vdova
7.	pan Václav	75	vdovec
8.	pan Jan	88	rozvedený

8. METODA SBĚRU DAT

Ke sběru dat byla použita metoda polostrukturovaného rozhovoru s předem připravenými otázkami (viz příloha č. 1), na které byli dotázáni všichni respondenti. Během každého jednotlivého rozhovoru bylo položeno množství dalších doplňujících otázek, které vyplynuly z kontextu.

Všechny rozhovory proběhly u respondentů na pokoji, tedy v jejich přirozeném prostředí, kde jsou zvyklí a kde strávili několik posledních měsíců až let. Rozhovory byly po souhlasu respondentů nahrány na diktafon. Jejich délka se pohybovala od necelé hodiny až po téměř dvě hodiny (celkový čas všech nahraných rozhovorů byl 575 minut).

Tabulka č. 2 uvádí základní údaje o provedených rozhovorech.

Tabulka č. 2: Termíny a rozsah rozhovorů

pořadí	jméno	datum prvního setkání	délka prvního rozhovoru (v minutách)	datum druhého setkání	délka druhého rozhovoru (v minutách)
1.	Paní Anna	10.12.2013	53	20.12.2013	22
2.	Paní Dagmar	10.12.2013	54	20.12.2013	6
3.	Paní Helena	14.12.2013	66	20.12.2013	8
4.	Paní Libuše	16.12.2013	90	20.12.2013	19
5.	Paní Jiřina	27.12.2013	44	---	---
6.	Paní Věra	28.12.2013	52	---	---
7.	Pan Václav	13.2.2014	79	---	---
8.	Pan Jan	31.3.2014	82	---	---

Jak je patrné z tabulky, první čtyři respondenti byli navštíveni ještě podruhé, aby odpověděli na dvě otázky, které byly přidány později (otázka osmá a devátá v příloze č. 1).

Samotný průběh rozhovorů byl následující. Přišel jsem k respondentovi na pokoj v předem domluvený den a hodinu. Nejprve jsme chvíli mluvili odlehčeně o různých tématech, která se přímo nevztahovala k tématům rozhovoru. V této fázi se mě také několik seniorů ptalo na otázky týkající se mé osoby (jakou školu studuji, čím se budu živit apod.). Respondentům jsem ochotně odpovídal mimo jiné proto, že jsem věděl, že za pár

chvil mi budou zase oni říkat věci o sobě, a to věci mnohem osobnějšího a citlivějšího charakteru.

Respondenta jsem vždy upozornil, že zapínám diktafon. Ještě před tím jsem je však upozornil, že nahrávku neuslyší žádná třetí osoba, a že bude zachována jejich anonymita tím, že v následných přepisech rozhovorů bude jejich jméno, ale i jména členů jejich rodiny atd., změněna. Nejprve jsem zjistil věk a rodinný stav. Následovaly tematické okruhy prezentované jednotlivými připravenými otázkami. Otázku bylo mnohdy nutné zopakovat několikrát, pokud respondent příliš odbíhal od tématu apod. Pokud se ukázalo, že respondent „má co říci“ k tématu, na které nebyl přímo dotázán, ale které nějak odpovídalo tematickým okruhům, snažil jsem se ho co nejvíce podpořit, aby ve vyprávění pokračoval – ať už prostým nasloucháním nebo doplňujícími otázkami.

Když byly probrány všechny tematické okruhy, informoval jsem respondenta, že jsme se dostali na konec rozhovoru, ale že bych otázky ještě jednou rád probral s tím, že kdyby chtěl ještě cokoli doplnit nebo upřesnit, budu rád. Často jsem se díky této rekapitulaci dozvěděl již zmíněnou informaci podruhé, občas se však ukázalo, že respondent až nyní – v závěrečné rekapitulaci – uvádí podstatné informace, které do té doby ani nezmínil. Závěrečná rekapitulace se tedy u některých rozhovorů ukázala jako velmi efektivní.

9. METODA ANALÝZY DAT

K analýze sebraných dat byla použita interpretativní fenomenologická analýza (IPA), jejímž cílem je „detailně prozkoumat, jak si participanti vytvářejí smysl svého osobního a sociálního světa“ (Smith, Osborn, 2003, s. 51).

V souladu s postupem používaným v IPA byly všechny rozhovory nejprve doslovně přepsány.¹³ Tabulka č. 3 uvádí počet normostran přepsaného textu jednotlivých rozhovorů (součet normostran všech rozhovorů byl přes 95).

Tabulka č. 3: Počet normostran transkriptů

pořadí	jméno	počet normostran přepsaného textu
1.	Paní Anna	8
2.	Paní Dagmar	9
3.	Paní Helena	20
4.	Paní Libuše	15
5.	Paní Jiřina	9,5
6.	Paní Věra	11
7.	Pan Václav	11
8.	Pan Jan	12

Vytištěné transkripty byly následně několikrát čteny s časovým odstupem několika dnů. Následovala další čtení provázená prvotními poznámkami zaznamenávanými mezi řádky či po levém okraji textu. Další čtení pak pomocí těchto poznámek a zpětnému pohledu do původního textu vedlo k zaznamenání vynořených témat po pravém okraji textu. Tento postup byl postupně opakován u všech rozhovorů. Některá témata vynořená v prvním rozhovoru se v dalších rozhovorech opakovala, jiná se objevovala nově. Vynořená témata byla zapisována do tabulky ke jménům respondentů s určením místa (čísla stránky a řádku), na kterém se nachází. Pokud se téma objevilo vícekrát, byla zaznamenána všechna místa. Tabulka č. 4 ukazuje způsob zaznamenávání vynořených témat u otázky týkající se vyrovnávání se se samotou.

¹³ Úseky, ve kterých se respondent příliš odchýlil od původního tématu, a zdálo se, že již „nemluví k věci“, byly záměrně vypuštěny.

Tabulka č. 4: Způsob zaznamenávání vynořených a nadřazených témat

Vynořená témata	Anna	Dagmar	Helena	Libuše	Jiřina	Věra	Václav	Jan	Nadřazená témata
vyrovnanost se samotou		6.25	13.07; 13.15						samota ji netíží
částečná vyrovnanost se samotou	5.20								
na samotou zvyklá				13.30					
zájmové aktivity		6.25	13.09; 13.18	11.24	9.30; 10.01	7.16; 7.28; 12.24	9.18		aktivitou proti samotě
kontakt s dětmi a vnoučaty		6.21	13.20			4.25			kontaktem s lidmi proti samotě
kontakt s ostatními lidmi (vrstevníky)		6.20	13.13	11.20; 13.32		4.23; 7.15; 7.22; 12.24	9.14		
povídá si se zesnulým manželem	5.23								
oceňuje soukromí na pokoji					9.18	7.15		12.24	samota vs. soukromí
modlitba		1.17	17.27			1.15			modlitbou proti samotě
Samota ho tíží							9.02; 13.03	12.24; 13.21	samota ho tíží
nedostatek zájmových aktivit								13.22	
zdravotní problémy – snížená mobilita								13.30	
ztráta chuti do života								13.21	

V levém sloupci jsou zaznamenána vynořená témata, v pravém jsou pojmenována témata nadřazená. Čísla v kolonkách pod jmény odkazují na místa v transkriptech rozhovorů, kde se témata nachází. Např. 6.25 znamená šestou stránku a pětadvacátý řádek.

10. VÝSLEDKY ANALÝZY A INTERPRETACE

10.1 Respondenti a víra

V této části analýzy a interpretace budou pojednány otázky vztahující se explicitně k náboženské víře respondentů, ke změnám v jejich víře v průběhu života a také k tomu, v čem jim jejich víra nejvíc pomáhá.

10.1.1 Vztah k Bohu a víře

Úvodní položka rozhovoru zněla takto: „Popište prosím Váš současný vztah k Bohu a víře.“ Vedle toho, že šlo o otázku zahřívací, jsem chtěl také zjistit, jak respondenti svou víru chápou, co vnímají jako důležité a o čem budou mluvit. Vynořilo se poměrně hodně témat, z nichž některá se opakovala u většiny respondentů, jiná byla typická pouze pro jednotlivce. Témata jsem pro větší systematičnost rozdělil do tří větších skupin: 1) náboženství a víra; 2) obraz Boha, vztah k Bohu; 3) modlitba. Podle nich jsou témata také uvedena v tabulce č. 5.

Tabulka č. 5: Vztah k Bohu a víře

vynořená témata	nadřazená témata
<i>náboženství a víra</i>	
<ul style="list-style-type: none">- víra předaná od rodičů a prarodičů- výuka náboženství na základní škole	víra jako součást výchovy
<ul style="list-style-type: none">- přesvědčení, že náboženství pomáhá k lepším mezilidským vztahům, k morálnějšímu jednání- sebepojetí dobré křesťanky- život podle Desatera	víra a mravnost
<ul style="list-style-type: none">- sympatie k buddhismu a výhrady vůči katolické církvi¹⁴	
<i>obraz Boha, vztah k Bohu</i>	

pokračování

¹⁴ Některá vynořená témata nebylo možné pro jejich specifičnost seskupit společně s dalšími pod obecnější nadřazené téma. Proto je s nimi v následující analýze a interpretaci zacházeno podobně jako s nadřazenými tématy, která jsou sycena více vynořenými tématy nalezených většinou u dvou a více respondentů (v některých případech však pouze u jednoho).

- bezproblémový vztah k Bohu	nekonfliktní a poslušný vztah k Bohu
- poslušnost k Bohu	
- upřímnost, poctivost ve vztahu k Bohu	
- přesvědčení, že Bůh jí/mu pomáhá	dobrý, spravedlivý, vševědoucí, všemocný, pečující a zasahující Bůh
- příhody, kdy mu Bůh zachránil život	
- Bůh spravedlivý, trestající zlé jednání	
- Bůh řídící svět/život	
- Bůh vševědoucí	
- víra v „něco mezi nebem a zemí“, nadpřirozenou věc, sílu	něco mezi nebem a zemí
- jeden Bůh společný všem	
modlitba	
- prosebná modlitba (např. za zdraví své a rodiny)	prosebná modlitba za zdraví a
- děkovná modlitba (např. za uzdravení)	děkovná modlitba

Víra jako součást výchovy

Motiv, který se opakoval téměř u všech respondentů, byla víra předaná od rodičů či prarodičů, resp. náboženství jako součást výchovy. Respondenti jím mnohdy začínali vyprávění o svém vztahu k Bohu a náboženství. Byl to pro ně bod, od kterého se odráželi. Zde je několik příkladů:

„Byl sem katolík jako rodiče... i jako babička.“ (pan Jan)

„Vodmala sem pobožná. To už sme byli malý děti () a hned „Andělíčku muj strážníčku,“ ručičky sepnutý, koukali na maminku, co vám řekne.“ (paní Dagmar)

„Já sem byl vedenej jako křesťansky.“ (pan Václav)

„Já sem byla křtěná no, máma si na to potrpěla. A hlavně moje babička.“ (paní Libuše)

Paní Helena vysvětluje, že dříve (v době dětství respondentů) bylo křtění nemluvnat jakýmsi všeobecně přijímaným společenským zvykem: *„Rodiče () nechtěli mít nekřtěňátko, takže to malý dítě pokřtili.“*

K víře a náboženství však nebyli respondenti vychovávaní pouze v rodinném kruhu, ale také ve škole. Několik respondentů vzpomínalo na pravidelnou a povinnou výuku náboženství učitelem či farářem v prvních ročnících základní školy („*A docela mě to bavilo. My sme měli učitelku skvělou a () ta nám vyprávěla tu bibli a ty příběhy z toho.*“ (pan Jan).

Na navštěvování bohoslužby v dětství vzpomínají někteří jako na společenskou událost, kde se setkávali se známými lidmi a spolužáky. Na druhou stranu např. paní Helena uvedla i jeden nepříjemný zážitek. Když jí bylo pět let, byla pro ní bohoslužba, která trvala hodinu a půl, příliš dlouhá a nezajímavá. Dlouhou chvíli si krátila tím, že si prohlížela malby na stropě kostela, což se nelíbilo některým věřícím (které sama nazvala „*svíčkový báby*“):

„No víte, jak já sem byla unuděná? () tak já sem se dívala po tom malování, () sem trochu začala couvat, abych to viděla () a ty báby tam: ‚Koukejte na to dítě, co dělá.‘ () mámu to našťvalo, tak mě vytáhla před kostel a dala mi na zadek pořádně a já sem vůbec nechápala proč.“

Náboženskou víru přijali respondenti v dětství jako samozřejmost. Tehdy bylo běžné být věřící. Narodili se do věřících rodin a nepochybovali o tom, že budou také věřící. Na druhou stranu nebyli postaveni před možnost osobní volby. Víru si v podstatě nezvolili, ale zdědili ji. Až s odstupem času, kdy se situace ve společnosti a postoj k náboženství proměnil, si uvědomují, že víra není něco samozřejmého, co je plynule předáváno z generace na generaci.

Lítost nad tím, že její vnoučata už nejsou k víře vedena, vyjádřila paní Věra. Popisuje, že v její rodině je zřetelná sestupná tendence, co se víry týče: „*Ten syn už k tomu tak vedenej nebyl, ale přece jenom ještě.*“ Byl pokřtěn a paní Věra s ním chodívala do kostela. Vyčítá si, že v tomto směru nebyla aktivnější jak u syna, tak u jeho dětí – svých vnoučat, pro které je již náboženství (alespoň v té tradiční a veřejně přiznané formě) něčím zcela cizím: „*To je ani nenapadne, aby šli do kostela.*“

Víra a mravnost

Někteří respondenti kladou důraz zejména na mravní aspekty křesťanství. Vnímají náboženství jako cestu k lepším mezilidským vztahům. Zdůrazňují celospolečenský dopad života podle Desatera. Pan Jan porovnává situaci dříve a dnes, kdy společně s poklesem počtu křesťanů klesá také morálka mezi lidmi: „A já věřím tomu, že to [křesťanské náboženství] pomáhá i k tomu, že dneska slyším... tajidle čtrnáctiletý kluk () vrazil šroubovák [druhému člověku] do krku... zabili maminku nebo tátu... dyť to [dříve] neexistovalo.“

Význam Desatera jako ukazatele správného jednání zdůraznila i paní Jiřina, která říká, že „celej život sem žila podle Desatera. () tam je obsažený všecko. Tam nechybí nic (). Ať láska k rodičům (), nepokradeš, nezabiješ a tak dál. () a opravdu každému se můžu podívat do očí.“ Dodržování Desatera je tak u ní způsobem, jak si uchovat čisté svědomí.

Podobně je i pro paní Annu dodržování křesťanských zásad tím, co jí pomáhá udržet si dobré sebepojetí: „Snažím se být dobrá křesťanka. () nelžu, nekradu, neublížuju nikomu, když můžu pomoci, pomůžu.“ A protože je přesvědčená, že žila životem dobré křesťanky, nemá ani strach ze smrti. I u paní Dagmar se víra stala součástí identity: „Já sem založená vopravdu katolicky.“

Dodržování morálních zásad nesených křesťanstvím je tedy pro některé respondenty hlavním ukazatelem správného jednání. Podle Desatera a dalších zásad rozlišují, co je a co není dobré.

Výhrady vůči katolické církvi a sympatie k buddhismu

Tato dvě spolu související témata provázela velkou část rozhovoru s paní Libuší. Již na jeho začátku zdůraznila, že „proti tý katolický církvi mám dost svoje výhrady“. Důvodů uvedla více. Prvním z nich bylo to, že v katolické věrouce nachází momenty krutosti Boha. Zdá se však, že příčinou jejího znechucení může být především její antropomorfizace Boha a důraz na doslovný výklad: „No když vlastní otec pošle svého vlastního syna na ukřižování, aby se usmířil, tak já to nechápu. () Dyť je to uplně proti lidskosti (). Mě to vadí. () To je nějak taťka?“

Dalším důvodem odporu proti katolické církvi, který paní Libuše uvedla, byla chamtivost katolické církve, zejména ve středověku, ale i dnes. Pobuřuje ji celibát

(„vyhlásili tu pitomost s tím celibátem.“), kterým se podle ní církve pouze obohacuje (když dědí po bezdětných kněžích) a navíc vede ke zvráceným projevům sexuality. Následuje úryvek rozhovoru:

- R¹⁵ Dyť to ani nikdy nikdo nikde nemoh zveřejnit. Dyť těch, jak bych to řekla, přestupků těch kněží, já nevím, holčičky, co chodily do kostela nebo i kluci, že jo.
- T Že je zneužívali?
- R Nó. A to byla jediné ta blbost, že voni nechtěli ty peníze nechat tý rodině, () von se voženit nesměl, tak to dědila církve. () To je hamižnost prostě normální.

Dále paní Libuše kritizovala šíření křesťanství v době křížových výprav pomocí hrubého násilí („neměli žádný zábrany, jestli kluci nebo holky.“). Dalším, a pro paní Libuši pravděpodobně nejzávažnějším zdrojem kritiky katolické církve byla skutečnost, že „ten papež žehnal tomu Hitlerovi,“ o čemž bude více pojednáno níže.

Vedle velkých výhrad vůči katolické církvi přiznala paní Libuše své sympatie k buddhismu; i když zdůrazňovala, že o něm má jen povrchní informace. V buddhismu nalézala více smyslu pro lidskost: „Ten Buddha je takový nákej... to je takovej sympatickej tlouštík a má prostě smysl pro ty lidský takový city a pro ty lidský slabosti, bych řekla. To je jeden z těch nejsmírnějších...“¹⁶

Nekonfliktní a poslušný vztah k Bohu

Většina respondentů naznačovala ve svých výpovědích, že mají bezproblémový a nekonfliktní vztah k Bohu. Bůh je pro ně zcela dobrý, nepochybují o něm. Svůj vztah k Bohu často popisovali velice krátce a jasně („V Boha věřím.“ paní Helena; „prostě věřím v Boha.“ Paní Věra; „sem založená katolicky a pro Boha.“ paní Dagmar)

Např. rouhání vůči Bohu považují někteří za něco odsouzeníhodného a uvádí, že sami se nikdy v životě ničeho takového nedopustili („Já v životě sem nikdy se nerouhala proti Bohu. Nikdy ne.“ paní Helena; „nikdy sem nerouhal se.“ pan Václav) Zdá se tedy, že jejich vztah k Bohu v sobě nese také poslušnost. Vedle toho také upřímnost („K Bohu sem

¹⁵ R – respondent(ka), T – tazatel

¹⁶ Bylo by příliš spekulativní spojovat ostrou kritiku paní Libuše se zážitkem z dětství. Ale přesto vzpomeňme, jak dostala výprask „za nic“, když si jako pětiletá prohlížela stropní malby v kostele.

strašně upřímná.“) a poctivost – paní Helena zdůrazňuje poctivost v modlitbě k Bohu (což je pro ní důležitější, než zda se člověk modlí v kostele či jinde).

Dobry, spravodlivy, vsevedouci, vsemocny, pecujici a zasahujici Buh

Některými respondenty je Bůh vnímán jako někdo, kdo jim pomáhá, kdo o ně pečuje, když to potřebují. Paní Helena je přesvědčena, že pokud bude věřit a bude se modlit, Bůh „*nám pomůže*“. Takto si vysvětluje i to, že přežila autonehodu téměř bez zranění a jejímu muži se také nic nestalo, protože Bůh zasáhl „*v pravou chvíli*“: „*Pámbíček byl při nás.*“ Podobně paní Dagmar: „*Pevně věřím, že mě Pámbíček pomáhá a Panenka Maria.*“

Také pan Jan je (ze zkušenosti) přesvědčený, že „*nade mnou někdo musí držet ochrannou ruku*“ (také Bůh zasahující v „*pravou chvíli*“). Uvedl hned několik událostí ze svého života, kdy unikl smrti. V mládí například přecházel silnici a kamaráda, který šel jen kousek před ním, srazilo a auto a nepřežil. Pan Jan říká, že „*někdo řekl: ‚Nechod tam.‘*“ Dále vyprávěl o tom, jak zažil klinickou smrt. To, že nezemřel, připisuje opět působení Boha: „*Něco zase muselo mě... Ještě ho nepustím, nechte mi ho tady.*“¹⁷

Boha vnímají někteří respondenti jako trestajícího zlé jednání a jako dohlážetele na spravedlnost. Bůh „*trestá špatnost*“ (paní Jiřina) a „*je spravedlivej*“ (paní Helena). Paní Helena je přesvědčená, že člověka, od kterého cítí křivdu, „*taky Pán Bůh jednou pozná a taky se s nim vyrovná,*“ neboť „*Bůh nás vidí, () jak se chováme*“.

Ze všech citovaných i dalších výpovědí je možno vycítit spolehnutí se na Boha, důvěra v něj. Bůh je zárukou dobra a spravedlnosti ve světě. Bůh je také vnímám jako někdo, kdo řídí celý svět a životy lidí. Bůh je „*nějaká síla, která nás ovládá, která nás řídí*“ (paní Jiřina). Podobně mluví paní Helena (v souvislosti se smrtí): „*Proč bych se měla tý smrti bát? () Tady je Bůh a ten to řídí, () ten náš život.*“

Něco mezi nebem a zemí

Někteří respondenti se distancovali od náboženského fanatismu („*nejsem fanatik, ale nejsem nevěřící.*“ pan Václav; „*nijak to nepřeháním, nejsou absolutně žádněj náboženskej fanatik.*“ paní Jiřina) a uvedli, že jejich víra je spíše střízlivější; často se nechali slyšet, že

¹⁷ Příběh by jistě bylo zajímavé zmínit obsáhleji. Avšak k tématu této práce se příliš nevztahuje, proto je pouze zmíněn.

věří v „něco mezi nebem a zemí“ (pan Václav), že prostě „něco existuje“ (paní Helena; pan Václav). Paní Jiřina to nazývá – jak již bylo zmíněno – „nějaká síla“, pan Jan jako „nadpřirozenou věc“.

U paní Heleny se objevil důraz na „jednoho Boha pro všechny“, resp. zdůraznila, že všechna náboženství uznávají stejného Boha, i když ho jinak nazývají – „aby se mohli prát... za víru, že jo“. U několika dalších respondentů se objevila nadkonfesní otevřenost („Já můžu chodit na všechny ty církve [na bohoslužby].“ paní Věra; „My sme chodili jak do jednoho [římskokatolického] kostela, tak i do druhého [řeckokatolického].“ pan Václav).

Prosebná modlitba za zdraví a děkovná modlitba

Modlitba je pravidelnou součástí náboženského života některých respondentů („Normálně se modlím.“ paní Helena; „Modlím se. Vždycky každý ráno.“ paní Věra; „Když du domu, lehnu si, modlím se.“ paní Dagmar). Nejčastěji zmiňovaný obsah modliteb se týkal zdraví vlastního a především členů rodiny. U paní Dagmar se k tomu ještě přidala modlitba za zesnulé rodiče:

„Rodiče, za ty se modlím, když se večer modlím za celou rodinu. A za tydle živý, co sou, aby byli zdraví, a k andělíčku, že jo, muj strážníčku, opatruj mně mou dušičku. Říkám opatruj nám všem. A hlavně dětičky, ty pravnoučátka, aby nebyly nemocný. No tak zaplat' Pánbů, daří se jim taky dobře.“

Uváděny byly také prosebné modlitby v obecnějším smyslu: „Já když něco jako sem si strašně moc přála anebo to bylo důležitý, tak sem se modlila teda.“ (paní Věra)

Vedle těchto prosebných modliteb respondenti praktikují také modlitby děkovné. Paní Helena se např. modlila za uzdravení svého vnuka, který byl v nemocnici (bylo mu půl roku a měl oboustranný zápal plic). Když se vnuk uzdravil, cítila paní Helena vděk vůči Bohu, a tak se rozhodla mu poděkovat: „A tak sem říkala: ‚No tak za to poděkujeme modlitbou () Panu Ježíši () nebo Panu Bohu, () že nám malýho zachránil.‘“ Paní Věra podobně děkovala, ona Panně Marii, že byla přijata do DS, kde si přála být: „Děkuju Ti Panno Marie, že sis mě k sobě vzala.“

10.1.2 Změny ve víře

Vedle současného vztahu k Bohu a víře mě také zajímalo, zda respondenti v průběhu celého života zažili nějaké zásadní změny v této oblasti. Ukázalo se však, že víra většiny respondentů vykazuje spíše kontinuitu, plynulost a žádné velké zlomy.

Tabulka č. 6: Změny ve víře

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none">- žádné změny ve víře během života- věří celý život- zkušenost války nezměnila vztah k víře- v období komunismu víra nežádoucí- nerealizované přání vstoupit do kláštera	kontinuita víry
<ul style="list-style-type: none">- v dětství prosebná modlitba, nyní již ne- klesající frekvence navštěvování kostela	klesající tendence některých náboženských aktivit
<ul style="list-style-type: none">- negativní zkušenost s jinou náboženskou společností vedoucí k potvrzení dosavadní víry	
<ul style="list-style-type: none">- výhrady vůči katolické církvi kvůli jejím „sympatiím s nacismem“	
<ul style="list-style-type: none">- pochybnosti ve víře po smrti příbuzných	

Kontinuita víry

Nejjasněji vystupujícím tématem (u této otázky) napříč všemi rozhovory byla kontinuita ve víře. Jak bylo řečeno výše, všichni respondenti přijali víru jako součást výchovy od rodičů, prarodičů, učitelů a farářů vyučujících náboženství ve škole. Víra šla s respondenty po celý život a i v době rozhovorů definovali sami sebe jako věřící. Zdá se, že víra je pro respondenty i z těchto důvodů něčím samozřejmým, o čem příliš nepochybovali a nepochybují. Je to součást jejich života a osobnosti:

„Já věřím... v Pána Boha... celý léta, co su na světě. Teda pokud sem to začala vnímat.“
(paní Anna)

*„No, celý život [jsem] věřící... narodila sem se v tom a šlo to se mnou teda celý život.
(paní Věra)*

Na otázku, zda prožili respondenti nějaké změny ve víře, odpovídala většina z nich velice podobně a také rozhodně: *„Ne, nebyly, ne. Pořád stejný.“* (paní Věra); *„Ne. Ne, ne, zásadně né. Opravdu né. Opravdu né.“* (paní Jiřina) atd. Např. paní Dagmar, která mluvila i o válce, uvedla, že ani tato zkušenost s její vírou nic neudělala – ani ji neoslabila, ani neposílila. Paní Dagmar také vyprávěla, že když skončila druhá světová válka, uvažovala o vstupu do kláštera. Důvody však s válkou nijak nesouvisely. Líbily se jí řádové sestry, se kterými přišla do kontaktu během práce v nemocnici; oslovil ji jejich zevnějšek a také spokojenost, která z nich vyzařovala: *„A klášterní sestřičky se mě líbily... to voblečení... takový usměvavý byly (). A proto sem si myslela: „No to by se mě líbilo.““* Zůstala však jen u úvah. Vše bylo rozhodnuto, když se brzy nato provdala.

Paní Jiřina zdůraznila, že za období vlády Komunistické strany Československa byla veřejně praktikovaná náboženská víra něčím nežádoucím: *„Za komunistů () sme se nesměli na kostel ani podívat, natož, aby tam člověk šel.“* To jí však nezabránilo, aby dále navštěvovala kostel ilegálně. Také byla v kontaktu se svou bývalou spolužačkou z gymnázia, *„která měla strýce farářem a bratr byl taky kněz (), a ta nás takle ilegálně školila“.* Podle vlastních slov však tato zkušenost pro její víru příliš neznamenal; na druhou stranu se od ní ani nedistancovala, zůstala jí věrná: *„Nechala sem si svojí víru (). Takže sem žádný velký zlom... (), že bych to přetrhla, to se nestalo.“*

Klesající tendence některých náboženských aktivit

U některých respondentů se však ukázalo, že během života (či poslední doby) snížili intenzitu některých náboženských aktivit nebo je přestali provozovat zcela. Paní Věra popsala klesající frekvenci návštěv kostela a účasti na bohoslužbě během života. V dětství se bohoslužby účastnila (s matkou) každou neděli. V pozdějších letech, *„když už sem byla větší, no tak už sem chodila né teda každou neděli, ale jen tak někdy. Na ty hlavní svátky sem dycky teda chodila.“* Nyní, v období stáří, již navštěvuje kapličku v DS pouze výjimečně; a zdá se, že pokud by přímo v DS kaplička nebyla, obešla by se paní Věra zcela

bez docházení do kostela: „*Že tady to [kapličku] máme, () tak to du. () nemusim nikam ven. Nerada chodim moc ven.*”

Paní Anna zcela přestala navštěvovat zmíněnou kapličku, kam dříve docházela. Důvodem byli ostatní věřící, se kterými se tam potkávala, a ze kterých cítila falešnost a neupřímnost. U paní Anny se objevil odpor k vnějším projevům religiozity a důraz na vnitřní, opravdovou spiritualitu. Také je z jejích slov možno vyčíst obavu z odsouzení a pomluv: „*Aby každej vo mě řek: ‚No jo, vona se tam [do kapličky] chodí každej den modlit.‘ Ne. Moje víra je tady [ukazuje si na hrud', k srdci].*”

U pana Jana byly některé náboženské aktivity vázány výhradně na dětství. Přiznává se, že do kostela už nechodí a chodíval tam pouze v období dětství; důvody však i tehdy byly víceméně nenáboženské: „*A jako kluk sme chodívali do kostela.... Kuli jeslím a kde maj v Praze hezčí jesličky.*” Také modlitbě se pan Jan věnoval v dětství, později již ne. Jeho modlitby měly tehdy výhradně prosebný charakter – modlil se, aby se vyhnul trestu od otce, když něco provedl.

Negativní zkušenost s jinou náboženskou společností vedoucí k potvrzení dosavadní víry

Paní Helena, hlásící se k Církvi československé husitské, udělala negativní zkušenost s Náboženskou společností Svědkové Jehovovi (dále jen Svědkové), do které ji „*uvrtal*“ manžel. Nějakou dobu docházela společně s ním na jejich shromáždění, Svědkové chodili i k nim domů za účelem výuky náboženství a přípravy na křest. Postupně však paní Helena zjišťovala, že má ke Svědkům stále více výhrad a definitivně se s nimi rozešla, když po ní vyžadovali složení zkoušky a křtu: „*Tak to už ne!*”

První z výhrad paní Heleny ke Svědkům se týkaly věrouky a náboženské praxe. Do konfliktu se u ní dostávalo to staré a známé s tím novým a jiným, co přicházelo od Svědků („*Tak ňák to na mě působilo uplně jinym způsobem.*“):

- R Voni [Svědci] se modlili, ale svým způsobem. To mě bylo divný.
- T Jak se modlili?
- R No: „Pane Jehova, děkujeme ti za to, že žijeme“ (). A to já prostě... () to se mě jako nelíbí protože já vim, že sem zvyklá vždycky Otče náš, jenž si na nebesích, posvěť se jméno tvé.

Paní Heleně se nelíbily sliby Svědků, že „vstaneme všichni z mrtvých“. Hlavním protiargumentem pro ni bylo to, že „vo tom dlenctom není nic v bibli ale psáno“. Ze stejného důvodu nepřijímala myšlenku zákazu transfúze krve.

Dalším důvodem, který nakonec přiměl paní Helenu přerušit styky se Svědky, bylo jejich chování vůči ní. Cítila z jejich strany povýšenost (vůči nečlenům) a neosobní přístup. Své pocity ze Svědků vyjádřila slovy: „*My sme někdo. Ty nejseš nic.*“ Chyběl jí u nich prostor pro otázky a diskuzi („*Když se u těch jehovistů budete na něco ptát, tak Vám to pořádně ani nevysvětlej.*“)

Na základě této nepříjemné zkušenosti si paní Helena lépe uvědomila, co je pro ni přitažlivé na CČSH, ke které se opět přiklonila. Oceňuje zde otevřenou, partnerskou komunikaci („*Vám to vysvětlí, když se na něco zeptáte.*“ apod.), rodinnou atmosféru a vztahovou rovnocennost („*Je to takový vopravdu jako... rodinný.*“; „*nedělej tam žádný rozdíl*“). Na základě toho je možné říci, že tato zkušenost paní Helenu utvrdila ve správnosti původní víry. Sama říká, že její víru posílila.

Výhrady vůči katolické církvi kvůli jejím „sympatiím s nacismem“

Rozhovor s paní Libuší byl celý protkán výhradami a kritikou katolické církve (a projevením sympatií k buddhismu), o čemž již byla řeč výše. Jedním z důvodů kritiky bylo, že „*ten papež žehnal tomu Hitlerovi*“¹⁸ a „*ten potom vyrost*“. Paní Libuše vnímala projevenou náklonnost papeže, resp. katolické církve směrem k nacismu jako velké selhání, které „*tomu papeži do smrti neodpustí*“. V této souvislosti může být také důležité zmínit, že otec paní Libuše (který byl Žid), zemřel v koncentračním táboře. Vinu za jeho smrt však katolické církvi nedává.

¹⁸ V této práci nejde o historické události ani o jejich hodnocení. Není posuzována pravdivost výroků respondentů. Výroky jsou naopak brány jako základní kámen pro analýzu a interpretaci vnitřního světa respondentů, jak je to vlastní interpretativní fenomenologické analýze.

Nezdá se, že by uvedené skutečnosti měly vliv na víru paní Libuše. Spíše nastartovaly její kritiku katolické církve, která se rozrostla i o další témata (viz výše).

Pochybnosti ve víře po smrti příbuzných

U pana Václava, podobně jako u většiny respondentů, se během života nevyskytly zásadnější změny ve víře. Avšak vzpomínal na situace, kdy zapochyboval o existenci Boha. Bylo to, když mu zemřela matka a následně manželka. Zdá se však, že to byl pouze jeden ze způsobů, jak se vyrovnával z těmito těžkými událostmi. Vzápětí říká, že možná zhřešil, čímž svou víru v existenci Boha opět potvrzuje:

„Když mě umřela mamka, tak člověk si jako zoufal a říkal: ‚Ten Pánbůh, kdyby () nějaký byl, tak mě nevezal tak brzy mamku a manželu.‘ () Takže možná tím sem se jako zhřešil.“

10.1.3 V čem seniorům náboženská víra pomáhá

V této části rozhovoru mě zajímalo, v čem respondentům jejich náboženská víra nejvíc pomohla a pomáhá.

Tabulka č. 7: V čem víra pomáhá

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none">- víra jako zdroj optimismu/duševní rovnováhy- modlitba jí pomáhá v duševní nepohodě- boží přítomnost- podpora ze strany faráře	duševní podpora
<ul style="list-style-type: none">- zdraví- lepší snášení zdravotních potíží	víra a zdraví
<ul style="list-style-type: none">- zesnulý otec jí pomáhá	
<ul style="list-style-type: none">- víra už nepomáhá v ničem	

Duševní podpora

U některých respondentů je náboženská víra a aktivity s ní spojené prostředkem k udržení optimistického životního ladění či duševní rovnováhy. Paní Jiřina i pan Václav

uvedli, že udržují svou duševní rovnováhu i díky pravidelným návštěvám kapličky v DS: „*A já tam kolikrát tejdne du... čtyřikrát i pětkrát... a kapku tam takový posvátný je to takový a tam si tak duševně odpočnete. () Pomodlim se a rozjímám.*“ (pan Václav)

Paní Jiřina se vyjadřuje jasně – víra jí přináší „*osobní klid*“:

T V čem Vám ta náboženská víra nejvíc pomáhá?

R No takovej osobní klid. Takovej osobní klid mám.

T Díky tý víře?

R Jistě. Jistě. No, takovej osobní klid.

T A zkusila byste to někdy rozvíst? Jak to spolu souvisí? Ta víra a ten klid...

R No nemám z ničeho obavy, bych řekla, se všim su smířená... takovej osobní klid, bych řekla. Po všech stránkách.

Paní Helena si uvědomuje, že jí víra pomáhá k udržení optimismu, a že kdyby víru neměla, situace by se pravděpodobně změnila k horšímu. Dokonce si myslí, že kdyby nevěřila, už by byla po smrti: „*Věřím. Kdybych nevěřila, tak už bych tady asi takle nežila.*“ Protektivní funkce víry zde vystupuje do popředí.

Pro paní Annu je víra, resp. modlitba něčím, k čemu se uchyluje ve chvílích bezradnosti a zoufalství. Modlitba jí v těchto chvílích uklidňuje a navrácí jí duševní rovnováhu. Podobně se vyjádřila paní Věra, které modlitba pomáhá vyrovnat se se strachem: „*Když vo něco jako () mám strach, tak se modlim.*“

Paní Helena vnímá také velice kladně, že se jako věřící může kdykoliv obrátit na Boha a nemá tak pocity samoty. Podobně paní Dagmar věří, že „*mě Pámbíček nevopustí*“ (více viz níže).

Dosud byla řeč o tom, co respondentům pomáhá v současnosti. Např. paní Anna však také vzpomínala, že jí v minulosti pomohla přítomnost a podpora faráře. Bylo to poté, co jí zemřel manžel a farář ji vyslechl, ale důležitá pro ni byla i pravidelná zpověď: „*Chodila sem tam ke zpovědi, () to byla pro mě velká úleva.*“ Zde je zřetelná psychohygienická funkce zpovědi.

Víra a zdraví

Paní Dagmar, Helena a Libuše si spojují náboženskou víru se zdravím. Paní Dagmar je přesvědčená, že její víra a modlitby pomáhají ve zdraví jak jí, tak i ostatním členům rodiny, za jejichž zdraví se také modlí: „*Já se modlím za celou rodinu, aby byli všichni zdraví.*“

Paní Helena je přesvědčená, že její víra jí dodala sílu a pomohla jí rychleji se zotavit po operaci. Víru vnímá jako něco, co pomáhá v lepším snášení fyzické bolesti:

„Když má člověk víru v Boha, tak () přeje jenom tu operaci a to všechno snáší lepší. () Vždycky sem se vzpamatovala po krátký době. () Já myslím, že ta víra mě v tom pomohla a Pán Bůh, že mě v tom pomoh.“

Zesnulý otec jí pomáhá

Specifické téma, o kterém ještě bude řeč, se objevilo u paní Libuše, která věří, že jí v životě pomáhá zesnulý otec. Zdá se, že zesnulý otec u paní Libuše převzal některé kompetence, které jiní připisují Bohu. I výše zmíněný pozitivní dopad víry na zdraví připisuje působení otce, nikoliv Boha. Otec je u ní ten, kdo na ni dohlíží a pomáhá jí v těžkostech: „*Ten táta nade mnou tu [ochrannou] ruku drží.*“ Vedle toho však nezamítá existenci Boha.

Víra už nepomáhá v ničem

Pan Jan říká, že náboženská víra už mu nepomáhá v ničem. Slovo „už“ ale naznačuje, že tomu tak nebylo vždy. Víra a modlitba mu pomáhaly, když byl v dětském věku a něco provedl, jak již bylo zmíněno. Potom – ze strachu – chodíval do kostela a obracel se k Bohu s prosebnou modlitbou, aby byl ušetřen trestu v podobě výprasku od otce:

R Už se nevracím třeba: „Pane Bože, já už to neudělám.“ nebo: „Pomož mi.“ To už né.

T Dřív ste se obracel?

R Nó...

T Jako pro pomoc třeba?

R Nó, nó. Ale zase z klukoviny, třeba, jó. „Andělíčku, muj strážníčku, opatruj mi mou dušičku, ať mě táta nenařeže... že sem proved lumpárnu.“ Už na to nemám proč... já nic nedělám...

10.2 Respondenti a existenciální otázky

Následující témata se již nezaměřují přímo na otázky náboženství a víry, ale na témata existenciální, která jsou respondenty s vírou v některých aspektech dávána do souvislostí; konkrétně půjde o smysl života (a jeho absenci), význam bolesti a utrpení, samotu, smrt (vlastní i druhých) a naději (a její absenci).

10.2.1 Co dalo a dává věřícím seniorům smysl života

Tato otázka byla, podobně jako všechny ostatní, položena velmi obecně a široce. Samotní respondenti určovali směr, kterým se rozhovor bude ubírat. Vzhledem k tomu, že mě zajímalo, co dávalo jejich životu smysl (pro co žili, co je naplňovalo) dříve, ale také dnes (pro co žijí, co je naplňuje), vynořila se témata, která by se dala rozdělit na taková, která respondentům dávala smysl života v minulosti a jiná, která jim dávají smysl dnes; některá se vztahovala jak k minulosti, tak k současnosti.

Tabulka č. 8: Smysl života

vynořená témata	nadřazená témata
- děti, vnoučata, pravnoučata	rodina
- založení rodiny	
- péče o staré rodiče	
- finanční zabezpečení, podpora rodiny	
- spravedlnost a dobro mezi lidmi	
- náboženská víra	
- věrné přátelské vztahy	mezilidské vztahy
- kamarádský vztah s manželem	
- spokojené manželství	
- práce ve školství	zaměstnání
- jiná zaměstnání	
- zájmové aktivity	
- obtížnost otázky	

Rodina

Téma rodiny a dětí se u této otázky objevovalo nejčastěji. Děti jako smysl či naplnění života uvedli všichni respondenti kromě pana Václava, který sice děti má a mluvil o nich, ale v jiných souvislostech.

Pro některé respondenty jsou děti na prvním místě („*Děti, v první řadě.*“ paní Anna; „*Děti. () To je moje.*“ paní Helena; „*Syn.*“ paní Jiřina), přisuzují jim největší důležitost, jak se vyjádřila např. paní Jiřina:

R *Protože já sem toho syna, když sme zůstali sami, po smrti rodičů, no tak byl jediným mým, bych řekla, alfou omega života.*

T *Hmm. A pořád je?*

R *No je a zůstane.*

Mít děti bylo např. pro paní Dagmar něčím samozřejmým, o čem nepřemýšlela, nepochybovala, bylo to součástí jejího životního plánu, společně se svatbou a manželstvím. A jak sama konstatuje: „*To se mi všechno vyplnilo*“ a „*[jsem] velmi spokojená v mym životě*“.

Zdá se, že role matky zůstává u některých respondentek stále velmi důležitou i v seniorském věku. Např. paní Libuše, jejímuž synovi je již 50 a dceři 55 let, uvádí, že „*pořád jako si dělám starosti a když dlouho nevolají, tak jako se snažím se s nima trošku... jako promluvit*“. Zájem a starost o děti u ní tedy přetrvává celoživotně, stejně jako u dalších respondentek.

Vedle dětí zmiňovali respondenti i vnoučata, někteří i pravnoučata. To znamená, že nejen první (děti), ale i druhá a třetí generace je u některých respondentů tím, co jejich život naplňuje. („*[Mám] dceru a vnučku. () Tak pro ně takle žiju, nó.*“ pan Jan). I když s nimi nežijí v jedné domácnosti, jsou potomci pro některé respondenty pevnou součástí života – „*Žiju tak nějak jakoby s nima*“ (paní Věra); „*My máme chlapečka,*“ čímž má paní Helena na mysli svého vnuka.

Někteří respondenti poukázali na důležitost dobrých rodinných vztahů. Nyní ve stáří také oceňují reciprocitu, tedy to, že se jim od dětí navrací péče, kterou dříve věnovali oni jim:

„On [syn] řekl krásnou větu, kterou bych byla ráda, kdybyste si pamatoval. Říkal: ‚Ty ses postarala o mě, já se postarám o tebe.‘ To byla taková věta, kterou patří zlatem zarámovat.“ (paní Jiřina)

U paní Jiřiny, zdá se, je navíc tato péče o staré rodiče předávaná z generace na generaci. Podobně jako se syn nyní stará o ni, se také ona kdysi postarala o své staré rodiče. Tuto zkušenost vnímala jako velice smysluplnou. Spolu s výchovou syna ji dokonce nazývá „životním majákem“: *„Já sem cítila svůj úkol životní a starala sem se o rodiče starý, do třiaosumdesáti let, a o syna. To byly dva moje takový, bych řekla, majáky.“* Bylo pro ni důležité *„dopěstovat rodiče“*. Cítila, že tak plní jedno z deseti božích přikázání, které v této souvislosti cituje: *„Cti otce svého a matku svou, abys dlouho žil a dobře se ti vedlo na zemi.“*

Další zmiňované téma se týkalo finančního zabezpečení rodiny. Pan Václav uvedl, že *„v tom vidím smysl života, taky, () že sem pro tu rodinu udělal maximum, a že... umožnil sem jim jak studia, tak prostě i jejich osobní zájmy“*. Umožnil jim to tím, že vydělával dostatek peněz (po práci – byl řezníkem – si ještě přivydělával na zabijačkách).

Také paní Anna a Věra uvedly, že jim dělá radost, když mohou finančně pomoci své rodině, nyní je již řeč o současnosti:

„Dyť víte, jakou já mám radost, že sem pro tu rodinu ušetřila ty čtyry tisíce? To je pro mě taková radost – prostě udělat tý rodině prostě taky radost...“ A o kousek dále: *„Já mám z toho radost – že jí [dceři] můžu dát.“* (paní Anna)

Spravedlnost a dobro mezi lidmi

Toto téma vypadá na první pohled velice abstraktně, avšak paní Helena, u které se objevilo, ho podložila velice konkrétními příklady, jimiž doložila své tvrzení, že smysl života jí mimo jiného dávalo vědomí, že mezi lidmi existuje spravedlnost a dobro. První příklad byl z druhé světové války. Její otec byl tehdy propuštěn ze zaměstnání a měl problémy s hledáním nového. Pomohl mu však jeden známý, který mu práci našel. Paní Helena díky události viděla, že existují lidé, kteří druhému pomůžou, což jí dalo sílu do života:

„Tak sem říkala: ‚Přece jenom ještě sou nějaký lidi, který jako nám pomůžou z tý situace. () Je vidět, že je... prostě nějaká spravedlnost tady byla.‘ Že tatínek tu práci dostal. Takže vlastně mě to dalo ještě větší sílu. Prostě do toho máho života.“

Druhý příklad mluví o současnosti. Vnuk paní Heleny je postižený Downovým syndromem a navštěvuje církevní pomocnou školu. Pro paní Helenu je opět velikou radostí vidět, že, jak sama říká, „*všichni ty lidi nejsou zlý*“. Říká, že ostatní žáci vnukovi neubližují a učitelé se mu snaží pomoci, aby se naučil mluvit. V tom vidí, „*že dobro je v těch lidech,*“ a „*že je to taková dobrá vůle*“.

Náboženská víra

Paní Helena však uvedla ještě další věci, které daly a dávají jejímu životu smysl. Jednou z nich byla i náboženská víra. Nikdo jiný z respondentů náboženskou víru v souvislosti se smyslem života neuvedl. Je docela možné, že je pro ně něčím tak samozřejmým, že je ani nenapadne považovat ji za něco, co je také určitým způsobem naplňuje z hlediska smyslu života.

Mezilidské vztahy

O několik odstavců výše bylo řečeno, že většině respondentů dali smysl života potomci. Paní Věra však vedle toho mluvila ještě o mimorodinných vztazích. Její život naplňovaly a stále naplňují „*kamarádský vztahy*“. Dodnes udržuje vztahy se spolužačkami ze školy („*Uplně jako vodmalička.*“). Říká o sobě, že v kamarádství bývá „*věrná třeba celý život*“. Důraz na přátelské vztahy dává podle svých slov i v rodině, a „*s manželem taky sme byli hlavně kamarádi*“.

Spokojené manželství

Některým seniorům poskytlo životní naplnění spokojené manželství. Paní Dagmar, jak již bylo uvedeno, je s životem spokojená. Jedním z faktorů, který na to pravděpodobně měl vliv, bylo i spokojené manželství: „*Já měla zlatýho muže. Moc hodnej.*“ A o kousek níže: „*Já měla krásný manželství. Já mám krásný vzpomínky. () Zlatej muj milovanej Mireček, já mám krásný vzpomínky na něj.*“ Pozoruhodné u paní Dagmar je, že se dokáže na věc dívat

z té lepší stránky, resp. nenaříká, že už ji manžel opustil, ale je spokojená s tím, co má – vzpomínky na něj.

Podobně vzpomíná na zesnulého manžela a na dobrý vztah, který spolu měli, i paní Anna. Stejně jako paní Dagmar vyzdvihuje jeho pozitivní vlastnosti: „*Opravdu sme se měli moc rádi a on byl hodnej, strašně hodnej člověk byl... () Ten by za mě dejchal.*“

Paní Věra vyzdvihla hlavně kamarádství, které doprovázelo vztah s jejím manželem. Pan Václav mluvil o blízkosti a vzájemné podpoře, kterou si navzájem poskytovali se zesnulou manželkou. S její smrtí se dodnes těžce vyrovnává (více viz níže):

„I dodneska se s tím špatně vyrovnávám, protože když s někým žijete v takový kráse čtyřicetšest let. () Měl ste [mluví o sobě v druhé osobě] milovanou manželku. Takže ste se pohledem dororozuměli a stačilo... a už byste věděli, že něco není v pořádku a jestli ten druhej něco potřebuje nebo ne.“

Zaměstnání

Pro několik respondentů bylo i zaměstnání tím, co jejich životy naplňovalo a co jim dávalo smysl. U paní Libuše a Jiřiny to bylo shodně zaměstnání učitelky. Obě vzpomínaly velice kladně na dlouhá léta, kdy se věnovaly výchově a vzdělávání dospívajících. Zdá se, že tím, co je na této práci bavilo, byly mimo jiného i blízké vztahy, které navazovaly s žáky:

„Já sem se jako dost starala vo ty kluky v tý škole. () A já sem s nima dycky moc dobře vycházela. Každěj rok sem dostala vod každý třídy takovej velikej kalendář. () Já sem měla ráda i ty kluky ve škole [vedle svých vlastních dětí].“ (paní Libuše)

„Sem učila víc jako na sto procent. Vopravdu. No, milovala sem děti [resp. žáky], milovala sem rodiče.“ (paní Jiřina)

V poněkud střízlivějším tónu se nese výpověď paní Věry, která konstatuje, že v zaměstnání (v oblasti výstavnictví) „*se mi líbilo. () Taková sem byla spokojená. Tak vobyčejně.*“ Podobně pan Václav, který byl řezníkem: „*[Práce mě] naplňovala a bavila. () To, co sem dělal, sem dělal rád.*“

Zájmové aktivity

U obou mužů, pana Jana a Václava, se na naplnění jejich života podílely zájmové aktivity (ženy nic takového nezmiňovaly). Oba zašli ve vzpomínkách hluboko do své minulosti. Pro pana Jana byl tou aktivitou sport, konkrétně fotbal („Říkám, u mě to byl fotbal. () Hrál sem za žáčky, pak za dorost.“). Z citace je zřejmé, že mluví o činnosti dávno minulé. Jak bude vidět v následující kapitole, dnes už pan Jan nevidí smysl svého života v ničem.

Pan Václav zmínil také činnosti, které ho bavily v období dospívání. U něj to byl tanec a zpěv. A záhy doplňuje svůj životní postoj již zmíněný výše: „Co sem dělal, to sem dělal rád.“

Konečnost vlastního života

Na první pohled poněkud podivně znějící téma se objevilo u paní Anny. Pro ilustraci uvádím úryvek z rozhovoru:

R A – já myslím, že to je dobrej smysl života.

T Ted' myslíte co?

R No tu smrt.

T Ta smrt že je smysl života?

R Musí přijít... () No prostě - představte si, kdybysme tady zustávali a neumírali, jak by ten svět tady vypadal.

Dá se říci, že paní Anna si uvědomuje, že právě dočasnost našeho života mu dává hodnotu. Možná právě vědomí toho, že nám byl dán jen omezený čas, nás „nutí“ k tomu, abychom ho využili co nejlépe.¹⁹

Obtížnost otázky

Na skutečnost, že otázka po smyslu vlastního života je obtížná, poukázal pan Václav slovy: „Na tohle snad ani nejsem moudřej.“ Zdá se, že tuto otázku nikdy dříve nepromyšlel; alespoň ne explicitně.

¹⁹ Cítím potřebu doplnit, že citovaná výpověď na mě z úst paní Anny působila skutečně poměrně podivně, jako by nezapadala do kontextu rozhovoru. Je možné, že došlo k jakési hře se slovy, která byla zrovna „na místě“ díky tomu, že byla součástí mých otázek.

Počáteční váhavost poukazující také na obtížnost otázky se objevila i u paní Dagmar: „No... já nevím, jak bych se měla vyjádřit.“

10.2.2 Věřící senioři a pochybnosti o smyslu života

Vedle toho, co respondentům dávalo a dává smysl života, mě také zajímalo, jestli někdy pochybovali, zda jejich život má vůbec nějaký smysl, zda zažili období zoufalství a beznaděje, která s nimi otřásla apod. Témat se oproti ostatním otázkám vynořilo poměrně málo. Je tedy možné, že i v případě, že respondenti během svého dlouhého života podobné pochybnosti měli, nevnímají je již dnes jako aktuální a závažné a proto o nich nemluví (nebo si na ně ani nevzpomenou). Zajímavé je, že ani zkušenost druhé světové války, kterou někteří z respondentů zažili v letech dospívání, jiní ve věku dětském, nebyla obsahem jejich výpovědí. Některá z vynořených témat jsou v jistém smyslu mnohem užší než jiná; někdy je řeč o dávno minulé životní události, jindy o současném životním pocitu (pan Václav, pan Jan).

Tabulka č. 9: Pochybnosti o smyslu života

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none"> - nikdy nepochybovala - konstatování, že život má smysl - nebyl čas (nebyl důvod?) 	absence pochybností
<ul style="list-style-type: none"> - pochybnosti po smrti manželky - neodpustila otci odchod od rodiny - přišla o syna 	ztráta blízkých
<ul style="list-style-type: none"> - absence smyslu, nechuť do života, pocit vlastní zbytečnosti - chybí mu zájmové aktivity - v současnosti pochybuje, dříve ne 	absence smyslu a pocity zbytečnosti

Absence pochybností

Několik respondentů uvedlo, že o smyslu svého života nikdy nepochybovali:

„Né, ani né. Aspoň si nevzpomínám.“ (paní Libuše)

„Nikdy. Né. Né. () Tak táhnu to do cíle, jak se říká... kam to dojde, tam to dojde.“ (paní Jiřina)

„Ne, to vůbec ne.“ (paní Věra)

Paní Anna se s otázkou vypořádala konstatováním, že život smysl má a žádné pochybnosti také neuvedla. Paní Libuše dále uvedla, že na podobné myšlenky neměla čas. Zdá se tedy, že k nim neměla ani důvod.

Ztráta blízkých

Někteří respondenti vzpomínali, že je velice zasáhla událost týkající se vztahů v rodině. Nedá se říci, že by díky tomu ztratili smysl života; spíše se jednalo o rodinné krizi či tragédie, před které byli postaveni a se kterými se různým způsobem vyrovnali (či stále vyrovnávají).

Pan Václav přešel u této otázky k tématu zesnulé manželky (tak jako mnohokrát předtím i potom). Po její smrti *„strašně balancoval“*. V této souvislosti zmiňoval i možnost sebevraždy, kterou však okamžitě zamítl s tím, že si sám život nedal a tak si ho sám nebude ani brát. Smrt manželky však jeho život podstatně změnila a jak říká: *„Už je to jenom půlka života.“*

Na první pohled rozporné výpovědi uvedla paní Anna. Velice ji zasáhla událost v dětství, kdy její otec opustil rodinu poté, co si *„našel () ženskou“*. Při prvním setkání uvedla, že mu toto jednání, kdy opustil ženu a dvě malé děti, do smrti neodpustí. Při druhém setkání, které se uskutečnilo pouze o několik dní později, uvedla v jiné souvislosti (aniž by byla přímo tázána): *„Temu tátovi už to nevyčítám. () Odpustila sem to kuli mamince. () protože maminka byla zlatá.“* Vysvětlení by jistě mohlo být více. Jedním z nich je takové, že paní Anna současně otci odpustila i neodpustila, resp. byla by ráda,

kdyby otci odpustila – už „*kuli mamince*“, avšak vnitřně stále cítí křivdu a událost v ní nějak „visí“, nemůže ji nechat jít.²⁰

Také paní Helena vzpomínala na osobní krizi, která nastala poté, co jí bylo dítě odebráno z péče a svěřeno manželovi: „*Tak sme jako se rozvedli a von mi sebral jako děcko, tak sem byla nad tim nešťastná, že jako v tom mě Pán Bůh nepomoh.*“ Pozoruhodný je postoj, který paní Helena k situaci zaujala: „*Ale pak sem říkala: ,No, kdo ví, k čemu to není dobrý, nesmíš se vobracet vod Boha, musíš tomu Bohu věřit stále tak, jak si věřila.*“ Situace se nakonec skutečně v dobré obrátila tím, že paní Helena se podruhé vdala za muže, „*miliónovýho člověka*“, který jí vynahradil první nezdařené manželství. Ze slov paní Heleny křivda cítit není; vzala si z události do dobré, čímž to špatné ztratilo na síle.

Absence smyslu a pocity zbytečnosti

Většina rozhovoru s panem Janem byla podbarvena pocity marnosti, vlastní zbytečnosti, ztrátou chuti do života a absencí smyslu. Život už je pro něho každý den stejný, stereotypní, je to „*jednotvárný takový*“: „*Ráno dete k snídani, dete k vobědu, dete k večerí... no a co?*“ Pan Jan si stěžuje na to, že se kvůli zhoršené pohyblivosti nemůže věnovat činnostem, které ho dříve bavily; chtěl by jít do divadla, kina, na fotbal, ale „*nikam nechodim. Čtyry roky sem nikde nebyl*“. Zdá se, že tato skutečnost má svůj podíl na současném životním pocitu pana Jana. Jak bude zmíněno níže, většina ostatních respondentů se právě díky poměrně častým a pravidelným zájmovým aktivitám vyrovnává se samotou. Není však jisté, zda u pana Jana vede nečinnost k pocitům marnosti, či je tomu naopak – pocity marnosti mohou být také tím, co mu „zabraňuje“ odhodlat se k nějaké aktivitě.

Pan Jan má pocit, že už nemá pro co žít: „*Už sem tu zbytečně.*“; „*Někdy si řeknu: ,K čemu tu vlastně sem?*“ Tuto skutečnost nevyvrací ani fakt, že má dceru a vnučku, které ho pravidelně navštěvují. Zároveň uvádí, že pochybnosti o smyslu života se u něj dostavily až nyní, ve stáří, „*ale jinak v životě dřív né*“.

²⁰ Důvodem, proč paní Anna následně výpověď změnila, mohlo být také to, že neschopností odpustit se vlastně sama postavila do špatného světla.

10.2.3 Jaký význam či smysl přikládají věřící senioři bolesti a utrpení

V této části rozhovoru mě zajímalo, jaký význam přikládají respondenti utrpení a bolesti. Nápadné bylo, že převažovaly výpovědi týkající se fyzické bolesti, i když otázka směřovala také k psychickému utrpení. Částečně lze tento jev vysvětlit tím, že respondenti jsou ve věku, kdy nějaké zdravotní problémy trápí všechny z nich. Zdravotní problémy, jak se ukázalo, je téma, které respondenti běžně řeší a dovedou o něm mnohdy dlouze vyprávět.

Tabulka č. 10: Význam bolesti (psychické i fyzické) a utrpení

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none">- přijetí bolesti jako nutné součásti života- uvědomění, že život bez bolesti není možný- s nemocemi se smířit/přijmout je, ale nepoddat se jim/zaujmout aktivní postoj k léčbě	přijetí bolesti a utrpení
<ul style="list-style-type: none">- uvědomění si, že i ostatní trpí- lítost druhých, kteří trpí- pomoc druhým, kteří trpí	utrpení druhých
<ul style="list-style-type: none">- utrpení jako zkouška víry- přesvědčení, že „vše špatné je k něčemu dobré“- člověk si váží zdraví- fyzické utrpení (námaha) pro druhé	trpět pro něco, někoho
<ul style="list-style-type: none">- přesvědčení, že špatné skutky budou potrestány- přesvědčení, že dobré skutky budou odměněny	řád a spravedlnost v utrpení
<ul style="list-style-type: none">- bolest nezaviněná vlastní vinou jako naplnění osudu- bolest a utrpení způsobené vlastní vinou nemá smysl- pocit nespravedlnosti, křivdy	bolest zaviněná a nezaviněná
<ul style="list-style-type: none">- nepřemýšlela o tom	

Přijetí bolesti a utrpení

Několik respondentů prezentovalo svůj postoj, který by se dal nazvat jako přijetí bolesti a utrpení. Např. paní Anna konstatovala, že „*bolest je součástí života,*“ a že život bez bolesti

není možný. Utrpení podle ní bytostně patří k člověku a životu: „Člověk musí něco vytrpět, že? () Sme na to lidi, abychom trpěli taky něco.“ Podobně pan Václav uvedl: „Vono by byl ten život příliš jednoduchý, kdyby nikdo neměl utrpení. Já si myslím, že to patří k životu.“ A paní Věra: „Musí to tak nějak bejt.“

U paní Věry se objevil ještě jeden motiv – víra v osud a v to, že i nemoci, které člověka potkají, už má nějak „napsaný dopředu“. S některými nemocemi se podle ní člověk musí smířit (když už nic jiného nezbyvá), ale nepoddat se jim, nepropadat zoufalství a beznaději. Naopak několikrát zdůraznila, že „bojuju s nemocema, léčím se a... a bojuju. () a poctivě chodím k doktorovi“. Paní Věra tedy zaujala aktivní postoj vůči nemocím, které jí dostihly – z těch vážnějších to byla rakovina (nejprve v prsu, poté v páteři).

Utrpení druhých

Někteří respondenti nemluvili pouze o utrpení svém, ale i o utrpení ostatních lidí. Paní Libuše spatřuje význam vlastního utrpení (opět toho fyzického) i v tom, že si díky němu uvědomí, že stejně nebo podobně jsou na tom i ostatní pacienti v nemocnici, potažmo všichni lidé potýkající se se zdravotními problémy: „Aby si člověk uvědomil, že může bejt blbě i těm druhejm.“ Konfrontace s utrpením druhého vzbuzuje v paní Libuši lítost („je mi ho líto.“), tedy prosociální cit.

U paní Dagmar již podobné situace, kdy je svědkem utrpení druhého, nekončí u lítosti, ale vedou i k činům, resp. pomoci: „Když vidím, že de po chodbě, de s vozíkem, nemůže - ,Paní, já Vám pomůžu. Nebojte se, já tady sem.““

Trpět pro něco, někoho

Ukázalo se, že někteří respondenti připisují určitý význam či smysl utrpení a bolesti na základě toho, že je tu někdo nebo něco mimo ně, kvůli čemu a pro co trpí. Tím se bolest a utrpení zbavuje závoje bezesmyslnosti a marnosti, což může působit úlevně.

Tak např. paní Helena vnímá utrpení jako zkoušku víry, trpí tedy pro Boha – aby mu (a snad i sobě) dokázala svou věrnost ve víře: „Já myslím, že je to zkouška, () od Boha. () Jako to bylo u Joba.“ K těmto úvahám došla na základě vzpomínek na to, jak jí sebrali dítě z péče (viz výše) a situace se nakonec v dobré obrátila, když potkala „milionového

člověka“ (druhého manžela). Paní Helena je tedy přesvědčená, že pokud se člověk ve chvílích utrpení neodvrací od Boha, ale naopak se ještě víc modlí a důvěřuje mu, Bůh mu pomůže, „*je to jenom zkouška, jestli vydržíte*“. Zdá se tedy, že slova paní Heleny, že „*vše špatné je k něčemu dobré*“, by bylo přesnější pochopit jako „*vše špatné může být k něčemu dobré*“ – záleží na postoji, který člověk zaujme (obrat k Bohu vs. odvrácení se od Boha).

Podobně přiřknul pan Václav význam fyzické bolesti, která je trpěna pro druhé. Jak již bylo zmíněno výše, jeho životní styl, kdy si v produktivním věku po práci ještě přivydělával na zabijačkách, mu přivodil zdravotní problémy. Uvědomuje si, že „*kdo se za mládí šetří, tak pak na starý [kolena] má poloviční bolesti*“. Ničeho však v tomto směru nelituje, protože jeho současné bolesti vnímá jako daň za to, že se rodina měla dobře.

Dalším tématem, které se objevilo u paní Libuše, bylo uvědomění si hodnoty zdraví skrze zkušenost nemoci: „*Aby si člověk vážil potom, když jako se z toho vymotá a je zdравej, tak aby si toho lepší vážil*.“

Řád a spravedlnost v utrpení

U několika respondentů se objevilo jasně formulované přesvědčení, že špatné skutky budou potrestány a ty dobré odměněny.²¹ Zdá se, že tato skutečnost vnáší do utrpení určitý řád a může ho tak činit snesitelnějším.

„*Třeba taky pevně věřim, že když někdo někomu ubližuje, že to musí to špatný dostat nazpět*.“ (paní Dagmar) Utrpení a bolest je zde tedy vnímána jako trest za špatné chování k druhému. Téměř shodně zní výpověď paní Jiřiny: „*Já sem se nesčíslněkrát () přesvědčila, jak na to ten člověk, kterej udělal ňákou špatnost nebo má nějaký prostě špatný sklony, že na to sám doplatí*.“ Udržování této rovnováhy a spravedlnosti přitom připisuje Bohu, kterého vnímá jako sílu, „*která trestá špatnost*“. Podobně pan Václav věří, že utrpení je „*shůry dáno*“.

U paní Dagmar se objevil i obrácený vzorec – je přesvědčená, že za dobré skutky bývá člověk odměněn.

Pan Jan naopak ve svém životě vnímá porušení této rovnováhy „*dobro za dobro*“ a „*zlo za zlo*“. Z jeho výpovědi je cítit pocit nespravedlnosti a křivdy (stejně jako na jiných

²¹ Tuto skutečnost vyjadřuje staré přísloví „Boží mlýny melou pomalu, ale jistě“.

místech rozhovoru s ním): „*Taky někdy vyletim. A řeknu: ‚Proč já?‘ A třeba čtyřikrát se mi něco stane. Já si říkám: ‚To, že sem dělal něco dobrýho, to se smazalo, a teď mě trestá. Za co?! Za co mě trestáš?‘*“ Cítí to tak, že dobré skutky mu dobrem oplaceny nebyly, a naopak zažívá utrpení, které vnímá jako nezasloužené. Opět je otázkou, zda pocity zoufalství těmto zkušenostem již předcházely, či jsou jejich důsledkem.

Bolest zaviněná a nezaviněná

U pana Jana se objevilo rozlišování bolesti podle příčiny – buď si ji zavinil sám a potom nemá žádný hlubší smysl nebo význam („*Jestli si to zaviníte sám, tak je to vode mě blbost.*“), nebo si ji nezavinil sám, a potom ji vnímá jako naplnění osudu, podobně jako někteří ostatní (viz výše): „*Osud tomu chtěl. () Má se to tak stát.*“ Podobně jako paní Věra („*Osud mi to přines.*“) věří, že některé události v životě jsou řízeny osudem a „*toho se řídím a nepátrám po tom*“. Víru přitom v osud převzal od svého otce.

Nepátrá po tom

Podobně jako u jiných témat, i zde se objevilo konstatování, že se respondentka otázkou po smyslu bolesti a utrpení nezabývá: „*Tak vo tom sem nikdy nepřemýšlela, to se přiznám, že né.*“ (paní Jiřina) A záhy přechází k vyprávění o zlomené pánvi, která ji postihla v nedávné době – tedy opět bolest fyzická.

10.2.4 Jak se věřící senioři vyrovnávají se skutečností, že jejich život jednoho dne skončí

V této části rozhovoru mě zajímalo, zda se respondenti bojí vlastní smrti. Vzhledem jejich věku ($m = 82.25$) je to téma velice aktuální. Navíc za svůj život již mají mnoho zkušeností s umíráním a smrtí smrtí druhých: zemřeli jim rodiče, některým sourozenci, většině z nich zemřel manžel či manželka, odešlo jim mnoho vrstevníků a v DS, kde nyní žijí, je smrt běžnou součástí života (ve společné hale v přízemí je nástěnka, kde jsou vyvěšována parte obyvatel DS).

Tabulka č. 11: Strach ze smrti

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none"> - absence strachu ze smrti - připravenost na smrt - přijetí vlastní konečnosti - Bůh určuje, kdy zemřeme 	absence strachu ze smrti
<ul style="list-style-type: none"> - na smrt nemyslí 	
<ul style="list-style-type: none"> - odpor a strach z dlouhého a bolestivého umírání - přesvědčení, že nezažije bolestivé a dlouhé umírání - přání rychlé smrti, smrti ve spánku - zkušenost s umíráním ostatních → strach - zkušenost s umíráním příbuzných → strach 	strach z umírání a přání rychlé smrti
<ul style="list-style-type: none"> - strach ze zpopelnění zaživa 	

Absence strachu ze smrti

Velice mě překvapilo, jak odpovídali respondenti na otázku, zda mají strach ze smrti. Všichni do jednoho odpověděli, že nemají. Z některých odpovědí byla cítit jakási rozhodnost. Zde je jen několik příkladů:

„*Ne, ne. Nemám, nemám, nemám. () z ní strach vůbec nemám.*“ (pan Václav)

„*Ne, ne, nemám, nemám, ne, ne, nemám.*“ (paní Dagmar)

„*Vůbec ne.*“ (pan Jan)

„*No, nebojím se smrti.*“ (paní Helena)

Respondenti o odpovědích dlouho nepřemýšleli, odpovídali někdy ještě dříve, než jsem stačil otázku doříct. Některé odpovědi nebyly tak rozhodné („*Ne, ani ne.*“ paní Věra), ale strach ze smrti se neobjevil ani v jedné z nich.

Paní Helena se neznepokojuje vlastní smrtí, protože její načasování je podle ní určeno Bohem: „*Von to určuje ten život. Kdy máme zemřít. () Proč bych se měla bát?*“ Protože o okamžiku smrti rozhoduje spravedlivý a vševědoucí Bůh (viz výše), věří paní Helena, že zemře ve správnou chvíli a nemusí se proto ničeho obávat.

Téma, které se u některých respondentů také opakovalo, by se dalo nazvat jako připravenost na smrt. U pana Václava to bylo do velké míry určeno i tím, že mu stále velice schází zesnulá manželka, a je proto připravený „jít za ní“: „Řeknu Vám poctivě, kdybych odešel dneska za ní, byl bych rád.“ Paní Věra formulovala téma obecněji: „Na životě si nelpim.“ Připravenost paní Jiřiny na smrt pramení z pocitu, „že sem svůj životní úkol splnila“. Paní Anna je na smrt připravená na vnitřní i vnější rovině:

R *Já se nebojím té smrti. Až přijde, tak přijde. Až to bude muset být, tak si mě veme. Když Vám řeknu, že už mám ve skříni nachystaný, co si dám do rakve...*

T *Takže ste připravená, v podstatě...*

R *No já sem připravená. A opravdu nelžu, nelžu – vím, co si obleču, co teda řeknu té dceři, co bych chtěla si oblíct nebo jak bych chtěla jít do rakve...*

Tématem, které souvisí s připraveností na smrt, je téma přijetí vlastní konečnosti, které se také opakovalo vícekrát. Přílehlavou metaforou vyjádřila tento postoj paní Jiřina:

„Já su taková jednoletá rostlina, kterou na jaře zasadíte, no a když přijde první mráz, tak jí vyhodíte () a dáte na kompost. Tak tak si představuju já celý svůj život. (). Nejsu trvalka, abych měla po smrti ještě nějaký život...“²²

Na smrt nemyslí

Někteří respondenti také uvedli, že se tématem smrti nezabývají, nemyslí na ni („*Já se tím nikterak nezabývám.*“ Paní Věra; „*Já na to nemyslim.*“ Pan Jan; „*Dokud nemusim, nemyslim na tu smrt.*“ (Paní Dagmar). Bylo by samozřejmě nutné prozkoumat tuto skutečnost u konkrétních respondentů hlouběji, než by bylo možné říci, zda to, že na smrt nemyslí, dokazuje, že z ní nemají strach. Je možné, že na ni nemyslí záměrně právě proto, že je to téma, kterého se ve (vědomě či nevědomovaně) skutečnosti obávají.

²² V této výpovědi se objevuje i zdůvodnění toho, že nevěří v posmrtný život. O tom bude ale pojednáno níže.

Strach z umírání

Vedle toho, že žádný z respondentů nevedl, že by se bál vlastní smrti, uvedla většina z nich, že se bojí vlastního umírání („*Já se konce života nebojím. Já se bojím toho před tím.*“ Paní Libuše). Mají strach či odpor k umírání, které by bylo dlouhé a bolestivé, spojené s omezenou pohyblivostí, s nutností, aby se o ně někdo staral. Příznačné je, že toto téma se u respondentů vynořovalo ihned poté, co konstatovali, že ze samotné smrti strach nemají.

U několika respondentů se objevilo přesvědčení nebo víra, že to, čeho se obávají či k čemu cítí odpor – tedy dlouhé a bolestivé umírání – oni sami nezažijí. Věří naopak, že zemřou náhle, např. na infarkt myokardu či cévní mozkovou příhodu:

„Že bych se bála smrti nebo... Čeho se bojím, kdybych moc trpěla. () Moc velké bolesti. Toho se vopravdu bojím, ale mám to štěstí (), muj tatínek zemřel na srdeční infarkt, maminka na mozkovou mrtvici. Takže já mám na výběr.“ (paní Jiřina)

„To by si přál každéj, aby to byla mrtvice.“ (paní Dagmar)

Vedle toho uvedla polovina respondentů, že by si přála zemřít ve spánku, tedy bez bolesti a utrpení. Strach a odpor k dlouhému a bolestivému umírání byl několika respondenty propojen s vyprávěním o tom, že takovéto umírání zažili u svých příbuzných či známých. Paní Libuše vzpomínala, že ho zažila u své babičky. Pan Jan chodil v mládí pomáhat správcové s jejím manželem, který už byl nepohyblivý. Zdá se tedy, že tyto obrazy podporují obavy, aby člověk sám také takto nedopadl. Objevil se však i opačný názor: Paní Jiřina popisuje nedávnou zkušenost, kdy se několik týdnů léčila se zlomenou pávní v léčebně dlouhodobě nemocných. Během té doby se opakovaně stala svědkyní smrti ostatních pacientů. Zdá se, že u ní vedla tato zkušenost spíše k podpoření jakéhosi nadhledu, který pravděpodobně měla již předtím:

„Já sem byla na tý pětadvacítce dlouhodobě nemocnejch, kde umřely čtyři. A během snad čtrnácti... nebo tří neděl, bych řekla. Na posteli. Naráz se tam objevil bílý paravan... ‚Aha.‘ Chvilku teda, aby Sýkorka to neviděla, tam nechali. Pak ‚Ráz, dva, tři.‘, šupli s ní na ten vozík a odvezli. Já sem to brala jako normální ukončení života. Nijak sem se nad tím

nepozastavila, protože sem věděla, že jednou budou taky počítat do tří bábě Sýkorovej²³ [smích].“

Strach ze zpopelnění zaživa

U paní Anny se objevil ještě jeden strach – bojí se toho, aby nebyla zpopelněna zaživa, po tom, co bude mylně prohlášena za mrtvou. Doufá, že v době kremace bude „*hodně dobře mrtvá, abych to necejtila*“.

10.2.5 Věřící senioři a víra v posmrtný život

Zajímalo mě, zda respondenti, kteří sami sebe definovali jako věřící, věří v existenci posmrtného života. Ukázalo se, že v této otázce existuje mezi respondenty nejednotnost. Někteří v existenci posmrtného života věří, jiní nikoliv, a další část vykazuje otevřenost a nejasnost v této otázce.

Tabulka č. 12: Víra v posmrtný život

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none">- věří v existenci posmrtného života- očekávání posmrtného shledání s blízkými- zesnulý otec jí pomáhá	věřící v existenci posmrtného života
<ul style="list-style-type: none">- nevěří v existenci posmrtného života- logické, racionální argumenty proti existenci posmrtného života	nevěří v existenci posmrtného života
<ul style="list-style-type: none">- otevřenost, nejasnost v otázce existence posmrtného života- otevřenost v otázce převtělování duší	otevřenost a nejasnost a v otázce existence posmrtného života
<ul style="list-style-type: none">- vtip týkající se posmrtného života	posmrtný život a humor
<ul style="list-style-type: none">- nezabývá se otázkou (ne)existence posmrtného života	

²³ Paní Jiřina

Věří v existenci posmrtného života

Spíše než slovo „věří“ by zde možná výpovědi některých respondentů vystihovalo slovo „připouští“. Žádný z respondentů totiž neřekl přímo a jasně, že věří v posmrtný život. Avšak z výpovědí, které se nějak vztahovaly k tomuto tématu, je možné vyvodit, že existenci posmrtného života přinejmenším připouští, a že ji rozhodně nepopírají.

Paní Libuše se během rozhovoru opakovaně vyjádřila tak, že věří, že její dávno zesnulý otec jí pomáhá, pokud se ona dostane do nějaké těžké situace; podle jejích slov tomu tak je od jeho smrti až dodnes. Paní Libuše věří, že „někde snad nějaká ta duše () existuje“ a „že ten táta někde sedí“, dohlíží na ni a chrání ji:

„Vždycky, když sem se dostala do nějakýho ošklivýho srabu, jak se říká, tak sem měla pocit, že snad ten táta někde prostě na mě kouká, že mě dycky něk jako pomoh.“

Paní Libuše věří, že v mezních situacích („Když sem se dostala vopravdu někam na nějakou prostě takovou hranici...“) se vše dává do pořádku díky záměrnému a cílenému působení zesnulého otce. Lze tedy říci, že s tímto přesvědčením paní Libuše přijímá i existenci posmrtného života.

Víra v existenci posmrtného života byla u několika respondentů doprovázena vírou v to, že se po smrti setkají se zesnulými příbuznými. Tak tomu bylo např. u paní Věry: „Věřím, () že se tam setkám s těma bejvalejma příbuznejma.“

U paní Anny byl tento motiv posmrtného setkání se zesnulým manželem podáván s jakousi samozřejmostí. Jakoby paní Anna byla naprosto přesvědčená, že po smrti bude opět se svým manželem, což dokládají i konstatování, že po smrti „pudu za dědečkem“; „Mám tam vokýnko, čeká tam na mě [manžel], čeká už osmej rok...“; „Tam mě čeká manžel.“

Nevěří v existenci posmrtného života

Několik respondentů uvedlo jasně, že v existenci posmrtného života nevěří. Smrtí pro ně vše končí: „Když ten člověk zemře, tak zemře. A to je konec. () Nevěřím v posmrtnej život.“ (paní Helena). Stejně jasně se vyjádřila paní Jiřina: „Tím [smrtí] to hasne, jak se říká.“

Opakovaně se objevovala zdůvodnění tohoto názoru, že posmrtný život neexistuje, která měla podobu logických a racionálních argumentací. Tak tomu bylo například u paní Dagmar, která, ač se modlí za zemřelé blízké, v tuto chvíli argumentuje přísně logicky: „V tom hrobečku, tam už nic není, než ty kosti. () Budu tam v tom hrobečku, až se rozpadnu. Ale my vo tom nevíme, vo ničem.“²⁴ A podobně argumentuje pan Jan: „Jak by to bylo, když někoho () spálej, rozsypaj popel... Jak by tady moh bejt podruhý?“²⁵

Otevřenost a nejasnost v existenci posmrtného života

U některých respondentů se v této otázce objevila otevřenost. Nepřiklonili se ani k existenci, ani k neexistenci posmrtného života, ale zůstali někde mezi. Je třeba říci, že do této skupiny byli na základě svých tvrzení zařazeni jak respondenti, kteří na jiném místě existenci posmrtného života popřeli, tak ti, kteří ji připustili.

Tak například pan Jan, který o něco výše existenci posmrtného života popírá, zároveň připouští, že v této otázce nemá jasno: „*Todle nevim. Tam je najednou velkej otazník.*“ Na druhou stranu paní Libuše, která věří, že jí pomáhá zesnulý otec (tedy připouští existenci posmrtného života) na jiném místě rozhovoru říká: „*Já to mám takový rozpolcený. Jednak mám pocit, že ten táta pořád ještě někde na mě jako čeká, a zase takovejším těm pohádkám pro děti zase to já nevěřím.*“ Stejně tak paní Anna, která si povídá se zesnulým manželem a věří, že na ni čeká, říká, že „*se nechám překvapit*“.

Zdá se, že v této oblasti někteří respondenti zastávají současně několik postojů a názorů, které mezi sebou nejsou zcela v souladu. Je možné, že u tohoto tématu ovlivnil kontext rozhovoru mnohem více to, co respondenti odpovídali, než u jiných témat, kde mají svá přesvědčení pevněji zakotvena a podložena zkušeností.

Rozhovor se často dostal až k tématům, na která by mě původně nenapadlo se ptát. Ukázalo se, že pan Václav je otevřený otázce převtělování duší. V den a hodinu, kdy se narodil, zemřela jeho babička. Tato časová shoda a skutečnost, že pan Václav připomínal svými povahovými rysy zesnulou babičku, posloužila příbuzným pana Václava

²⁴ Napadá mě, ač zde zásadně nechci zastávat žádné stanovisko, že když spíme, také o tom nevíme, a přesto o existenci spánku nepochybujeme. Avšak alespoň vidíme druhé, jak spí. To se v případě posmrtné existence říci nedá.

²⁵ Pan Jan zaměňuje posmrtný život a převtělování duší, resp. další život.

jako doklad toho, že došlo k převtělení duše, resp. že se duše babičky převtělila do jejího vnuka, pana Václava. Ten nemá v této otázce zcela jasno, avšak také ji nepopírá. Zdá se, že velký podíl na tom, že je této možnosti otevřený, měli příbuzní, kteří sdíleli názor, že on je reinkarnací zesnulé babičky: „*Ty lidi všechny věřili, že sem to já.*“ Není těžké si představit, že v dětském věku byla tato možnost pro pana Václava něčím, co ho činilo zajímavým a výjimečným, a proto ji přijal za svou.

Posmrtný život a humor

Povídání o posmrtném životě vyústilo u několika respondentů v nadsázku či žert. Respondenti si rádi dělali legraci z představ o existenci nebe, kde jsou andělé, a pekla, kde jsou čerti. Následuje výpověď pana Jana:

T Nevěříte teda, že po smrti něco ještě bude...

R Né, né, né, ne. Ne. Jo, vono může bejt, když vyletím někam jako anděl nebo dóle jako do pekla, že tam pode mnou přitápěj, já se tam škvařim.

Podobně žertovala o existenci posmrtného života i paní Dagmar: „*Když nikoho nezabiju, nikoho nevokradu, () tak () mě Pámbíček dá do toho nebička. A když budu zlá, tak musím jít mezi čerty [smích].*“

Zdá se, že i když respondenti mnohdy nemají jasno v tom, co bude po smrti a otázku posmrtného života vnímají otevřeně či do určité míry rozporně, pomocí humoru naznačují jasně, v co nevěří. Distancují se od pohádkových představ o čertech a andělech pěstovaných v lidové kultuře. Podobně se paní Jiřina vyhradila vůči představě Boha jako fousatého starce sedícího na obláčku: „*Nepředstavuji si Boha jako nějakého stařečka fousatýho, jak je v tom filmu Anděl Páně, absolutně né...*“

Paní Anna poukázala na skutečnost, že tyto představy pracující s nadsázkou a humorem jsou něčím, co je mezi obyvateli DS rozšířeno. S úsměvem na tváři mi sdělila, „*co se tady říká*“: „*Já chci do pekla, () tam maj dobrý maso.*“

Další motiv, který se objevil u paní Libuše, by se dal nazvat „já Vám pak přídu říct“. I u ní vyústily úvahy o posmrtném životě v nadsázku a smích. Zároveň z jejích slov můžeme vyčíst zvědavost, „*co bude potom*“: „*Já si říkám, že až to tady zabalim, že se to*

snad dovim... Já Vám pak přidu říct [smích].” A na jiném místě podobně s malou obměnou: „Já Vám to přidu říct, až to zjistím. Budu se Vám zdát a řeknu Vám, jak to je doopravdy [smích].”²⁶

Je možné, že nadsázka se zde objevovala opakovaně proto, že respondenti si jsou vědomi toho, že na tuto otázku nelze lehce odpovědět, a že jedinou odpovědí je zde víra nebo nevíra, a rozum toho mnoho nezmuže.

Nezabývá se otázkou (ne)existence posmrtného života

U některých respondentů vyšlo najevo, že se tímto tématem vlastně nezabývají: *„Já po tom nepátrám.”* (paní Anna). Stejně tak paní Dagmar uvedla, že o posmrtném životě nepřemýšlí. Pan Václav dokonce uvedl, že ani nechce vědět, co bude po smrti.

10.2.6 Jak se věřící senioři vyrovnávají se ztrátou blízkých lidí

Zajímalo mě, jak se věřící senioři vyrovnali s tím, když jim zemřela blízká osoba. Neptal jsem se cíleně např. na smrt matky nebo manžela, ale chtěl jsem nechat respondentům větší volnost v tom, o kom budou mluvit. Zajímalo mě, o kom se zmiňovat budou a o kom nikoliv.

Tabulka č. 13: Smrt blízkých

vynořená témata	nadřazená témata
- těžko se vyrovnával/a se smrtí otce	
- těžko se vyrovnával/a se smrtí matky	
- těžko se vyrovnával/a se smrtí manžela/manželky	
- nevyrovnal se smrtí dítěte	
- uvědomění si konečnosti lidského života	
- uvědomění si, že smrt blízkých potká každého člověka	smrt patří k životu
- působení vyšší moci	

pokračování

²⁶ Bylo pro mě nesmírně povznášející, když jsem slyšel staré lidi, jejichž smrt je každým dnem blíží, jak se dovedou nad toto téma povznést a udělat si z něj legraci.

- kontakt s lidmi	kontakt s lidmi a sdílení
- povídání si o tom	bolestivé zkušenosti
- přenesení pozornosti na péči o děti	
- modlitba za zemřelé blízké	
- povídá si s mrtvým manželem	modlitba a „druhý“ život
- časté sny o příbuzném	zesnulého
- je „v duši“ stále s příbuzným	
- očekávání smrti příbuzného (dlouhá nemoc apod.)	očekávání blízcí se smrti
- rozloučení před smrtí	

Smrt matky a otce

Překvapilo mě, že pouze dva respondenti mluvili o tom, že úmrtí manžela či manželky pro ně bylo těžké. Několik dalších se o tomto tématu zmínilo, ale šlo spíše o konstatování, že „manžel zemřel“. Naopak polovina respondentů mluvila o těžkém vyrovnávání se se smrtí otce, jinak složená polovina o těžkém vyrovnávání se se smrtí matky, a jeden respondent mluvil o nemožnosti vyrovnat se se smrtí vlastního dítěte. První čtyři kolonky v tabulce č. 13 tak nejsou témata v pravém slova smyslu, ale přesto jsou v tabulce uvedena, protože dobře dokreslují tuto tematickou oblast.

Někteří respondenti zdůraznili, jaký význam pro ně rodič měl; jak matka, tak otec. Často pro ně byl vzorem, pevným bodem ve světě a pro některé je inspirací dodnes, desítky let po jeho smrti. Motiv jakéhosi moudrého životního rádce se objevoval více při výpovědích o otci. Paní Jiřina i pan Jan se shodují v tom, že svého otce vnímali (a stále vnímají) jako někoho, kdo si „vždycky věděl se všim rady“ a na koho se mohli vždy obrátit, pokud potřebovali radu:

T A jaký to bylo pro Vás, když táta odešel?

R Špatný. Protože já ho potřeboval. Já sem furt říkal: „Ten táta mi schází.“ Na ty rady nebo na tohle. Protože vždycky si věděl se všim rady. To byl takovej koumák, že...“ (Pan Jan)

Následuje výpověď paní Jiřiny, ze které je patrné i to, že touha po pochvale od otce je u ní přítomná dodnes. Postava otce žijící v jejích vzpomínkách je pro ni dodnes měřítkem toho, co je a co není správné (dalším takovým měřítkem je pro ni Desatero – viz výše):

„No, těžko. Těžko. Nejhorš v celým životě sem se vyrovnávala se smrtí otce. To sem si nedovedla představit, že on mě umře. Proč? To byl prostě pro mě takový vzor a dodnes, je mě sedmaosmdesát, si říkám: ‚Jakpak by to asi tatínek zařídil? Copak by asi tatínek řekl? Jakpak on by to rozhodl? () Copak by mě... pochválil by mě za to, co dělám?‘ Takže to je takovej bod, bych řekla, v životě pro mě alfa omega. Já sem se vždycky k němu upínala, protože on byl nesmírně... i když byl prostý člověk, ale měl úžasný, bych řekla, rozum. Rozum, rozhled. A správný takový myšlenky.“

Při výpovědích o matce se objevil motiv, který se naopak nevyskytl u otců. Paní Anna, která se také dodnes nechává svou matkou inspirovat, na ní oceňovala vlastnosti a schopnosti spojené s péčí o druhé:

- R Maminka byla pro mě všechno... () To byla tragédie. Protože maminka byla pro mě bohyně.*
- T Bohyně byla pro Vás...*
- R Maminka byla pro mě bohyně... protože švadlena, dobrá kuchařka, dobrá máma – prostě pro mě vona byla bohyně. Tak já si z ní pořád něco беру...*

Zdá se, že u citovaných respondentů mohlo dojít k jakési posmrtné idealizaci rodiče nebo vyzdvihování pouze těch dobrých vlastností a charakteristik a zapomínání či opomíjení těch opačných.²⁷

Smrt manžela a manželky

Vyrovnávání se se smrtí životního partnera, jak již bylo řečeno, bylo zmíněno menším počtem respondentů, než v případě smrti rodičů. Přesto se však tento motiv objevil u paní Heleny a zejména u pana Václava. Ten na zesnulou manželku vzpomínal opakovaně v průběhu celého rozhovoru, v jedné chvíli se mu objevily i slzy v očích. Toto téma je pro

²⁷ Rozšířené lidové přísloví „O mrtvých jen dobře.“ výstižně vyjadřuje tuto tendenci k posmrtné idealizaci.

něj citlivé dodnes, několik let po manželčině smrti: „I dodneska se špatně s tím vyrovnávám.“

Pan Václav již nevnímá život po smrti partnerky, se kterou strávil většinu svého života, jako plnohodnotný. Z jeho slov je patrný postoj, jako by pro něj ten „pravý život“ skončil se smrtí manželky, a nyní už je tu spíše „přesčas“. I z tohoto důvodu nemá strach ze smrti, dokonce by ji uvítal. Po smrti manželky přišel o část svého duševního klidu také tím, že se mu zhoršil spánek. O manželce mluví pouze v dobrém, zaznívá zde také zmíněná tendence k posmrtné idealizaci:

„Teď špatně usínám, musím dokonce brát si od manželčiny smrti Stilnox, půlku zatím беру, protože víte co, odešel mě člověk, s kterým sem žil šestačtyřicet let a řeknu Vám, to byl anděl na Zemi. () nikdy mě nedokázala zarmoutit (). Když Vám umře manželka... partner, s kterým opravdu ste žil v pohodě, tak už je to jenom půl života. A řeknu Vám poctivou pravdu: Kdyby to [smrt] přišlo dneska, vůbec () bych toho nelitoval.“

Smrt dítěte

U pana Václava se také objevilo téma smrti dítěte. Zmínil se o tom, že mu kdysi zemřel šestiměsíční syn „v náručí... v nemocnici“. Podle vlastních slov se s touto skutečností nikdy nevyrovná. Vzbudila v něm tehdy silné pocity nespravedlnosti. Nechápal, proč se to stalo. V těch chvílích se obracel i k Bohu:

T A Vy ste nějak naznačoval, že ste vlastně se obracel i k Bohu v tý chvíli, když Vám ten... [syn zemřel]

R Takle, já sem říkal: „Proč,“ až možná sem se rouhal, „Proč ten Bůh, jestli existuje, tak proč bere takový malý dítě? Proč nebere ty starý,“ dejme tomu. I těch je škoda... každého člověka je škoda. Ale proč to dítě zrovna...“

Smrt patří k životu

U paní Dagmar a u pana Václava se objevil postoj, který by se dal shrnout slovy „život někdy skončit musí“, je konečný. Na první pohled je to samozřejmost, resp. každý ví, že smrt potká každého člověka, že život jednou skončí pro každého. Zdá se však, že pokud člověk tento postoj nějak zvnitřní v návaznosti na smrt blízkého člověka, může mu

pomoci vyrovnat se se ztrátou: „*Je to život a skončit musí někdy. No, to se nemůže žít padesát nebo pět set let.*“ (paní Dagmar) Podobně mluví pan Václav o smrti matky: „*Tak sem říkal, že je to příroda. Bylo mě to líto, () i poplakal sem si, všechno, ale říkal sem: ,Takovej je život.’*“ Vyrovnat se se ztrátou manželky mu však již tento postoj neulehčil: „*Ovšem... na manželce už to pak těžce nesete.*“

U paní Dagmar se objevil ještě jeden vzorec podobný tomu právě uvedenému. Po úmrtí matky, které špatně nesla, jí pomohlo uvědomění, že smrt blízké osoby potkalo nebo potká každého člověka, tedy i její matku: „*Sem říkala: ,No, tak už bez tý mamičky zůstanu (j) Ale řekla sem si: ,Nejsem sama. Dyť ta maminka měla taky rodiče, taky zemřeli.’ Jo, čili život de dál.*“

U pana Václava se také objevil ještě jeden prvek, který mu – zdá se – pomohl vyrovnat se se smrtí matky: „*Já sem to [smrt matky] nechal osudu a sem říkal: ,Asi to tak musí z hůry [být] dáno.’*“ Smrt matky tedy vnímal jako něco, co se vlastně mělo stát, co bylo řízeno nějakou silou, která člověka převyšuje. Zatímco po smrti malého syna prožíval pocity nespravedlnosti a situaci nechápal, smrt staré matky již přijal jako něco přirozeného.

Kontakt s lidmi a sdílení bolestivé zkušenosti

U pana Václava a u paní Věry se objevila podobná strategie, která jim pomohla vypořádat se se smrtí blízkých. Dala by se pojmenovat „jít mezi lidi“. U pana Václava to konkrétně znamenalo jít z bytu, kde zůstal po smrti manželky sám, do DS: „*Když mě teda manželka odešla, tak sem strašně balancoval... z toho důvodu sem se objevil i tady [v domově pro seniory].*“ Pan Václav tedy použil zmíněnou strategii s ohledem na dlouhodobou časovou perspektivu.

Paní Věra používá strategii „jít mezi lidi“ i v situacích krátkodobé, momentální duševní nepohody, čehož si je dobře vědoma. Tuto strategii má ozkoušenou i tehdy, když jí je „obyčejně“ smutno, a použila ji i ve chvílích, kdy se vyrovnávala s úmrtím blízkých členů rodiny:

- T Jak se vyrovnáváte nebo jak jste se vyrovnala se smrtí Vašich nejbližších - partnera, rodičů, přátel atd.?*
- R Nó, to bylo dycky hodně těžký. No, těžký, to víte.*
- T Jak ste se s tím vyrovnávala? Co Vám v tom třeba pomáhalo?*
- R Nó, zase prostě jít mezi lidi... nebejt něk sama... a jít mezi lidi, tak něk si popovídat vo tom, že jo.*

Vedle kontaktu s lidmi přidala paní Věra ještě jeden důležitý moment: povídání si o bolestivé zkušenosti. Zdá se, že již samotné verbalizování bolestivé zkušenosti ztráty blízkého člověka může pomoci. Je také pravděpodobné, že pokud člověk hovoří s člověkem, který má podobnou zkušenost, může to také působit pozitivně a podpůrně; zejména pokud má již druhý člověk ztrátu blízkého zpracovanou a může tak fungovat jako jakýsi průvodce na cestě truchlení a vyrovnávání se se ztrátou.

Přenesení pozornosti na péči o děti

Paní Heleně manžel zemřel v době, kdy společně vychovávali děti. Ve stejné době zemřela i její matka. Paní Helena tedy zažila dvě velké a bolestivé ztráty téměř najednou. Zdá se, že jedním z faktorů, které jí pomohly se s tím vypořádat, byla (na první pohled možná paradoxně) povinnost: starat se o své nezletilé děti. Je možné, že tato povinnost ji přiměla přenést pozornost na produktivní činnost, která jí mohla dodávat sílu (i když o ní mluví jako o povinnosti) a částečně jí pomoci vyrovnat se se ztrátou manžela a matky. Zdá se, že pomoci vyrovnat se s bolestivou ztrátou jí mohlo právě vědomí toho, že tu byl někdo, kdo ji potřeboval.

- T A jak ste se vyrovnávala s tímhletem? Když Vám zemřel ten druhej muž²⁸ ... Jaký to bylo?*
- R No, to bylo dcerce patnáct let. Takže to bylo hrozný. ()*
- T Jak ste se s tím vyrovnávala? Co ste dělala?*
- R Těžko. Těžko sem se s tím vyrovnávala, protože von to byl zlatej člověk. ()*
- T Jak dlouho to tak trvalo, než ste to tak něk... se s tím vyrovnala nebo...*
- R Musela sem se vzpamatovat z toho, protože děti mě potřebovaly.*

²⁸ S prvním manželem se rozvedla.

„Druhý život“ zemřelých a modlitba za ně

Témata shluknutá pod toto nadřazené téma mají společné to, že jakoby počítají s tím, že zesnulí příbuzní nějak dál „žijí“, že jejich existence okamžikem smrti zcela neskončila. Respondenti uvedli několik způsobů, kterými vlastně prodlužují život svých zesnulých příbuzných, i když jen v jakémsi soukromém smyslu – zesnulý sice nějakým způsobem existuje pro respondenty, nikoliv však pro ostatní lidi. Dá se tedy říct, že zesnulí budou „žít“, dokud budou žít jejich pozůstalí, kteří jim tak vytváří jakýsi „druhý život“.

Paní Anna několikrát během rozhovoru uvedla, že si s mrtvým manželem povídá. Zdá se tedy, že i když fyzicky již nadobro odešel, pro paní Annu stále nějak existuje, je s ním stále v kontaktu: *„Ano povídám si tady s nim. A dost často. Dost často.“* Pro paní Annu to není pouze nějakým zvykem či rutinou, na kterou byla zvyklá za manželova života a pouze u ní zůstala i po manželově smrti. Naopak jí to pomáhá, jak sama říká: *„Mě to utěšuje.“*

Podobně se vyjadřuje i pan Václav, který sice není tak přesvědčený o tom, že manželka stále někde „žije“, ale je s ním v duši i po smrti: *„Člověk stále trochu žije s ní... stále v duši.“* Manželka se za společně prožitá desetiletí stala doslova součástí jeho samotného a přežívá v něm i po smrti. To, že pan Václav je se zesnulou ženou stále v blízkém kontaktu, dokládá i tím, že se mu o ní často zdají sny: *„Mě se velice často zdá o manželce. () Vždycky krásný sny. () Vidím manželku třeba, () jak se na mě usmívá, mává nebo todle.“*

Paní Dagmar uvedla, že vedle toho, že na zemřelé příbuzné vzpomíná, také se za ně modlí. Z toho vyplývá, že také ona předpokládá, že jejich život smrtí zcela neskončil, i když fyzicky zde již přítomni nejsou.

Očekávání blízcí se smrti

Dosud byla řeč o tom, co se dělo a děje po smrti blízkého člověka. V rozhovorech se však objevilo i několik zmínek o tom, co respondentům pomohlo ještě před jeho smrtí. Byly to situace, kdy už bylo zřejmé, že smrt je skutečně blízko, že příbuzný brzy odejde, např. když byl v terminálním stadiu těžké nemoci. Zdá se, že tyto okolnosti pomohly respondentům alespoň v tom, že se na smrt blízkého mohli pomalu připravovat a nebyla pro ně pak takovým šokem.

Paní Věra mluví o tom, že blížící se smrt manžela už očekávala:

„No tak to člověk už tak ňák tušil, protože von měl rakovinu plic. Von celej život byl silnej kuřák... () Do nemocnice sem za nim chodila, () denně sem tam chodila. Pak ho přendali už jako ke konci () [na] ňáký plicní, takový sanatorium... tak tam byl ještě asi měsíc... než potom zemřel. Ale to už se s tím skoro tak ňák i dalo počítat.“

Podobně mluví o blížící se smrti svého manžela paní Libuše: *„Von byl taky zavřenej a byl dlouho nemocnej. () No a potom už nemoh ani jíst. () Už jenom ležel.“* Zde se však objevuje ještě jeden motiv, který byl pro paní Libuši alespoň malou útěchou v těžké chvíli: stihla se s umírajícím manželem ještě rozloučit, i když se nejednalo o rozloučení formou slov, ale prostřednictvím doteku: *„Von na mě čekal vysloveně, protože se trochu probral a () takle mě jako dal jeho ruku na mojí. Tak mě poznal zřejmě.“*

10.2.7 Jak se věřící senioři vyrovnávají se samotou

Zajímalo mě, jak se respondenti vyrovnávají se samotou. Všichni respondenti jsou již bez manžela či manželky – pan Jan je rozvedený a ostatní ovdovělí. Vzhledem k jejich věku je také v podstatě běžné, že přicházejí o své kamarády z řad vrstevníků.

Tabulka č. 14: Samota

vynořená témata	nadřazená témata
<ul style="list-style-type: none">- vyrovnanost se samotou- částečná vyrovnanost se samotou, stesk po manželovi- na samotu zvyklá	samota je netíží
<ul style="list-style-type: none">- zájmové aktivity vykonávané o samotě- zájmové aktivity vykonávané s druhými lidmi	aktivitou proti samotě
<ul style="list-style-type: none">- kontakt s rodinnou (dětmi, vnoučaty, pravnoučaty)- kontakt s ostatními obyvateli DS- povídání si se zesnulým manželem	kontaktem s lidmi proti samotě

pokračování

- oceňují soukromí	samota vs. soukromí
- modlitbou proti samotě	
- nedostatek zájmových aktivit	
- zdravotní problémy – snížená mobilita	samota ho tíží
- ztráta chuti do života	

Samota je netíží

Navzdory mým očekáváním se většina respondentů z výzkumného souboru se samotou vyrovnává dobře. Podle vlastních výpovědí je samota netíží. Zdá se, že na to má zásadní vliv prostředí, ve kterém žijí. DS nabízí seniorům nespočet zájmových aktivit a je také prostorem, kde jsou denně v kontaktu s mnoha lidmi, ať už svými vrstevníky, se kterými již mají často vybudované přátelské vztahy, personálem DS či dětmi a vnoučaty, se kterými se navzájem navštěvují.

Ojedinělou výpověď zdůvodňující, čím to je, že ji samota netíží, uvedla paní Libuše. Její vysvětlení spočívá v tom, že pokud člověk zažívá samotu již během života, může si na ní přivyknout a ve stáří se již nemusí jevit jako problém nebo nedostatek:

T Jak se vyrovnáváte se samotou?

R No, já sem tý samoty užila poměrně dost. Byla sem vdova a... děti se voženily, vydaly (.). No tak ten manžel umřel, bylo to... já sem jako byla dost zvyklá bejt sama. A taky sem jako... dyť já sem byla jedináček, tak sem byla vlastně vodmalička [sama], že jo.

Aktivitou proti samotě

Většina respondentů uvedla jako prostředek, pomocí něhož se vyrovnávají se samotou, účast na nejrůznějších zájmových aktivitách nabízených personálem DS („Sou různé kroužky a těch tady máme dost. A já na ně chodim skoro na všechny.“ paní Věra), ale i zájmové aktivity vykonávané o samotě na pokoji.

Domnívám se, že aktivity²⁹, které DS seniorům nabízí, se rozhodující mírou podílejí na tom, že na ně nedoléhá tíživý pocit samoty. Důležitým aspektem těchto aktivit je také kontakt s ostatními lidmi, který byl respondenty také často označen jako protektivní faktor před samotou – o něm bude pojednáno samostatně níže.

Mezi nejčastěji zmiňované aktivity, kterým se senioři věnují o samotě, patřilo luštění křížovek („*Todle* [luštění křížovek] *je moje vášeň.*“ paní Libuše), četba, sledování televize ad. Jako ilustrativní příklad uvádím výpověď paní Jiřiny, která je nápadná množstvím energie a chuti do života:

T Takže samota Vás netrápí...

R Vůbec né. Vůbec né. Naopak, já se vopravdu snažím ten den naplnit. Luštím křížovky, to je moje první, čtu, už mám přečtený... hromadu z knihovny knih, () čtu noviny. Co ještě dělám? No já si večer i zpívám. () Já si opravdu tu samotu dovedu vyplnit. Takže já se nenudím.

Na věc se však můžeme podívat i z jiného úhlu pohledu. Nelze tvrdit, že výše uvedené zájmové aktivity jsou všelékem na samotu ve stáří. Může to být i tak, že pokud je starý člověk s prožitým životem spokojený, cítí, že žil naplněný život, pak si dovede ve stáří užívat i prostých činností, které by člověka, který cítí nějakou životní křivdu či prohru, možná tak nenaplnňovaly. Vzorovým příkladem spokojenosti z maličkostí (a spokojenosti se životem vůbec) je paní Dagmar:

T Takže dá se říct, že Vás samota netíží?

R Ne, protože já luštím, vnučka mi dává k Ježíšku Týnu, časopis, každou středu tady máme Metro, někdy sou tam nějaký noviny, () jo a sem moc a moc spokojená. Nebo si uháčkují třeba...

²⁹ Množstvím a záběrem nabízených aktivit jsem byl skutečně příjemně překvapen. Pokud má senior chuť, může si vybrat, zda svůj čas vyplní některou ze sportovních aktivit, ergoterapií, internetovým koutkem, diskusním klubem, „Klubem šikulek“, „Pánským klubem“, kulinařením atd. atd.

Kontaktem s lidmi proti samotě

Není nic překvapivého na tom, že člověku v jakémkoliv věku pomáhá proti samotě kontakt s lidmi. Jinak tomu není ani ve stáří. Může se jednat jak o kontakt s rodinou, tedy s dětmi, vnoučaty a pravnoučaty, ale i s ostatními obyvateli DS, který byl respondenty zmiňován ještě častěji. Někteří respondenti vytváří s ostatními obyvateli DS jakési „party“, které pak sytí jejich potřebu lidské pospolitosti: *„Tady se scházíme v knihovně skoro každé den, máme takovou partu, tam si povídáme a je legrace, smějem se.“* (paní Věra).

Někteří respondenti dokonce uvedli, že se do DS přestěhovali výhradně kvůli tomu, aby byli v (častějším) kontaktu s lidmi. Z jejich perspektivy je pochopitelné, že opustili vlastní byt, kde však zůstali po smrti partnera sami, a dali přednost pobytu v DS, kde mají pro sebe sice jen jeden malý pokoj, ale druzí lidé podobného věku jsou zde doslova „přes zed“. Paní Věra přímo říká, že přestěhováním z vlastního bytu do DS šla „z horšího do lepšího“:

„Pak když zemřel manžel, tak sem tam [v bytě] zustala sama a to už jako nešlo. To už mi tam bylo smutno, velkej byt, sama. () Tak sem šla sem a snadno sem si zvykla... vlastně hned, protože sem šla z horšího do lepšího.“

Podobně mluví pan Václav, který se rozhodl jít do DS po smrti manželky. Za jeden z motivů tohoto rozhodnutí uvádí také lepší možnosti kontaktu s lidmi v DS: *„Já mám rád lidi kolem sebe... to je důvod, proč sem sem šel.“* A druhým motivem bylo to, že prostory bývalého bytu měl příliš úzce spojené se zesnulou manželkou a po jejím odchodu mu ji vše v bytě připomínalo, což nesl velice bolestivě: *„Protože já jí všude viděl. Nemusel sem jít z bytu pryč. Já šel mezi lidi, aby, jak se říká, bych se nezbláznil.“*

Specifický kontakt s člověkem, který pomáhá vypořádat se se samotou (či steskem), se objevil u paní Anny. Ta uvedla, že se samotou již částečně vyrovnala, avšak zdá se, že stesk po zesnulém manželovi ji doprovází stále. Vyrovnává se s tím tak, že si s manželem „dost často“ povídá. Obsahem rozhovorů bývají témata, která manžela zajímala za jeho života (např. dechovka).

Samota vs. soukromí

Senioři v DS Slunečnice mají pro sebe vlastní pokoj. I když otázka z mé strany směřovala především k vypořádávání se se samotou, několik respondentů uvedlo, že si velice váží soukromí, které mají, a které v jiných domovech pro seniory či léčebnách pro dlouhodobě nemocné neměli:

„Když sem přišla sem, () tak sem první věc zařvala: ‚Konečně sama!‘“ (paní Jiřina)

„Sem tady sama [na pokoji], což mě vyhovuje.“ (paní Věra)

Téma samota vs. soukromí se ukázalo jako závažné u pana Jana. Ten se vyznačuje tím, že oproti ostatním respondentům nenavazuje tak snadno nové vztahy a přátelství. V minulosti byl v jiném domově pro seniory, kde obýval pokoj ještě s druhým pánem. Byl to *„výbornej člověk. Včelař, nosil mi sklenice medu. Udělal všechno. Já měl televizi, von neměl nic. Dívali sme se na televizi spolu. Kamarád senzační.“*

I když byl mezi oběma pány kamarádský vztah, na který pan Jan pěkně vzpomíná, ukázalo se, že situace má i odvrácenou stranu: *„Ale... chodil v noci osumkrát čurat... zakopnul, upadla mu hůl, rozsvítil světlo... () byl konec spaní [pro pana Jana].“* Pan Jan se tedy rozhodl přestěhovat do DS Slunečnice – upřednostnil soukromí.

Modlitbou proti samotě

Ukázalo se, že některým respondentům pomáhá ve vyrovnávání se se samotou modlitba, tedy kontakt s Bohem, potažmo neustálá přítomnost Boha. Pro paní Helenu je důležité, že se na Boha může kdykoliv obrátit. I z toho důvodu se necítí sama, opuštěná: *„Že nejsem... jako... nejsem sama. Že tady mám něco, co... na co se můžu obrátit. To znamená, že se můžu vobrátit na Boha.“*

U ostatních respondentů nebylo téma takto explicitně formulováno, avšak můžeme předpokládat, že pokud se pravidelně modlí, chrání se tak před pocitem samoty.

Samota ho tíží

Pan Jan se se samotou, kterou mu stáří přineslo, nevyrovnává dobře: *„Je to těžký.“* Zjistil, že i když má nyní soukromí, které v bývalém domově pro seniory neměl, nemá si s kým

popovídat. Schází mu mezilidský kontakt: „Ale zase na druhou stranu... nemám si s kým popovídat. Vono, i když se pohádáte, tak je to něco.“ Pocity samoty u něj podporuje skutečnost, že se již přestal věnovat zájmovým aktivitám, které mu v minulosti dělaly radost. Nyní mu jeho zdravotní stav (chodí o berlích) podle jeho slov nedovoluje navštěvovat kino, divadlo či farmářské trhy „a na to já sem se vždycky těšil. Já tam už nebyl pět let. A mně to schází.“

Zdá se však, že zdravotní omezení není jedinou příčinou pasivity pana Jana. Někteří respondenti s podobnými nebo i těžšími zdravotními problémy (např. u paní Libuše, která se pohybuje pouze na vozíčku) je nevnímají jako překážku v navštěvování zájmových aktivit a v účasti na „životě domova“. Zdá se, že pocity samoty i zmíněná pasivita u pana Jana souvisí také s tím, že již ztratil chuť do života:

„Nó, říkám si: ‚Co já z toho života mám?‘ Takový... Víte, že už sem sám a... Vim, že nikam nejdu, že nemůžu jít do biografu, že nemůžu jít do divadla... že nemůžu jít na fotbal, na žádnou akci.“

Podobně špatně snáší samotu i pan Václav. Velký podíl na tom má stesk po manželce, s jejíž smrtí se dosud nevyrovnal. On však na rozdíl od pana Jana proti pocitům samoty bojuje, nepoddává se jim. Je v kontaktu s lidmi v DS, bývalými sousedy svého předchozího bydliště, rodinou atd. Také se věnuje zájmovým aktivitám, které nabízí DS, ale i svým vlastním. Pan Václav byl řezníkem, jak bylo již řečeno, a dosud mu dělá radost vaření, kterému se věnuje i dosud.

10.2.8 Co dává věřícím seniorům naději do budoucna

V této části rozhovoru mě zajímalo, co dává věřícím seniorům naději do budoucna. Ukázalo se, že je to otázka obtížná a většina respondentů mě překvapila svými odpověďmi, které se velmi různily. Mnohé odpovědi by se daly vyložit spíše jako odpověď na otázku, co by si respondenti přáli či co jim dělá radost. Na druhou stranu jsou to odpovědi právě na otázku po naději, proto byly jako takové analyzovány a interpretovány.

Tabulka č. 14: Naděje

vynořená témata	nadřazená témata
- potomci	
- přesvědčení, že zbývající čas prožije spokojeně	
- přesvědčení, že o něj bude dobře postaráno	
- přesvědčení (víra), že bude ještě nějaký čas žít	přesvědčení (víra), že to dobře dopadne
- uspokojivé zdraví	
- rychlá a bezbolestná smrt	
- víra ve zlepšení mezilidských vztahů	
- očekávání posmrtného shledání s blízkými	
- naději už nevidí v ničem	

Potomci

Paní Věra a paní Libuše se shodují v tom, že naději do budoucna jim dává rodina - děti, vnoučata a pravnoučata. Přejí si, aby se jim dobře vedlo a aby byli zdraví. Pozornost je u obou respondentek plně upřena k potomkům, o ně jim jde v první řadě („*Přála bych si, aby se jim vedlo.*“ paní Libuše), vlastní osoba je až na druhém místě („*Mě jí [naděje] moc nezbejvá.*“ paní Libuše).

Paní Libuše přiznává, že je na rodinu možná až příliš vázaná, což jí přináší i nepříjemnosti v podobě přehnaných starostí: „*Sem na ně upjatá prostě. Uplně až... vždycky se bojím, když někam jedou, tak už sem nervózní, že ještě nejsou doma.*“ Podobně paní Libuše bývá před usnutím zamětnána myšlenkami týkajícími se problémy v rodině.

Přesvědčení (víra) že to dobře dopadne

U několika respondentů se objevila odpověď, která by se dala shrnout slovy „*Jsem přesvědčená/ý, věřím, že to (se mnou) dobře dopadne.*“ Např. paní Dagmar věří, „*že to se mnou dobře všechno jako dopadne, () že nebudu něk zarmoucená něčím.*“ Podobně pan Václav věří, že o něj bude dobře postaráno. Paní Jiřina říká, podobně jako paní Libuše, že „*už té naděje moc není.*“ Její jedinou nadějí je přesvědčení, že její smrt bude rychlá a bezbolestná.

Panu Václavovi dává také naději to, že dokud bude v dobrém zdravotním stavu, bude se moc dále účastnit zájmových aktivit v DS, které ho naplňují a baví ho. Podobně, i když v obecnější rovině, uvedla paní Anna, že naději jí dává přesvědčení, že bude ještě nějaký čas naživu.

Z některých výpovědí je cítit, jako by respondenti chtěli na otázku odpovědět za každou cenu, čímž vznikaly značně krkolomné formulace, jako například u pana Václava: „A to právě mám za naději, že mám naději ještě tohle [zájmové aktivity v DS] nějaký čas užívat.“

Víra ve zlepšení mezilidských vztahů

Paní Heleně dává naději do budoucna její víra v to, že selepší mezilidské vztahy ve společnosti, tedy atmosféra ve společnosti či společenské klima. Současnou situaci přitom srovnává s dobou dávno minulou (první republika), kdy vnímala lidi jako přátelštější a ochotnější pomoci druhému:

T Co Vám dává naději?

R Že snad se to ještělepší. Že to nebude takový, jako to je. Tak napnutá situace, a že nebudou tolika vraždy.

T Že se tolepší ve společnosti...

R Já si myslím, že by se to mohlo trošičkulepší. Že vopravdu za první republiky tohlento nebylo jako je to teď. () Já si myslím že... tady by byla nějaká naděje, že by se to trošičku mohlolepší.

Očekávání posmrtného shledání s blízkými

I když toto téma uváděli respondenti v jiných místech rozhovoru, zdá se, že jim dává naději očekávání, že se po smrti opět setkají se svými zesnulými příbuznými. Jak bylo uvedeno výše, paní Libuše věří, že se po smrti shledá se svým otcem, paní Anna se svým manželem atd.

Naději už nevidí v ničem

Jediný pan Jan uvedl jasně, že naději už nevidí v ničem („*Nic. Už nevěřím nic.*“). Tato odpověď koresponduje s výše citovanými slovy pana Jana: „*Co já z toho života mám?*“ Toto pesimistické ladění u něj prostupuje téměř celým rozhovorem.

11. DISKUZE

Metoda interpretativní fenomenologické analýzy (Smith, Osborn, 2003) byla, zdá se, vhodně zvolenou metodou pro analýzu získaných dat a k zodpovězení širěji položených výzkumných otázek (jak to potvrdily i dřívější práce, např. Golsworthy, Coyle, 1999; Eatough, Smith, 2006 a mnoho dalších). Pomocí polostrukturovaných rozhovorů byl získán poměrně bohatý a pestrý materiál, k jehož systematizaci pomohlo zaznamenávání vynořených a nadřazených témat do tabulek, resp. seznamů témat. Tyto seznamy, od kterých jsem se opakovaně navracel k původním datům (transkriptům rozhovorů), pro mě byly cenným pomocníkem při analýze a interpretaci získaných dat.

Také metoda sběru dat se ukázala jako vhodně zvolená. Polostrukturované rozhovory³⁰ poskytly mým setkáním s věřícími seniory žádoucí míru struktury a zároveň ponechaly určitou míru volnosti, která umožnila respondentům, aby do rozhovoru vnášeli další související témata, čímž bylo dosaženo maximální výtěžnosti rozhovoru (Miovský, 2006, s. 159).

Je třeba poukázat také na limity a omezení, která vyvstala během výzkumu a analýzy. Ideální složení výzkumného vzorku by byl vyrovnaný poměr mužů a žen. Již ve fázi formování výzkumného souboru se však ukázalo, že jeho převážnou většinu budou tvořit ženy (6 žen oproti 2 mužům). Jak známo, ženy se průměrně dožívají vyššího věku než muži (více v kapitole 3.1), a proto také většinu obyvatel DS tvořily ženy. Zároveň je třeba vzít v úvahu, že ne všichni muži v DS byli věřící a ne všichni věřící muži v DS byli ochotni se mnou spolupracovat; výběr se tedy ještě zúžil a nakonec se mi povedlo spolupracovat alespoň se dvěma muži³¹. Tato převaha žen ve výzkumném souboru se podstatně promítla i do povahy dat. Vynořená témata by se pravděpodobně značně pozměnila či posunula, pokud by „slovo dostalo“ více mužů.

Dalším omezením v některých momentech sběru dat (rozhovorů) se ukázaly samotné výzkumné otázky, resp. jejich obtížnost. Některé otázky, jako např. otázka po významu utrpení či pochybností o smyslu života, byly pro respondenty málo srozumitelné, resp. příliš obtížné; někdy uváděli, že o tom nikdy nepřemýšleli, že neví, jak by měli odpovědět apod. Tato skutečnost byla pravděpodobně způsobena i množstvím a

³⁰ Polostrukturované rozhovory jsou také metodou doporučovanou Smithem a Osbornem (2003).

³¹ Provedl jsem rozhovor ještě s jedním mužem, který sám sebe nejprve definoval jako věřícího, ale během rozhovoru vyšlo najevo, že vlastně už nevěří. Zdálo se, že si možná jen chtěl popovídat.

šíří výzkumných otázek. V případě, že by se celý rozhovor zaměřil výhradně např. na význam utrpení a bylo by tedy více prostoru na doplňující otázky, doptávání se apod., možná by se uvedené obtíže povedlo překonat. To je však již úkolem dalšího výzkumu.

Překvapivé pro mě bylo, jak se respondenti vypořádali s otázkami, které jsem jim pokládal. Očekával jsem, že vzhledem k povaze otázek, které se dotýkaly citlivých, náročných a osobních témat, nebudou chtít na některé z nich odpovídat. I z toho důvodu jsem jim nejen před začátkem rozhovoru, ale i v jeho průběhu připomínal, že pokud by nechtěli na některé otázky odpovídat, rovnou je přeskočíme. To se však nestalo ani jednou. Respondenti ochotně odpovídali na všechny otázky. Nejcitlivějším tématem, dle mého osobního dojmu, se ukázalo vyrovnávání se se ztrátou (resp. smrtí) blízkých.

12. ZÁVĚRY

Výsledky analýzy a interpretace dat nelze příliš zobecňovat, aby se neztratil konkrétní smysl výpovědi konkrétních jednotlivců. Je však možné načrtnout některá obecnější zjištění, vyplývající z analýzy dat. Některá témata, následně shluknutá pod témata jim nadřazená, se vyskytla u většiny či alespoň několika respondentů. Taková budou nyní stručně uvedena.

Ukázalo se, že všichni respondenti přijali svou víru v rámci výchovy (v rodině i ve škole). Většina z nich uváděla, že během života nezažila žádné zásadní změny ve víře. Naopak je pro ně typická kontinuita víry. Bůh byl u většiny z nich vnímán jako pouze dobrý, spravedlivý, pomáhající, zasahující atd. Zároveň několik respondentů uvedlo, že Boha vnímají jako „něco mezi nebem a zemí“. Vztah respondentů s Bohem se ukázal být víceméně bezkonfliktní. Náboženství si spojují především s mravností, přičemž odkazují na Desatero. Víra je pro některé jakousi duševní podporou či zdrojem zachování duševní rovnováhy. Část respondentů si spojuje víru s dobrým zdravím. Za smysl svého života uváděli respondenti především rodinu, ale také např. zaměstnání či zájmové aktivity (ty pouze muži). Pochybnosti o smyslu života u nich následovaly zejména po ztrátě blízkých. Bolest a utrpení považuje většina z nich za něco, co je třeba přijmout. Výpovědi se z většiny týkaly utrpení fyzického; psychické utrpení bylo zmiňováno spíše okrajově. Žádný z respondentů nemá strach ze smrti, naopak většina cítí odpor nebo se obává dlouhého a bolestivého umírání. V existenci posmrtného života část respondentů věří, část nevěří. Někteří v této otázce přiznávají otevřenost a nejasnost. Ve spojitosti s existencí posmrtného života se často objevoval humor. V otázce týkající se vyrovnávání se se ztrátou (smrtí) blízkých zmiňovali respondenti jak rodiče (matku i otce), tak své životní partnery. Někteří vytvářejí zesnulým příbuzným „druhý“ život, resp. počítají s tím, že i když fyzicky odešli, nějak stále existují – modlí se za ně, povídají se s nimi atd. Samota většinu respondentů netrápí. Zdá se, že prostředí domova pro seniory na tom má velký podíl tím, že jim poskytuje kontakt s vrstevníky a možnost účastnit se pestrých zájmových aktivit. Některým proti samotě pomáhá i jejich náboženská víra. V otázce týkající se naděje do budoucna se nejčastěji vynořovalo téma potomků a také obecněji formulované přesvědčení (či víra), že „to dobře dopadne“.

RESUMÉ

Diplomová práce se zaměřuje na existenciální témata u věřících seniorů. V teoretické části je pojednáno o definování pojmu spiritualita a religiozita. Následující kapitoly se zaměřují na období stáří ve vztahu ke spiritualitě, osobnostnímu růstu a existenciálním otázkám.

Ve výzkumné části jsou pomocí interpretativní fenomenologické analýzy analyzována a interpretována data získaná prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů od věřících seniorů (n = 8, z toho 6 žen a 2 muži).

Analýza a interpretace dat odpovídá na širěji vymezené výzkumné otázky: a) co je charakteristické pro víru seniorů a jaké změny ve víře během života zažili; b) jak se věřící senioři během života vyrovnávali a vyrovnávají s existenciálními tématy, z nichž některé jsou zvláště naléhavé právě v období stáří: smysl života, naděje do budoucna, význam bolesti a utrpení, vyrovnávání se s vlastní smrtelností a smrtí blízkých a se samotou.

SUMMARY

This diploma thesis focuses on the existential themes of religious seniors. In the theoretical part the notions of 'spirituality' and 'religiosity' are discussed. The following chapters are aimed at the old age in connection to spirituality, personality development and existential questions.

The data obtained through semi structured interviews with the religious seniors (n = 8, 6 females and 2 males, average age 82.25 years) are analysed and interpreted by the means of interpretative phenomenological analysis in the research part.

The analysis and interpretations answer research tasks specified on broader basis as follows: a) what is characteristic for the faith of the interviewed respondents and what were the changes of faith throughout their lives; b) the way the seniors have been coping with existential themes throughout their lives, some of these being especially urgent in this age period: the meaning of life, hope for the future, the meaning of pain and suffering, coping with the mortality of themselves as well as with the one of their relatives and friends, and dealing with solitude.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ANDREWS, E. M. (2010): Finding Peace in Successful Aging. *New Theology Review*, 23, 4, 13-20.
2. BAUER, M. *Spiritualita v životních situacích*. Brno, 2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mojmír Tyrlík.
3. BELZEN, J. A. (2009): Některé podmínky, možnosti a hranice psychologických studií spirituality. *Československá psychologie*, 53, 4, 396-407.
4. DALBY, P. (2006): Is there a process of spiritual change or development associated with ageing? A critical review of research. *Aging & Mental Health*, 10, 1, 4-12.
5. EATOUGH, V., SMITH, J. A. (2006): I feel like a scrambled egg in my head: An idiographic case study of meaning making and anger using interpretative phenomenological analysis. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 79, 115-135.
6. FRANKL, V. E. (2006): *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta.
7. FRANKL, V. E. (2007): *Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu*. Brno: Cesta.
8. GALVAS, Z. (2002): Religiozita v procesu umírání. In GAVLAS, Z. (ed.): *Homo religiosus. Vybrané aspekty psychologie náboženství*. Praha: Českomoravská psychologická společnost, Psychologický ústav AV ČR, 91 - 96.
9. GOLSWORTHY, R., COYLE, A. (1999): Spiritual beliefs and the search for meaning among older adults following partner loss. *Mortality*, 4, 1, 21-40.
10. HALAMA, P., ADAMOVIČ, L., HATOKOVÁ, M., STŘÍŽENEC, M. (2006): *Religiozita, Spiritualita a osobnost. Vybrané kapitoly z psychologie náboženstva*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychologie SAV.
11. HAŠKOVCOVÁ, H. (2010): *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a dopl. Praha : Havlíček Brain Team.

12. HILL, P. C., PARGAMENT, K. I., HOOD, R. W., MCCULLOUGH, M. E., SWYERS, J. P., LARSON, D. B., ZINNBAUER, B. J. (2000): Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30, 1, 51-77.
13. JUNG, C. G. (1995): *Člověk a duše*. Praha: Academia.
14. KŘIVOHLAVÝ, J. (2002): *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.
15. LÄNGLE, A. (2000): *Smysluplně žít. Aplikovaná existenciální analýza*. Brno: Cesta.
16. LÄNGLE, A. (2001): Old age from existential-analytical perspective. *Psychological Reports*, 89, 211-215.
17. LÄNGLE, A., PROBST, C. (2000): Existential Questions of the Elderly. *International Medical Journal*, 7, 3, 193-196.
18. MACKINLAY, E. (2004): Humour: A Way to Transcendence in Later Life? *Journal of Religious Gerontology*, 16, 3/4, 43-58.
19. MACHOVEC, M. (2012): *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis.
20. MIOVSKÝ, M. (2006): *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Portál.
21. POPP-BAIER, U. (2009): Náboženská či existenciální hlediska: spiritualita jako „most přes rozbouřené vody“. *Československá psychologie*, 53, 2, 193-201.
22. ŘÍČAN, P. (2002): Cíle psychologie náboženství a možnosti jejího uplatnění v klinické praxi. In GALVAS, Z. (ed.): *Homo religiosus. Vybrané aspekty psychologie náboženství*. Praha: Českomoravská psychologická společnost, Psychologický ústav AV ČR, 11-17.
23. ŘÍČAN, P. (2007): *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
24. SMÉKAL, V. (2002): Spiritualita v denním životě člověka. In GALVAS, Z. (ed.): *Homo religiosus. Vybrané aspekty psychologie náboženství*. Praha: Českomoravská psychologická společnost, Psychologický ústav AV ČR, 18-34.
25. SMITH, J. A., OSBORN, M. (2003): Interpretative Phenomenological Analysis. In SMITH, J. A. (ed.): *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd, 51-80:
26. STIFOSS-HANSEN, H. (1999): Religion and Spirituality: What a European Ear Hears. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 2, 25-33.

27. STŘÍŽENEC, M. (2006a): Názory popredných psychológov na vzťah osobnosti a religiozity/spirituality. In HALAMA, P., ADAMOVÁ, L., HATOKOVÁ, M., STŘÍŽENEC, M.: *Religiozita, spiritualita a osobnosť. Vybrané kapitoly z psychológie náboženstva*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 5-11.
28. STŘÍŽENEC, M. (2006b): Prehľad niektorých u nás dostupných zahraničných mier religiozity a spirituality. In HALAMA, P., ADAMOVÁ, L., HATOKOVÁ, M., STŘÍŽENEC, M.: *Religiozita, spiritualita a osobnosť. Vybrané kapitoly z psychológie náboženstva*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 141-148.
29. STŘÍŽENEC, M. (2007): *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
30. STUART-HAMILTON, I. (1999): *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál.
31. TOKAROVÁ, K. A. *Osobnost a spiritualita*. Olomouc, 2009. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Vedoucí práce Alena Plháková.
32. VOJTÍŠEK, Z., DUŠEK, P., MOTL, J. (2012): *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Otázky pro seniory

- 1) Popište prosím Váš současný vztah k Bohu a víře.
- 2) Prožíval/a jste v průběhu života nějaké zásadní změny ve vztahu k Bohu a k víře?
- 3) Pro co jste žil/a a pro co žijete? Co dávalo, a co dává Vašemu životu smysl?
 - 3a) Pochyboval/a jste někdy v životě, zda Váš život má vůbec nějaký smysl?
- 4) V čem vidíte smysl bolesti (fyzické i psychické) a utrpení?
- 5) Jak se vyrovnáváte se skutečností, že jednoho dne Váš život skončí?
 - 5a) Máte strach ze smrti?
 - 5b) Věříte v posmrtný život?
- 6) Jak se vyrovnáváte nebo jak jste se vyrovnal/a se smrtí Vašich nejbližších - partnera, rodičů, přátel atd.?
- 7) Jak se vyrovnáváte se samotou?
- 8) Co Vám dává naději?
- 9) V čem Vám víra nejvíc pomáhá?

Příloha č. 2: Transkript rozhovoru

Následuje transkript rozhovoru s paní Jiřinou. Jeho formální podoba (tzn. řádkování, odsazení zleva i zprava) není shodná s tou, v jaké byl vytištěn pro potřeby analýzy. Zde je text předložen ve „zhuštěné“ formě, vytištěný transkript pokrýval téměř 8 stran.

- R Já sem i zamlada chodila do kostela, byla sem zbožná, vopravdu, všecko sem uznávala, uctívala a věřila a tak dál, ale [důrazně] za komunistů, i když já sem nikdy v žádné partaji nebyla, a doufám už nebudu, no tak ti to teda takle stírali, že my jako študáci a později kantoři, já sem učitelka teda... dlouholetá, čtyřcet let sem učila, za katedrou, takže sme se nesměli na kostel ani podívat, natož, aby tam člověk byl, šel... no to bylo hroznej, ale měli sme takovou výbornou spolužákyni... Anička (), která měla strýce farářem a bratr byl taky kněz (), a ta nás takle ilegálně školila. No to bylo něco úžasného, my sme tý Aničce tak hrozně věřili, a dodnes si telefonuju. Škoda, že je úplně slepá. Dala pět a dvacet tisíc za oči a nevidí. No, je to neštěstí, ale byla to velmi zbožná a hodná holka. Takže já ty základy sem měla pevný, říkám, ale komunisti to potom stírali a vzhledem k tomu, aby člověk nebyl vyletěl, mě každé den ředitel říkal: „Jé, jaktože nejsi ve strane?“ „No, nejsem.“ „Vstupte tam, radim Vám, voni vás nenechaj učit.“ Ale já sem to přece jenom vyhrála tím, že sem učila víc jako na sto procent. Vopravdu. No, milovala sem děti, milovala sem rodiče (). Já mám velkej smysl pro humor, takže třídní schůzky bala pěkná estráda, opravdu, výsledky vyučovací byly vynikající (). Tady chodim do kapličky, ale nejraději, když su tam sama a můžu si meditovat. Když tam nikdo není. Já si tak vopravdu ty myšlenky a ten životopis promítám a můžu říct, celej život sem žila podle desatera. () To je takový moje krédo a tam je obsažený všecko. Tam nechybí nic, opravdu. Ať láska k rodičům, prostě a ty hříchy smrtelný nebo těžký bych řekla, ty sou tam, nepokradeš, nezabiješ a tak dál, neumím to dodneška nazpaměť, podle toho sem se řídila celej život a řídím a opravdu každému se můžu podívat do očí. Proto Vás taky asi ta sociální pracovnice přivedla, že mě tady mají za takovou ženu otevřené myslí, otevřeného jazyka, že prostě... nejdřív to projdu hlavou a potom to vyslovim. Ne obráceně, abych se neunáhnila. ()
- T **A potom bych se potřeboval zeptat na Váš rodinný stav... jako jestli ste vdova nebo...**
- R No vdova, dlouhou dobu. Já sem žila s chlapcem [se synem], potom sama, už sem se neprovdala, nechala sem ho vyštudovat, ten je lékař (). My se vzájemně milujem. Já bych přála každé ženě takového syna, opravdu přála.
- T **Aha, máte hezký vztahy...**
- R No krásný. Opravdu krásný.
- T **Já teda přečtu tu první otázku, ale Vy už ste na ní vlastně odpověděla...**

1) Popište prosím Váš současný vztah k Bohu a víře. Jak to máte teď?

- R Říkám, uznávám, že něco existuje mezi nebem a zemí, ovšem nepředstavuji si Boha jako nějakého stařečka fousatýho, jak je v tom filmu Anděl Páně, absolutně né... Vim, že je to nějaká síla, která nás ovládá, která nás řídí, která nás vede a hlavně, která trestá špatnost. Já sem se nescílněkrát, i v okolí tady, přesvědčila, jak na to ten člověk, kterej udělal nějakou špatnost nebo má nějaký prostě špatný sklony, že na to sám doplatí. A já sem se celej život snažila teda žít dobře, přímo a čestně. Tak to je takovej muj současnej... nijak to nepřeháním, nejsu absolutně žádnéj náboženskej fanatik, to... to jaksí... neberu to nikomu, ale taky nevnučuju. Věřim pevně v sebe a ve svoje skutky a v to, co řeknu a co si myslim. ()

2) Prožívala jste během života nějaké zásadní změny ve vztahu k Bohu a k víře?

- R Ne. Ne, ne, zásadně né. Opravdu né. Opravdu né.
- T **Možná... Vy ste naznačila... jak přišel ten komunismus...**
- R Jo, no tak tam to... prostě to bylo násilí, to byl teror, kterému se [člověk] musel vyhnout, né podrobit, já sem se nepodrobila, já sem naopak zvýšeným úsilím prostě dokázala, že sem na svym místě a že nemají důvod mě vyhodit prostě, i když nejsem v partaji a i když tu jejich doktrínu, tu marxleninskou, neuznávám. Nebo bych řekla, nekonzumuju. Lidově řečeno. Nechala sem si svojí víru, jezdila sem ke své sestřenici, to byl jedinej zálužnej čin za komunismu, () celá rodina, bylo jich

pět, čtyři děvčata a maminka, a zpívali v kostele. To bylo pro mě... ona to měla nahraný na magnetofon, no to bylo pro mě... Takže já sem načerno jezdila do toho kostela, kde oni zpívali. Takže sem žádný velký zlom... nebo bych řekla, že bych to přetrhla, to se nestalo.

T **Tu víru jako...**

R Jo, jo. Jo jo jo jo.

T **A Vy ste... to je zajímavý... Vy ste zmínila už takový ty bytový semináře, jestli to tak můžu nazvat... u té kamarádky [spolužačka Anička].**

R No.

T **Mohla byste mi ještě to trošku popsat nebo říct ještě blíže? Co ste tam dělali... () Jak ste se scházeli...**

R () ta Anička, ta nás teda, pokud [dokud] sme studovali [na gymnáziu], ta nás udržovala ve víře a prostě... ona velmi dodneška věří v posmrtný život. Když mě volá, tak říká: „Já se úplně těším na smrt, že se tam sejdu s Mirkem.“ To byl její manžel. No, já v posmrtný život nevěřím. [5b]

T **Nevěříte?**

R No řeknu upřímně, že ne, protože si se představuju, že já su taková jednoletá rostlina, kterou na jaře zasadíte, no a když přijde první mráz, tak jí vyhodíte () a dáte na kompost. Tak tak si představuju já celý svůj život. A pak už neexistuje prostě nic.

T **Aha. To je zajímavá metafora s tou rostlinou...**

R No tak já si to tak připodobňuju, bych řekla. Nejsu trvalka, abych měla po smrti ještě nějaký život... no, já si myslím, že opravdu... no. Že tím to hasne, jak se říká. Že tím to prostě skončí. A pořád přijdou zase mladí a... jeden se narodí, druhý zemře. C'est la vie, jak zpívá Gott... takovej je život.

T **Takle to berete...**

R Já to tak beru, bych řekla, přirozeně, normálně a... jak se člověk narodil a na svět přišel, tak z něho musí vzejít. Protože tu není pro tolik moc miliard místa. Každý prostě musí udělat to místo podstoupit druhým. To je moje takový životní krédo, taková zásada, že tu nikdo nebude sto padesát let, já taky ne. ()

3) Pro co jste žila a pro co žijete nyní? Nebo jinak, co dávalo a dává Vašemu životu smysl?

R Syn. [důrazně]

T **Syn...**

R Syn. Von je od deseti let, kdy sme zůstali sami, sem s nim, nechala sem ho vyštudovat. Já pocházím z Moravy (). Přijel tam syn z Prahy, ten už tady byl zaměstnaný. Já už sem chodila tenkrát s chodítkem, protože sem upadla a zlomila sem si pánev na třech místech. A měli nám dělat v paneláku výtah. A on mě říká: „Prósimtě, a jak si to představuje?“ Já povídám: „Chlapče, to právě nevím... jak to zvládnou. To právě nevím.“ On má moji bystrost, bych řekla, no v mnohém mě předčí, já mu to nezávidím. Vzal velkou tašku, sbalil nejnnutnější a já z Hanačky sem byla Pražanda. Během pár hodin. Tam mě vodhlásil, tady mě přihlásil, a já sem tady. Nějak sme vodbočili... nevím, co...

T **Co Vám dávalo smysl života... Vy ste...**

R Syn.

T **Syn ste říkala...**

R A když mě vodvážel, () on řekl krásnou větu, kterou bych byla ráda, kdybyste si pamatoval. Říkal: „Ty ses postarala o mě, já se postarám o tebe.“ To byla taková věta, kterou patří zlatem zarámovat. Kterou už dneska, bych řekla, dnešní mladí těžko... vysloví možná, ale neprovedou. () No my teda máme vopravdu vztah překrásnej. Překrásnej, vopravdu. A ten mě dal smysl života. Já sem se k němu cele opřela [upřela], já sem zůstala tou hůlkou, o kterou se fazol musí ovinout, já sem cítila svůj úkol životní a starala sem se o rodiče starý, do tři a osumdesáti let, a o syna. To byly dva moje takový, bych řekla, majáky.

T **Majáky...**

R Jo.

T **A... smysl života teda syn a...**

R A rodiče. Dopěstovat rodiče, to sem... „Cti otce svého a matku svou, abys dlouho živ byl a dobře se ti vedlo na zemi.“ [4. přikázání: Ex 20,12; Dt 5,16] Jestli se mě [vedlo?] dobře nebo špatně, to je vedlejší, ale cítila sem si rodičů, vážila sem si jich, protože byli vopravdu teda... Muj otec, když to trošinku hodně přeženu, zlatý člověk. On byl zedníkem, maminka vedla malý hospodářství (). A mě ta rodina opravdu, bych řekla, přirostla... měla sem krásný mládí, i když sem se tam nadělala. Já

sem študovala a současně jim pomáhala v zemědělství. Takže já umím se s kosou... zvládnou všechny zemědělské práce. A v lese, řezali jsme s tatínkem stromy, my jsme měli les. Takže mě není zatěžko se postavit k žádné práci, v každé životní situaci sem si věděla rady. ()

3a) Mě by zajímalo, jestli ste někdy v životě pochybovala, jestli Vás život má vůec nějaký smysl...

R Nikdy.

T **Nikdy ste nepochybovala?**

R Nikdy. Né. Né.

T **Třeba po nějaký události... krizi...**

R Né. Né. Né. Tak táhnu to prostě až do cíle, jak se říká... kam to dojde, tam to dojde. No.

T **Dobře.**

R Protože já sem toho syna, když jsme zůstali sami, po smrti rodičů, no tak byl jediným mým, bych řekla, alfou omega života.

T **Hmm. A pořád je?**

R No je a zůstane.

T **Hmm, dobře.**

4) V čem vidíte smysl bolesti (fyzické i psychické) a utrpení?

R Tak vo tom sem nikdy nepřemýšlela, to se přiznám, že né. Já, abych pravdu řekla, já sem měla jedinečně zlomenou tu pánev, krásně sem se z toho dostala, ležela sem tady na dlouhodobě nemocných (). Syn a snacha každý den jezdili, každý den viděli můj maličký úspěch, pomáhali mě a skutečně jejich cílem bylo postavit mě na nohy, naučit chodit, abych byla samostatná, došla si k vodovodu a samostatně prostě... No a to se jim podařilo a já existuji, tak to sem prostě... tu bolest sem jaksi překonala díky těm dvěma.

T **Jo, že Vám hodně pomohli...**

R Hrozně mě postavili, takže já sem neměla... já sem musela věřit, voni mě pořád vsugerovávali, že budu chodit. I když já sem vo tom pochybovala... ve skrytu duše. Takovej úraz, to sem si říkala: „To není možný.“ Ale po centimetrech, po milimetrech, všelijaký pomůcky (). No byla to teda vod nich nesmírná oběť [od syna a snachy]. Nesmírná oběť, skutečně. Že se postarali... já bych určitě nebyla chodila. () Já sem tu bolest překonala právě díky jim. Já sem neměla čas nad tím myslet. () Já sem doopravdy neměla čas tu bolest vnímat. A nevím proč, ale já sem to necítila. ()

5) Jak se vyrovnáváte se skutečností, že jednoho dne Váš život skončí?

R Normálně. Normálně. Rozumím. Já už sem to myslím řekla, že...

T **Vy už ste to řekla, no...**

R ...že nemůžu tady být sto padesát let, musím udělat místo, sou na pořadu novorozeňata. Tak já to tak beru, opravdu, že sem svůj životní úkol splnila, a když se dívám zpátky, já tady si píšu deník o pobytu tady, no. () Takže já to beru normálně. Že bych se bála smrti nebo... Čeho se bojím, kdybych moc trpěla.

T **Jo...**

R Moc velké bolesti. Toho se vopravdu bojím, ale mám to štěstí, a nebo bych řekla tu představu, můj tatínek zemřel na srdeční infarkt, maminka na mozkovou mrtvici. Takže já mám na výběr. Takže to nebude tak tragický se mnou, abych ležela bez pomoci a bez... prostě v beznaději. Nevěřím prostě na to. Si myslím, buď to teda selže srdce, nebo selže mozek.

T **A bude to rychle a...**

R A bude to rychle a bez problémů. Tak si to představuji.

T **Takže ty samotný smrti se nebojíte, ale to umírání byste nechtěla úplně...**

R Wolker, Wolker to krásně říkal...

T **Aha a jak to říkal?**

R Smrti se nebojím, smrt není zlá. Ale to umírání je dlouhý, těžký. Chudák no, v šest a dvaceti, básník když zemřel, tak to muselo být pro něho vopravdu, bych řekla, takovej šok. ()

5b)

T **Tady ste právě mě už taky předběhla, s tou otázkou... řekla ste, že nevěříte v posmrtný život...**

R Ne. ()

6) Jak se vyrovnáváte nebo jak jste se vyrovnala se smrtí Vašich nejbližších - partnera, rodičů, přátel atd.?

- R No, těžko. Těžko. Nejhůř vůbec v celém životě sem se vyrovnávala se smrtí otce.
- T **Aha.**
- R To sem si nedovedla představit, že on mě umře. Proč? To byl prostě pro mě takový vzor a dodnes, je mě sedm a osmdesát, si říkám: „Jakpak by to asi tatínek zařídil? Copak by asi tatínek řekl? Jakpak on by to rozhodl? () Copak by mě... pochválil by mě za to, co dělám?“ Takže to je takovej bod, bych řekla, v životě pro mě alfa omega. Já sem se vždycky k němu upínala, protože on byl nesmírně... i když byl prostý člověk, ale měl úžasný, bych řekla, rozum. Rozum, rozhled. A správný takový myšlenky.
- T **Tak to bylo těžký, když umřel... hodně těžký...**
- R To bylo pro mě hodně těžký. S tím sem se těžko smířovala. To sem vopravdu... No.
- T **A co takle třeba, když Vám teďka umíraj třeba kamarádky, který sou podobně starý jako Vy... Jak to snášíte?**
- R Já sem byla na tý pětadvacítce dlouhodobě nemocnejch, kde umřely čtyři. A během snad čtrnácti... nebo tří neděl, bych řekla. Na posteli. Naráz se tam objevil bílý paravan... „Aha.“ Chvilku teda, aby Sýkorka to neviděla, tam nechali. Pak „Ráz, dva, tři.“, šupli s ní na ten vozík a vodvezli. Já sem to brala jako normální ukončení života. Nijak sem se nad tím nepozastavila, protože sem věděla, že jednou budou taky počítat do tří babě Sýkorovej [smích].
- T **Vypadá to, že to berete tak...**
- R Sportovně [smích].
- T **Sportovně. Jako že to patří k životu...**
- R Patří to k životu...
- T **A umíte do toho dát i humor...**
- R Nó, dovedu.
- T **I do tý smrti dáte humor... takovej jako nahléd...**
- R No s nahlédem, opravdu, všechno a to je dobře.
- T **Proč se tím trápit, že jo...**
- R Jo. Jo. Mám tady známou naproti (). No ta si tu ještě nezvykla. Ta je tu nešťastná, všechno je špatně. No prostě samý negace. A já jí z toho vytahuju při svym přesvědčení, říkám: „Pochopte, že nám nic jiného nezbývá... Že to máme tady nadosmrti...“ No a říkám to dobře.
- T **Říkáte to, jak to je, že jo...**
- R Prostě taková je situace. Je to naše poslední instance. Lidově řečeno. No, to je moje smrtelná postel [ukazuje na postel, na které sedí]. A já to beru opravdu s nahlédem. Jako nutnost... životní. Ne, nijak se toho nebojím. Jenom, abych se nedusila nebo... prostě moc netrpěla. No, ale to doufám, že to nějak skočíruju. Jako v životě všechno.
- T **Ste taková optimistka...**
- R Celozivotní! To tam můžete klidně říct, že ste mluvil s celozivotní optimistkou. () A ten sem načerpala ten optimismus od svého otce. () Já tamtu pani tak udržuju nad vodou. A já nedovedu pochopit, že je tak dokonale otrávená a že si to nedovede prostě sama vyvrátit a nedovede se s tím smířit, () že tu máme konečnou tady... pochopitelně. A jak ho prožiji, tak to bude. Jestli to prožiju optimisticky a nebo prostě pesimisticky, tak to je rozdíl. Nó, velkej. Ona se trápí, ona se užívá, vona se otravuje... sama sebe. No. Neni to dobře. Já to vidim. ()
- T **Tak je pěkný, že se jí snažíte jako... pomoct...**
- R No rozhodně. Já sem taky jeden čas ležela tam s paní, která byla úplně slepá. A já sem pro ní dělala od á do zet. Ráno, než se probudila, už měla lavór s vodou, už tam měla ručník, už tam měla žínku nachystanou. () No prostě já sem se vo ní starala. Ona jenom říkala: „Pani Sýkorová, já si nedovedu představit, co bude, až Vy vodejdete.“ Povidám: „Tak si představujte, že nikdy nevodejdu.“ A bylo to. No vodešla sem. () Ale já sem to dělala proto, protože sem si myslela, jednak teda, že bližnímu máme pomáhat, a zadruhý sem si myslela, kdybych já byla na jejím místě, a někdo se takle krásně ke mně choval, co bych za to dala. Ale ona mě byla nesmírně vděčná. ()

7) Jak se vyrovnáváte se samotou?

- R Dobře. Dobře. Já sem tam byla na tej... já se znovu vrátím k tomu zařízení dlouhodobě nemocných. Je to výborná věc. Ale, tam sme byli na pokoji tři a to byl ten nejmenší pokoj. () A tak já, když sem přišla sem, když mě sem syn přivedl, tak sem první věc zařvala: „Konečně sama!“ Tim bych to vlastně uzavřela [smích].

- T **Užíváte si, že máte svůj... prostor...**
 R Užívám. Že mě nikdo tady nechrápe. Že mě nikdo nekašle. Že mě nikdo nemluví blbosti. Že nikdo nepouští televizi do deseti, do jedenácti hodin. Prostě mám tady absolutní klid, pohodu, soukromí. Já si toho nesmírně vážím a sem tady spokojená.
- T **Takže samota Vás netrápí...**
 R Vůbec né. Vůbec né. Naopak, já se vopravdu snažím ten den naplnit. Luštím křížovky, to je moje první, čtu, už mám přečtený... hromadu z knihovny knih, () čtu noviny. Co ještě dělám? No já si večer i zpívám.
- T **Aha. Takle tady sama na pokoji?**
 R Su na pokoji sama, já si zpívám (). Já si opravdu tu samotu dovedu vyplnit. Takže já se nenudím. Vedle mám sousedku, ta je absolutně hluchá a já jí povídám: „Pani, co děláte?“ Mě to zajímalo... celý den. A vona říkala: „No hodinku čtu a zbytek dne se nudím.“ To slovo nudím, já nevím, co to znamená. Celej život. Protože já sem byla vopravdu takovej workoholik, né alkoholik, workoholik, workoholička, já sem... práce, práce, práce, jedna stíhala druhou. Takže já prostě v tom kolotoči žiju pořád.
- T **Takže, i když ste sama, tak...**
 R I když su sama, tak si dovedu tu samotu vyplnit, abych se nenudila. ()

8) Co Vám dává naději do budoucna?

- R No, vono už té naděje moc není. Že buďto zemřu na mozkovou mrtvici nebo srdeční infarkt. To je jediná moje naděje.
- T **Že to bude rychlý a bezbolestný...**
 R Že to bude rychlý, bezbolestný, no... To je jediná moje naděje. Opravdu. No. Možná, že se Vám ta moje naděje nelíbí, ale jaká je, taká je. () A jediná obavy mám, kdyby se tak synovi něco stalo a byl pryč spíš jak já. To bych opravdu teda nechtěla vod života. Toho se bojím. Von jezdí autem a denně sedí za volantem. () To bych nerada, abych já se loučila s ním. Těžko se bude loučit, nebo smířovat on se mnou, s mym odchodem. I když já je na to připravuji a přesně jim řeknu, co si přeju, co si nepřeju, jak si to přeju ten poslední odchod...
- T **Myslíte pohřb jako?**
 R Já chci kremaci. Ale bez obřadu a bez všech komentářů. Já dycky říkám: „Kdo mě měl rád, mohl mě to prokázat za života a ne aby tam filmoval slzičky.“ Nemám to ráda. ()

9) V čem Vám ta náboženská víra nejvíc pomáhá?

- R No takovej osobní klid. Takovej osobní klid mám.
- T **Díky tý víře?**
 R Jistě. Jistě. No, takovej osobní klid.
- T **A zkusila byste to něk rozvíst? Jak to spolu souvisí? Ta víra a ten klid...**
 R No nemám z ničeho obavy, bych řekla, se všim su smířená... takovej osobní klid, bych řekla. Po všech stránkách.
- T **A to je díky tý víře v toho Boha?**
 R Jistě. Jistě. Jo. ()
- T **Tim sme se dostali na konec. Já sem Vás jenom zeptám, jestli nechcete cokoliv doplnit... k těm tématům...**
 R Nic. Nic. Já myslím, že sem to vyčerpala. () A jak Smetana to zhudebnil, já sem řekla z mého života všecko. ()